

21118/45.
ВИДАВНИЦТВО ПЕДАГОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА ПІДК. РУСИ
В УЖГОРОДІ.

Ч И С Л О 45

Д-р ВОЛОДИМИР БІРЧАК

ЛІТЕРАТУРНІ СТРЕМЛІННЯ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ

Друге доповнене видання

1 9 3 7 .

ДРУКАРНЯ „ШКОЛЬНАЯ ПОМОЩЬ“ В УЖГОРОДІ

40
ВИДАВНИЦТВО ПЕДАГОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА ПІДК. РУСИ
В УЖГОРОДІ.

Ч И С Л О 45

Д-р ВОЛОДИМИР БІРЧАК

10 800
Львів. Бібліотека
АН. УРСР

ЛІТЕРАТУРНІ СТРЕМЛІННЯ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ

Друге доповнене видання

24558/45.

1 9 3 7 .

ДРУКАРНЯ „ШКОЛЬНАЯ ПОМОЩЬ“ В УЖГОРОДІ.

45(2-ya)-3

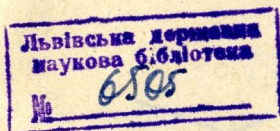
Д-р Володимир Сіряк

ЛІТЕРАТУРА

СТРЕМІННЯ

ІНДКАРПАТСЬКОЇ РАХ

Львівська державна наукова бібліотека

Перше видання цієї книжки було написане в 1920. році й появилось друком в 1921. році, коли крім Христоматії Евмена Сабова не було жадної праці про тутешнє письменство, ані не були видані хочби найважніші твори, не було теж жадної бібліотеки, де було б можна знайти хоч найважніші твори. Задля цього перше видання було неповне, місцями неточне.

Від 1920. року появилсь цілий ряд наукових праць з історії письменства, видано деякі твори давніх авторів, а також виступили й нові письменники. Ці всі праці старавсь я використати в отсему другому виданню й довести перегляд письменства аж до найновіших часів.

Як при першому виданні — так і тепер мені йшло головнє о легкий спосіб представлення і о характеристики поодиноких авторів, їх творів та часу, коли виступали. Менше звертав я уваги на подробиці, головнє біографічні, коли кого цікавлять подробиці — знайде їх у відповідних спеціальних працях.

За цінні вказівки та поради дякую на цьому місці проф. докторові Іванові Панькевичеві.

Ужгород, 1. IX. 1937.

А В Т О Р.

Вступ.

Письменство країни, яка тепер офіційно називається Підкарпатська Русь, є галуззю українського письменства. В головних обрисах виступають в історії письменства Підкарпатської Русі ті самі напрями, мотиви, ідеї, ті самі змагання. Але тому що Підкарпатська Русь весь час жила іншим політичним життям, була залежна від інших політичних та культурних осередків, спостерігаємо на її культурі та її письменстві деякі одмінності.

Одною з таких одмінностей, які одразу кидаються в очі, є її опізнений розвій. В Україні запроваджує Іван Котляревський в 1798. році живу народню мову до письменства, в Галичині Маркіян Шашкевич в 1837. році, а на Буковині Юрій Федькович в 1861. році. На Підкарпатській Русі по кінець XIX. віку уживано в письменстві не-народньої мови, а щойно коротко перед світовою війною починають уживати народньої мови з письменстві Др. **Гіядор Стрипський**¹⁾ і **Августин Волошин**²⁾. По світовій війні, по прилученні Підкарпатської Русі до Чехословацької республіки, зачинає розвиватися на Підкарпатській Русі нове українське народне письменство, як це вже перед тим сталося на інших українських землях. Першим письменником, який уводить українську мову до літератури, є **Лукач Демян**, другим **Василь Гренджа-Донський**.

На опізнення в розвою та на вироблення деяких відмінностей в мові і мотивах вплинули ці причини: підкарпатські русини релігійно залежні від Сходу, релігійна залежність

¹⁾ Справу народньої мови в літературі порушив вперше **Біленький** (Др. Гіядор Стрипський) в книжці: Старша руська письменность на Угорщинѣ. Унгвар 1907.

²⁾ За народньою мовою висказався **А. Волошин** в граматиці руської мови писаної по мадярськи: Gyakorlati Kisorosz (Ruthén) nyelvtan Ungvár 1907.

потягала за собою й культурну; політично були однак майже весь час залежні від Мадярщини, яка впливала теж й своєю культурою, так що на Підкарпатській Русі перехрещувалися й поборювали себе взаємно дві культури церковнослов'янсько-руська й латинсько-мадярська.

Впливи України доходили сюди з причини географічного положення опізнені — завжди на яких сто літ. Ось з кінцем 18. століття та з початком 19. — коли значіння латинської мови вже занепадало скрізь в Європі, учені Підкарпатської Русі зачали писати по латинськи. В 60-их і наступних роках 19-го століття, коли по Україні пролунало, могутнє слово Шевченка про волю й будило великий народ, коли скрізь по Україні закладає молодь недільні школи й видає книжки в народній мові для тих шкіл, коли і в Галичині виступають борці за народню мову та за здемократизовання письменства — тоді на Підкарпатській Русі настає доба «Свѣта», «Нового Свѣта», «Карпата» та інших літературних часописів, які пишуть мовою українсько-російсько-церковнослов'янською. І відродження народньої мови в письменстві (по 1919. році) теж спізнене.

Письменство Підкарпатської Русі має на цілім протязі часу характер релігійний, крім релігійного характеру виступає в XIX. століттю й патріотичний, але пануючим є і в XIX. віці релігійний. Одною з причин того релігійного характеру є те, що авторами були по більшій частині духовні — черці, або світські духовники, які уважали письменство знаряддям, при помочи якого треба ширити Христову віру та засади цієї віри.

Мова. Найдовше із усіх слов'янських земель затримала своє значення церковнослов'янська мова на Підкарпатській Русі, бо майже до 1919. року. В часі віків переходила церковнослов'янська мова на Підкарпатській Русі — як і на інших українських землях — ріжні зміни. В другій половині XVI. віку та в XVII. і XVIII. переходить церковнослов'янська мова на Підкарпатській Русі в народню, змішану з мадяризмами та полонізмами, але зрозумілу і найнижшим верствам народа. Діється це головно під впливом

тієї мови, яка тоді розвинулася на українських землях. З кінцем XVIII. віку із початком XIX. зачинають учені Підкарпатської Руси уживати латинської мови, але рівночасно з латинською мовою йде змагання піднести знання церковнослов'янської мови і — обновили її деякими народними елементами, — зробити з неї літературну мову Підкарпатської Руси. Це змагання видимо в Михайла Лучкая, який видав в Будимі в 1830. році *Grammatica Slavo-Ruthena*. Александер Духнович уживав теж мови опертої на церковнослов'янській, називав її «библичеською» й хотів її зробити основою літературної.

В другій половині XIX віка під впливом політичних подій — 1849. року, коли побачили могутність Росії і в 1867., коли в наслідок заключеного з Австрією дуалізму стали мадьяри необмеженими панами в Угорщині — зачали на Підкарпатській Русі уживати «русского литературного языка». Той «русский литературный язык» уводить «Свѣтъ» въ 1867. і 1868. році, але вже в 1869, голосить той сам «Свѣтъ» іншу програму. «И ту правду, — пише «Свѣтъ»¹⁾ — ту можливість найдемъ тамъ, гдѣ начало, гдѣ источник, гдѣ сокровище нашей литературы — найдемъ въ матери нашего нарѣчія — въ церковномъ языкѣ, — а то по той причинѣ, ибо наши нынѣшніе читатели — (читатели не «Свѣта только, но всѣхъ литературныхъ сочиненій нашихъ) всѣ безъ изъятія и одинокаго — воспитаны въ литературномъ смыслѣ на семъ языкѣ, какъ основаніи письменности, и неоспоримою полагають правдою, что на сей еще часъ, до колѣ укрѣпимся и далѣе развіємся: найпоразумительнѣйшимъ будетъ для насъ тотъ способъ писанія, который съ изъятіємъ формъ и грамматики, въ словахъ и изреченіяхъ найближе будетъ церкви — нашему церковному языку — то есть который способъ писанія совокупить простонародный языкъ съ церковнымъ — въ формахъ и грамматикѣ гражданского языка.

Оця суміш народньої мови, «русского литературного языка» і церковнослов'янського «съ изъятіємъ формъ и гра-

¹⁾ Свѣтъ із 1869. р. ч. 32. статті: «Какъ имѣемъ писати?»

матики» панувала на Підкарпатській Русі до світової війни, а подекуди ще й сьогодні виступає в письменстві.

Причини довгого заховання церковнослов'янської мови. Ця важна роля церковнослов'янщини має свої причини в місцевих обставинах. Ми вже згадали вище, що авторами були здебільшого духовні, письменство займалося в першій мірі ширенням релігії й моральности. Крім того треба піднести, що на довгому протязі часу були підкарпатські русини позбавлені можливости розвивати свою культуру в рідній мові. В урядах, в школі, в публичнім житті — скрізь і скрізь лунало чуже слово. Церков була одинокою інституцією, де голошено слово — хоч не зовсім рідне, то до рідного подібне. Це слово й стало дорогим і заступило рідне. Багато архаїчних форм, які лишилися в горах, помагало тому зближенню до церковнослов'янської мови.

Населення Підкарпатської Руси жиє на долах і в горах, це населення приходило в різних часах сюди і з різних сторін українських земель, приносячи вже із собою різні говіркові різниці. Гори й тяжка в них комунікація дуже помагали тому, що говори не вирівналися, а заховалися по цей день. Деякі з тих говірок повні архаїзмів, інші виказують прикмети говорів закарпатських, західні пересякли впливами словацькими й польськими, підвенні впливами Мадярщини й т. п. Перехід **о, е** в замкнених складах в **і** (конь — кінь, лед — лід), тут ще не всюди доконаний, а виказує всякі можливі форми переходу. На всій верховині і в Пряшівщині почуєте правильне: **кінь, віл, стіл, лід**, коло Мукачева: **кїнь, вїл, стїл, вїв**. У Мараморощині і Ужанщині вимовляють: **кунь, вул, стул, вюв, нюс**, побіч тих форм панує ще за Попрадом **кынь, стыл, выл**.

Цю ріжнородність говорів й використовували завжди вороги народньої мови й казали: — Як жеж тут по народньому писати? Кінь — чи кїнь — чи кунь? Аджеж форми кінь — це польські. І багато людей інтелігентів ще й сьогодні певні, що по польськи є: кінь, стіл, віл... Вишукувано

компромісові форми — церковнословянські, або «літературно русскія»: конь, вол, стол, лед¹⁾.

ПОДІЛ ІСТОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ.

Історію української літератури ділимо на три доби.

Перша від початку розвою (XI. віку) по XVI. вік. Ця доба розвивається під впливом Сходу — Візантії, Болгарії й Сербії. Твори цієї доби мають характер релігійний та писані староукраїнською мовою з більшою, або меншою домішкою церковнословянщини.

Приблизно від XVI. віку наступає зміна, впливи Візантії на Україну маліють, а переважають впливи Заходу. Релігійний рух викликаний Лютром та його сторонниками, закладання університетів у важніших містах Європи, винахід друкарської штуки, гуманізм та інші причини вплинули, що культура на Заході піднялася вище як на Сході. Політичні причини вплинули знов на те, що українські землі дістаються в політичну залежність від Польщі, внаслідок чого на українські землі переходять впливи Заходу. Ця друга доба триває до 1798. року, коли то появився перший твір написаний українською народньою мовою, була то Енеїда Івана Котляревського.

Третя доба української літератури починається 1798. роком і сягає до сьогодні.

Тому що й письменство Підкарпатської Русі розвивалося під тими самими загально європейськими впливами, тому й його поділимо на три важніші доби, при чому дру-

¹⁾ Про говори П. Русі гляди: Др. Іван Панькевич: Відношення південно-карпатських говорів української мови до всіх інших українських говорів, і передовсім до північно-карпатських — Записки Наук. Товариства і. Шевченка т. CLV — Львів 1937. А теж: Др. Іван Панькевич: Українські говори Підкарпатської Русі й сумежніх областей. — З діалектологічною картою. — Прага 1937. — Видання „Knihovna Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovenském Ústavu v Praze. — і: Georgij Геровскій: Jazyk Podkarpatské Rusi — Praha 1934 — Českoslovenká vlastivěda, svazek III. — Рецензія на цю працю Геровського: Dr I. Paňkevyč: Časopis pro moderní filologii, r. XIII, 3.

га доба має деякі свої особливості, а третя зачалася пізніше.

Перша доба — під впливом Сходу — триває на Підкарпатській Русі приблизно до кінця XVI. віку.

Друга доба — доба впливів Заходу і релігійних воен. В тій добі пробиваються впливи реформації та боротьби між православними й уніятами. В цій добі — головно при кінці XVI., в XVII. і XVIII. в. — появляються на Підкарпатській Русі твори писані народньою мовою з домішкою церковно-слов'янської. Зміст письменства переважно релігійний, хоч побіч релігійних творів появляються й світські.

В другій половині XVIII. віку і з початком XIX. під впливом латинських шкіл починає ширитися латинська мова в научних творах. Це письменство було призначене для тих, що володіли латинською мовою.

З початком XIX. віку виступає в поодиноких авторів бажання зробити церковнослов'янську мову літературною, в другій половині того віку бачимо знов бажання прийняти до літератури готову російську мову. Ці два бажання інколи взаємно доповняються, то знов стають вороже проти себе. Покровителем церковнослов'янської мови в письменстві був Михайло Лучкай з відомою граматикою, за провадженням «библическої» мови був і А. Духнович, хоч в нього є пізніше й бажання завести «руській літературний язык». Вже вище подавали ми цитати з «Свѣта» з 1869. р., з яких видно, як справа мови й тоді ще не була вироблена, та що поодинокі автори опиралися на російській, то знов на церковнослов'янській мові.

Вік XIX. не був ще народний, ні змістом літератури, ні мовою, тому зачисляємо його ще до другої доби, яка на Підкарпатській Русі сягає отже до 1919. р.

Друга доба розпадається отже на три менші:

А) Доба кінця XVI., XVII. і половини XVIII. віку з мовою зближеною до народньої;

Б) Доба другої половини XVIII. віку й початку XIX., коли то наукові твори писано по латині, а для тих, що не вміли по латинськи, писали твори церковнословенською мо-

вою, зближеною до народної. Цю добу можемо назвати латинсько - церковнословянською.

В) Доба XIX. віку і початку XX. віку, коли то письменники проголошують літературною мовою будьто церковнословянську, будьто «русскій літературный язык». І одні і другі ворожо ставляться до народньої мови.

Третя доба зачинається 1919. роком, триває до сьогодні, коли то прилучено Підк. Русь до Чеськословацької республіки. В добі по 1919. р. зачинається відродження народньої літератури в мові і в мотивах. Побіч цього виступають ще відгомони давньої доби, які виявляються тим, що поодинокі автори пишуть по російськи, або наближують свою мову до церковнословянщини, або й пишуть сумішню (язичієм) всіх мов — української, російської й церковнословянської. Але народня мова, здобувши собі раз горожанські права в письменстві, задержить вже ці права, як це сталося в Україні, в сусідній Галичині й Буковині.

ПИСЬМЕНСТВО І. ДОБИ .

З першої доби дійшли до нас богослужební книжки, в цілости, або тільки їх уривки, при чому треба завжди пам'ятати, що ці книжки могли бути написані на території Підкарпатської Русі, але й могли сюди бути занесені з Галичини, України, з Румунії, або південної Словянщини.

З віків XII—XIII. дійшли до нас дрібні уривки Мінеї та євангелія, писані на пергаміні¹⁾, Ужгородський Полустав²⁾ — молитвослов, з кінця XIV. віку, Ужгородська Празнична Мінея XV—XVI. в. Тереблянський Пролог мабуть з другої половини XVI. віку, Поляно-Кобилецька Тріодь з 1561 року та інші. З початку XV. віку заховався й Мукачівський псалтир, нині в мукачівськiм монастирі, але ця книжка мабуть не була написана на Підкарпатській Русі, а занесена.

¹⁾ Др. О. Колесса: Причинки до історії угорсько-руської мови й літератури. — Записки Наукового Тов. ім. Шевченка у Львові т. 35-36.

²⁾ Др. О. Колесса: Ужгородський «Полустав» у пергаментовій рукописі XIV в. — Львів 1925.

Іван Соколов¹⁾ займається мовою цього твору, звертає увагу на те, що автор часто уникає укінчення слів на **-іє**, а радо уживає народних форм, так уживає: хвала — зам. хваленіє, тварь — зам. твореніє, царство — царствіє. В книжці теж видно галицький вплив, автор уживає: далбим оубо, възложиь бим — и т. п. Давніше зачислювано до цієї доби й Мукачівський літопис, але доказано, що це твір пізніших часів, недотепно сфалшований.

Причта о слѣпцѣ и хромцѣ.

(Уривок із Тереблянського Пролога).

П р и ч т а ѡ т ѣ л ѣ ч ѣ л ѣ с т в ѣ и ѡ д ѣ л ѣ к ѣ с к ѣ с ѣ н ѣ и м ѣ р к ѣ х ѣ .

Чѣлкъ нѣкто добра рода насадн киноградъ и шплотом вгради. И ѿхода къ дом своего ѿца: „Кого, рече, сътворю стража притажанію моему? Ище бо вставаша зде ѿ престател монахъ, то потеряют мой трѣдъ; но сице сътворишъ: посадишъ слѣпца съ хромцем оу вратъ, да аще ѿ врагъ монахъ кто хощет вкрасти киноград мой, слѣпецъ оубо чуетъ, хромецъ же видитъ: аще ли ѿ сею кто въсхощетъ, хромецъ же оубо не имает ногъ дойти, слѣпецъ же аще поидетъ, то къ пропастихъ оубіетсѣ.“ И посади а къ вратъ и ѿнде.

На дѣлѣ же сѣдашима, и рече слѣпецъ хромцю: „Что оубо бѣгоуаеши? Се полѣтаетъ изъ днѣхъ вратъ.“ И ѿвѣща хромецъ: „Многа бѣга гѣна наю кѣнжтръ соутъ, ихже неизреченно кѣкжшеніє: но понеже премѣдръ естъ гѣнъ наю, и посади тебе слѣпцаго, мене же хромаго, и не можежъ никакоже тѣхъ дойти и насытитисѣ вкоча.“ Слѣпецъ хромцю гѣла: „То почто нѣси ми дако сего кѣзкѣстилъ, дабыховѣ не жадала? Ище оубо слѣпъ азъ есмь, но носѣк имамъ и силенъ есмь носити тебе; и кѣзми кошъ и въсѣди на мои плещи, и азъ несжъ тѣ, ты же ми пѣтъ покѣдай, и въсѣди бѣгаша гѣна наю въземлемѣкъ. И да егда прѣидетъ гѣнъ наю, оукрѣмѣсѣ ѿ него наю дѣло; аще бо мене кѣпроситъ, азъ рексѣ: „Ты кѣси, гѣе, яко слѣпъ есмь,“ аще ли тебе кѣпроситъ, ты же рѣчи: „Азъ хромъ есмь,“ — и тако премѣдрѣвѣ гѣна наю.“ Бѣсѣдъ же хромецъ на слѣпца, и дошедша вкрадоша вкочъ гѣна своего.

¹⁾ Иван Соколов: Мукачевская псалтырь XV вѣка. — Сборник учеников Ламанскаго Типогр. Имп. Акад. Наук 1883.

По вѣрмени же прїиде гнѣ кинограда и, видѣвъ его вкрадена, повелѣ привести сѣпца и гла: „Не добра ли тѣ стража поставихъ моему винограду, — почто еси вкрадѣ его?“ Ѣкщѣ сѣпцы: „Гй, ты вѣси, яко сѣпѣкъ есмь, — ащебыхъ хотѣла, то не виждѣ дойти. Покралъ есть хромѣцъ, а не азъ.“ Тогда повелѣ гнѣ блюсти сѣпца, дондеже призоветъ хромѣцъ. Призвану же хромѣцю, начаста сѣ сама вблнчати. Хромѣцъ бо гла сѣпцю: „Яще не бы ти носилъ мене, никакоже могли быхъ тамо дойти, понеже хромъ есмь.“ Сѣпѣкъ же глаше: „Яще не бы ты пжтъ показокала, не быхъ азъ тамо дошелъ.“ Тогда гнѣ сѣдѣ на сѣдищи и нача тѣ има сѣдити. Рече же: „Якоже есте крада, тако да вѣсѣдетъ хромѣцъ на сѣпца.“ Късѣдѣшъ же хромѣцю, повелѣ быти его немилостивно.

Разоумѣйте притчу снѣс: Члѣкъ есть добра рода Хѣ Гнѣ Бжій, а виноградъ земаѣ си глѣтъ, шлоутъ же — законъ и заповѣди, сѣсѣи же сѣсѣцаѣ съ нимъ агѣли мнѣтъ, хромѣцъ же — тѣло члѣе, а сѣпца — дшѣ его. Яже посадивѣ къ вратъ — члѣс оубо предасть къ власть вѣсю земаю, давѣ емѣ законъ и заповѣди. Престѣпникшъ заповѣди бжїѣ, и того ради съмѣртїю вѣсѣдѣшъ. Приводѣтѣ дшѣ его къ Бѣ и вправдаѣтѣ дшѣ глѣци: Яко не азъ есмь престѣпникъ твоѣ заповѣди, но тѣло.“ И того ради нѣсть мѣчѣнїѣ дшѣмъ до котораго прїишѣствїѣ, но блюдомы соутъ, ндеже Бѣ къкѣтъ. Ёгдаже прїиде сѣдити земаѣ и вѣскрѣсѣти оумръшаѣ, Павѣс глѣущѣ: Тогда късѣи сѣшїи къ грѣхъ оуслѣшатъ гласъ Бжїѣ и вживѣутъ и изыйдоутъ, сътворше и блѣмъ къ вѣскрѣсенїю животѣ, а сътворше и зламъ къ вѣскрѣсенїю сѣдѣ, Тогда бо дшѣ къ тѣлесѣ кънїйдѣтъ и прїймѣтъ вѣзданїе по дѣломъ своимъ. И шлоутѣся грѣшнїи къ тѣмъ кромѣшнюжъ, тѣ вѣсѣдѣтъ плачѣ и скрежетъ зѣвомъ, а праведнїи къ жизнь къчнѣшѣ. ѡ Христѣ Іѣсѣ Господѣ нашемъ¹⁾.

Середньо болгарський спосіб писання проявляється в уживанні юса, то є букви **Ж** на місці нашого **у** та груп **лѣ**, **рѣ** замість ол. ор. Пр. длѣзѣ зам. долѣзѣ...

¹⁾ Із книжки: Др. Ю. А. Яворскій: «Новыя рукописныя находки въ области старинной карпаторусской письменности XVI—XVII. в. — Knihovna sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slov. Ústavu v Praze — č. 2. — Praha 1931.

ПИСЬМЕНСТВО II. ДОБИ.

А) Вік XVI—XVIII. Письменство з перевагою народньої мови.

Загальні замітки.

Друга доба розвою української літератури починається в другій половині XVI. віку й тягнеться через XVII. і XVIII. вік.

На розвій і скристалізованню II. доби в українській літературі вплинуло тодішнє загально європейське культурне і релігійне відродження, як поширення схоластики й гуманізму, поява друкованих книжок, впливи реформації Лютра, а вкінці одним з найважніших чинників — була релігійна боротьба, яка загоріла на українських землях при кінці XVI. і в XVII. віці.

Цю релігійну боротьбу спричинило заведення унії — злуки східної церкви з римською. В цій боротьбі були ужиті всі тодішні культурні засоби, вони то й вплинули на відродження української літератури в змісті, формі і ідеях.

В часі релігійної боротьби велике значення дістають широкі верстви громадянства, які мали практично вирішувати справу віри — практично, не на основі знання тонкощів релігійних догм, яких нижчі верстви й так не розуміли — а на основі того, як їм ці догми представило духовенство, як їм зобразило цілі цієї боротьби, з яким серцем та з яким теплом до них проповідники промовляли. До великого значення приходить отже в часі цієї боротьби мова, якою промовляють до своїх вірних духовні — одної й другої сторони. До великого значення приходить і легкість вислову і зображення. В проповідь вкладає духовенство легкі оповідання, анекдоти, щоб зацікавити слухачів і збудити їх інтерес. Святе письмо перекладано в цілій Європі, воно доступне тепер всім — і людям простим, або як тоді у нас називали: «посполитим».

Це щодо форми. Щодо змісту, то в тій добі відроджується католицька церков, але відроджується і православна: в проповідях одної і другої лунають гасла за вели-

кими реформами, лунають поклики за поправою відносин, всі домагаються, щоб духовенство жило по науці Христа й давало добрий приклад та було зразком праведного життя.

Гуманізм будить народні сили до творчости в письменстві.

І територію Підкарпатської Руси захопило відродження загально українського релігійного життя й письменства. Це відродження переходило сюди через Карпати з культурно-релігійних осередків, як Львів, Вільна, Остріг, Київ, або так, що приношено готові твори з тих осередків, або приходило нище й вище духовенство (єпископ Крупецький, єпископ Тарасович і інші¹).

¹) Про культурні та релігійні впливи найліпше говорить «Протокол визити єпископа Михайла Мануила Ольшавського» з 1751. р. опублікований в праці Д-ра В. Гаджеги: Додатки к исторіѣ Русинов и руськихъ церквей в Мараморошѣ. — Наук. Збѣрни́к тов. Просвѣта, Ужгород 1922. — річник I. ст. 140—226. — При описі поодиноких парафій говорить́ся про священника, про стан церкви, а теж які книжки має церков, або священник. В Мараморошині маємо в тому часі: Ключъ разумѣнія (Галятовського) в 19 церквах, Евангеліе Толковое — в 18, Перло многоцѣнное Т. Ставровецького — в I, Вѣнецъ Христовъ Радивилівського — в I, Учит. Евангеліе назване Кались — в I, Учительне Евангеліе Пятдесятица — в I. Крім того згадується два рази Св. Біблія, друкована, бо при писаних книжках зазначено завжди, що вони писані. Без сумніву — це відноситься до Біблії, виданої в Острозі 1581. р.

Іриней Кондратович в праці: Стремління за руську печатню на П. Р... Підкарпатска Русь, Ужгород 1924. ч. 4. — подає, що в 1727. році привезено з Володимира Волинського на Підкарп. Русь 530 псалтирів, а в 1759. р. затримано в Ужці 9 возів книжск, в році 1760. привезено 690 книжок, із того було 150 Азбук, в році 1762. привезено 733 книжок, з того 400 Азбук, в році 1770. привезено 448 великих літургічних книжок.

Менше книжок привожено з інших православних земель. І. Кондратович подає у вище наведений праці, що привожено книжки теж з Брашова (Семигород), із Сас Шебеша, із Альбанії із Скарду (Скутарі), з Венеції (Італія).

Факти подані в статті Д-ра В. Гаджеги відносяться до одної Мараморошини, до другої половини XVIII. віку, так само

Впливи західньої Європи приходили на Підкарп. Русь також з Чех, Словаччини і з Мадярщини.

В 1523. році на будимськім соймі винесено постанову карати смертю на огні тих, що приймуть науку Лютра, тому молодь, яка верталася із шкіл з Вітенбергії, поселялася в Земплинській і Шаришській землі і тут ширила нову науку. Католицьким священикам відбирано десятини й інші доходи, деякі священники стали приймати науку Лютра. Послання короля Людовика II до столиці шаришської з 1525. були безуспішні¹⁾. Протестантизм ширився в Земпліні і в Шариші — а відси перейшов до Галичини. І. Франко подає в своїй студії про карпаторуське письменство таке:

«На карпатській території в XVII—XVIII. в. не було руських значніших шкіл, ані просвітніх центрів, отже не було для кого писати по вченому, по церковному. За те тут, особливо в західній части цієї території, а в Перемищині, Сяніччині, Сандеччині і на Спишу, чи то через сусідство до мазурів і словаків, чи через які невідомі нам впливи протестантизму, вчасно виростає потреба провідництва, навчання народа народною мовою».²⁾

Протестантизм ширився теж в Семигороді між сасами, які були купцями, їздили часто в Німеччину й відси скоро перейшла наука Лютра в Семигород. Із Семигороду старалися прихильники нової віри перенести її і між русинів в Мараморошині, як про це свідчить видане професором Петровим рукописне Учительне Євангеліє, села Нягова, повне слідів протестантизму.

до другої половини XVIII. віку відносяться факти, подані в статті І. Кондратовича, але ті самі дороги припливу книжок на Підкарпатську Русь були не тільки у XVIII. віці, але і в попередніх, не тільки в Мараморошині, але й у інших частях землі під Карпатами.

Про це теж стаття: А. Л. Петров: К історії «русских интриг» в Угрії в XVIII в. — Карпаторусській Сборник, Ужгород 1931. ст. 123—133.

¹⁾ Андрей Балудянскій: Церковная история, в Вієннѣ 1851. Видання третє, ст. 380 и 381.

²⁾ Др. Іван Франко: Карпаторуське письменство XVII—XVIII в. Львів 1900. ст. 4.

508.3

Піднести належить також і це, що коли підкарпатські русини поділилися на православних і уніятів, то семигородські князі, які були протестантами, як Бетлен та інші, попирали православних проти уніятів. Наука Лютра, Кальвіна і інших протестантів не прийнялася на Підкарпатській Русі, за те вона підпирала змагання тодішнього часу — проповідати народньою мовою.

Важніша як агітація протестантів була релігійна боротьба православних з уніятами, яку ведено тоді на всіх українських землях, а яка не поминула й Підкарпатської Русі. Правда, релігійна боротьба не викликала на Підкарпатській Русі широкого полемічного письменства, але боротьбу ведено не менше горячо.

В р. 1649. частина руського духовенства прийняла в Ужгороді унію з римським престолом, Мараморошська жупа не брала участі, не приступила до злуки, підтримувана семигородськими князями¹⁾.

Унія поділила в перший час підкарпатських русинів на дві частини, православних, які лишилися під впливом культури православного світа й уніятів, що попали під вплив католицько-латинської культури. В першій хвилині по заключенні унії православні були сильніші, мали за собою симпатії народу, який уважав, що справа унії була йому накинена, мали за собою й традицію й поміч семигородських князів; на території православних була й друкарня в Грушеві — приблизно до 1664. року, коли знищено грушівський монастир. Але православне духовенство не було в силі використати свого ліпшого положення, **воно було за мало освічене**, ані не бачимо в нього вже по заключенні унії бажання, піднести освіту. Православні, zagrożені ширенням унії, хоч і мали на своїй території друкарню в Грушеві, змоглися видрукувати лиш дві чисто літургічні книжки: Пентекостаріон

¹⁾ Про початки унії: Др. Євгеній Перфецький: Василій Тарасович, єпископ Мукачевський — До історії початків церковної Унії в Підкарпаттю. — Наук. Збірник тов. Просвіта, Ужгород 1923, річник II, ст. 84—92.

та Молитвослов. Е. Сабов подає за А. Кралицьким, що видано ще й Букварь, але Др Г. Стрипський заперечує існування такої книжки¹⁾.

Уніяги в часі прийняття унії становили меншість — але сто літ пізніше заволоділи цілою Підкарпатською Русею. В 1689. році підчинено мукачівського уніятського єпископа під владу латинського єпископа ягєрського, а гр. кат. духовенство під вплив латинського духовенства. Це викликало серед уніятського духовенства незадоволення, ворожнечу, непорозуміння й неохоту до унії, але це принесло й свої добрі плоди. Внаслідок залежності від латинських єпископів дістали уніяги єпископів вихованих в західно-європейській, латинській, культурі, духовенство дістало вищу освіту, завело лад і порядок за прикладом латинської церкви й цим перевищили православних.

Політичні відносини були того роду, що уніяги знайшли підтримку в австрійського католицького ряду, який підпирав католицький та унійних рух проти мадярського протестантизму. Православні знаходили знов підтримку у Семигородських князів.

Мукачівський монастир ще якийсь короткий час по закінченні унії лишився в руках православних і молдавські воїводи опікувалися ним, як про це свідчить напис, уміщений в церкві монастиря на Чернечій горі коло Мукачева.

Оедор Коріятович князем был,
За отпущение грѣхов монастыр зробил,
Дравяна церковь от вѣку зостала,
А теразнѣйшого року 1661. каменная стала
През Константина воеводу молдавского
З Неделею на имя госпожею его.
Владыкою на той час Іоанникій зоставал,
Зо Мстичова о том ся пильно старал.

Але по 1683. році — по перемозі Австрії над Туреччиною — ставала Австрія твердою ногою у східній Угорщині.

¹⁾ Др. Г. Стрипський: З старшої письменности Угорської Руси — Зап. Н. Т. і Ш. у Львові с. 117 і 118. ст. 182 і 194.

За допомогою Австрії поширялася й унія. В Мараморошині були ще вправді православні владики аж до 1735. року, хоч ще й підніше висвячувалися мараморошські священники у православних молдавських владик. В 1760. році прокинувся серед народу рух проти унії в Мараморошині, австрійський уряд звернув увагу на цей рух і став дошукуватися його причин. Представники місцевої адміністрації вказали як на причину цього руху тяжке матеріяльне положення нищого духовенства і на низький стан його освіти. Тоді австрійський уряд поправив матеріяльне положення духовенства, став дбати, щоб були школи й духовні семінарії для освіти духовенства, а вкінці освободжено мукачівську єпархію ізпід зверхної власти католицького єпископа, що сталося вже при кінці XVIII віка.

ШКОЛИ.

Маємо вістки, що уже в XVI. і XVII століттю були на Підкарпатській Русі єпископи й священники, які вміли по латинськи й були ученими. Священники могли учитися в монастирській школі мукачівського монастиря. Тут вже довго була така школа, яку року 1655. підпірав на просьбу єпископа Партенія король Фердинанд III. Характеристичне письмо Гедеона Торчинського із монастиря в Мукачеві, в якому просить помочі у короля і в просьбі каже, що в монастирі є 12 монахів (учителів), в школі дяків — 8, учеників — 20, всі в крайнім убожестві, не мають що їсти, ні в що одягнутися. Правдивого доброго семінару для священників просили мукачівські єпископи, почавши від 1637. р. у короля, а пізніше — в роках 1668., 1672. і 1689. — у короля і в Римі. Особливо побивався за заложенням шкіл для духовенства єпископ Де Камеліс, який в році 1672. предложив королеві Леопольдові меморандум, в ньому вказував на неукість духовенства, бо досі ніхто не старався учити їх в школах і семінаріях, як то деінде буває. Від 1704. року

деякі клерики мукачівської єпархії могли учитися в Тернаві, де для них установив Леопольд Яній стипендії¹⁾.

Крім Тернави треба ще згадати і Ягер, де теж учалися клерики мукачівської єпархії. З Тернави і Ягеру верталися вони освіченими, дуже часто із ступенем доктора теології, ставали учителями домашніх шкіл, підносячи освіту. До тих освічених належав між іншими й єпископ Мануїл **Ольшавський**, який зреформував богословську школу в Мукачеві, Макарій **Шугайда**, що оснував в Краснім Броді філософську школу, Арсеній **Коцак**, який здобув докторат теології і був опісля учителем монастирських шкіл, Андрій **Бачинський**, пізніший єпископ та інші.

На полі шкільництва трудився немало єпископ Мануїл **Ольшавський**, який перетворив елементарну школу в Мукачеві в перший духовний семінар Підкарпатської Руси. Було це в 1744. році.

Ця школа складалася з двох відділів: на першій учили науки читання, писання й числення, учив місцевий дяк. Не треба думати, що на цей відділ ходили самі малі хлопці — з початку були між учнями «дорослі люде, особи — неуки, що вже давно попували й дякували по селах» — як пише у вище згаданій праці Др. Г. Стрипський.

По скінченні першого відділу переходили учні на другий, богословський, де учив сам єпископ Ольшавський. На цій другій відділі учено катехізму з книжки, яку видав в 1698. р. **Де Камеліс** під наголовком: Катехизисъ для науки Оугрорускимъ людемъ, моральну училися з книжки **Георгія Бізантія**: Краткое припадковъ моральныхъ или нравныхъ Собрание — (Тернава 1727.). Учили теж обрядів і т. п. Що не було книжок до інших наук крім катехізму і книжки до науки моральної,

¹⁾ Др. В. Гаджега: Додатки к исторіѣ Русинѣв и рускихъ церквей в Мараморошинѣ — Науковий Збѣрникъ тов. Просвѣта, річник I. Ужгород 1922. — ст. 164. — Крім цього: Др. В. Гаджега: О первыхъ початкахъ народнаго школьництва на П. Р. — Часопис «Пѣдкарпатська Русь» 1927, ч. 2. стор. 30.

то єпископ Ольшавський диктував інші відомості із своїх нотаток. Викладовою мовою була руська.

В перших початках учив у вищій школі сам єп. Ольшавський, пізніше стали учителями священники, які покінчили студії в Тернаві, або Ягері.

Виклади в Тернаві і Ягері відбувалися по латинськи, знання латинської мови ставало конечне. Для поверхового ознайомлення з латинськими молитвами видає єпископ Ольшавський в 1746. році в Коложварі книжечку: *Elementa puerilis institutionis in lingua latina* — Н а ч а л о п и с ь м е н ь д ѣ т е м ъ к ѣ н а с т а в л е н і ю н а л а т и н с ь к о м ъ я з ы к ѣ, в якій подані початки латинського читання, а далі молитви і числа. Книжечка писана по латинськи, під кожним латинським словом відповідне наше.

Крім цього були при монастирях — як вже згадано на початку — і монастирські школи в Мукачеві, Красноброді, Імстичеві, Марії Повч та інших. Із конспекту лекцій Арсенія Коцака, учителя тих шкіл і автора граматики, бачимо, що в другій половині XVIII. віку учено в монастирських школах отсих предметів: 1) словено-руської граматики (по руськи і по латинськи), 2) поетики й реторики, 3) хронології, 4) філософії християнської.

По розрухах в Мараморощині інтересується Австрія станом освіти руського духовенства, спостерігає, що це духовенство мало освічене й стає дбати, щоби піднести його освіту. В часах Марії Тереси перенесено в 1778. році духовний семінар з Мукачева до Ужгороду, у Відні заосновано в 1774. році генеральний духовний греко-католицький семінар при церкві св. Варвари, так зване Барбареум, для вищої освіти клериків греко-католиків з цілої Австро-угорської монархії. Клерики у Відні не тільки слухали найкращих столичних професорів, але загалом мали змогу брати участь у культурному житті столиці, знайомитися з різними словянськими і несловянськими націями, студіювати їх історію й письменство.

Так само установлено місця для руських клериків в Будимі.¹⁾

Крім вище згаданих шкіл були на Підкарпатській Русі як загалом в тодішній Мадярщині школи утримувані ріжними віроісповідними корпораціями. Із католицьких треба згадати езуїтську колегію в Гуменнім, яку в 1613. році перенесено до Ужгороду. Були теж школи лютеранські, кальвінські і в них училася частина тодішньої нашої молоді. В тих школах учено по латинськи, напрям науки був схолястичний.

При кінці XVIII. в. звільнено мукачівського єпископа із-під власти латинського єпископа. Першим незалежним єпископом став Андрій Бачинський, який перенісся з Мукачева до Ужгороду, ту заложив єпархіяльну бібліотеку. Вже за часів Бачинського числила та бібліотека 9.000 томів.

ПИСЬМЕНСТВО II-І ДОБИ. — З ПЕРЕВАГОЮ НАРОДНЬОЇ МОВИ.

Характер письменства цієї доби релігійний. Перше місце займають учительні євангелії, характеристичні для цієї доби. Побіч них теж характеристичні для цієї доби: оповідання й анекдоти, занесені із збірників західньо-європейських, якими дуже радо послуговувалося духовенство при своїх проповідях, щоб зацікавити вірних. З цієї доби маємо й староукраїнські повісти, які дійшли до нас в кількох редакціях, маємо теж численні збірники світських та релігій-

¹⁾ В середині XVIII віку було на Підкарпатській Русі також багато священників висвячених і поза межами П. Р. Матеріали до точної статистики подають протоколи візитації єпископа Мануїла Ольшавського, які опублікував Др. В. Гаджега в Науковім Збірнку тов. Прсвіта в Ужгороді. З тих матеріалів довідуємося, що крім священників висвячених мукачівським єпископом діяли і священники висвячені православним мараморошським (еп. Стойкою, Досотеем), висвячені в Молдавії (еп. Гедоном, еп. Варлаамом, еп. Махомієм), єпископом в Мультанах (еп. Пахомієм), арадським (еп. Інокентієм), вкінці висвячені в Галичині — в Перемишлі, Львові і на Волині — у Володимирі.

них стихів, студентські вірші, полемічні твори, літописні записки, вкінці вже вище згадані підручники для шкіл та для освіти духовенства.

А) УЧИТЕЛЬНІ ЄВАНГЕЛІЇ, ПОУЧЕННЯ, ПРОЛОГИ.

Ідея, щоб святе письмо, проповіді, молитви були зрозумілі для всіх, довела до компромісу, — церков допустила народню мову в святе письмо, проповідь і молитви.

З важніших перекладів святого письма треба згадати переклад **Франца Скорини** в Празі 1517 року (Біблія руска), переложена при допомозі чеської біблії з 1506. р. і церковнословянських текстів, *Пересопницька евангелія* (1556—1561) та переклад евангелії **Негалевського**.

Більше поширені як переклади евангелій були їх вияснення, так звані *Толкові* або *Учительні* евангелії. Це були книжки, в яких містилися вияснення евангельських текстів на кожную неділю і свято. По прочитанні тексту евангелії відчитував священник вияснення, розтолковання того тексту й науку, яка впливала. Перша така евангелія вийшла у Вільні в 1595. році, в 1619. році появилася Кирила Транквільона **Ставровецького**: «Евангеліе Учительное, т. е. Поученія на дни воскресные и праздники всего года». Як потрібні були ті книги, свідчить між іншим це, що ті евангелії опісля переписувано сотки разів, доповнювано, перередаговувано. Їх читано не тільки в церкві, але вони служили й для домашньої лектури. В учительних евангеліях знаходиться і багато апокрифів та різних фантастичних оповідань, а теж всяких мудрих висказів, що увійшли сюди із відповідних збірників — як Пчела, Злата ціп'я та інших.

На нашій території знайдено до тепер кільканадцять толкових евангелій. Віднайдення рукопису на території Підк. Руси ще не означає, що той рукопис поправді тут написаний. Подібно як приношено й продавано друковані книжки — приношено й переписані. На цілій території України йшла тоді горяча релігійна боротьба, не тільки прихильни-

ки унії, але й її противники улягали впливам схоластики, занесеної через Польщу і впливам релігійного письменства, писаного по польськи. Не дивниця, що й тодішнє українське письменство улягає польським впливам, мова літературних творів занечищена полонізмами, що наглядно видно в учительних євангеліях, проповідях та всяких поученнях. Занечищені полонізмами прийшли Учительні євангелії та збірники проповідей й на Підкарпатську Русь. Коли їх тут переписувано, втручувало тут і там знов мадяризи, внаслідок того маємо в тодішніх учительних євангеліях мову занечищену варваризмами, — але зрозумілу найнищим верствам народа.

Важніші рукописи учительних євангелій:

Учительное євангеліє села **Нягова** (Мараморощина), яке видав проф. Петров, ця євангелія має в собі впливи — протестантські.

Учительное євангеліє з села **Данилова** з XVII. в. Тут науки на неділі і свята переплетені численими апокріфами.¹⁾ Крім цих маємо ще учительні євангелії такі: **Пряшівська** (перша половина XVII. в.), **Ладомирівська** (XVII. вік),²⁾ **Грабська** (XVII. в.), **Углянська** (XVII. в.), **Степана Плавянського** (1668.), **Нижне-Мирошівська** (1759.), **Мідяницька** (XVII.), **Івана Капишинського** (1640.), **Вульховецька** й інші.

Є ще кілька учительних євангелій, щодо яких заходить більш або менш узасаднений сумнів, чи вони були написані на Підкарпатській Русі, чи вже написані в Галичині сюди тільки занесені. До цієї групи належить, **Скотарська євангелія** (1588. року). **Учительное євангеліє** о. Теодора Дулішкови́ча з Ізи (1673. р.) та **Мало-Березнянська** (XVI—XVII. віку).

Близькі до учительних євангелій своїм змістом та мо-

¹⁾ Др. **Іван Франко**: Карпатор. письменство, Львів 1900, ст. 17—37.

²⁾ Др. **І. Панькевич**: Ладомирівське Учительне Євангеліє. Науковий Збірник. Річник II. — Ужгород 1923. ст. 93—107. — Тут подана й мовна аналіза тієї євангелії.

вою були **Прологи** — збірники «слов» — проповідей та житій святих. Сюди зачислимо **Сборники**, що також мали в собі проповіді, життя святих, оповідання, закликання, сонники й т. п.

Важніші з них:

Збірник Стефана Тесловича з XVII. в. Віднайшов його Др. Іван Франко. Автор цього збірника освічений на тодішніх українських та польських релігійних творах і любувався в довших та коротших оповіданнях, які вплітав в свої проповіді. Оповідання до проповідей брав автор з деяких польських книжок, або з українських, як «Перло Многоцѣнное», збірник чудес св. Ніколая, виданий в Київі, повість про Варлаама й Йосафа, різні апокрифи, народні оповідання і т. п.¹⁾

В першій проповіді оповідає про три чуда св. Михайла в Київі. Друге чудо ось таке:

«Въ томже Богоспасающомъ городѣ Киѣвъ хотѣла Москва добывати и рабовати Печарскій монастырь Оуспенія пресвятой Богородици. Першій раз коли пришли, то слѣпли, другій раз так же, третій раз коли их Бог простив в слѣпоты, они ся не покаяли и пришли рабовати той монастырь Матки Божей. И коли пришли против столпа Володимирова, там святыи Михаил явне ся им на очи показавъ на кони оу золотой брончаной сорочцѣ, оу панцири... самых воиновъ не разивъ... конем их, мечем своимъ ноги им поподтинавъ. Тое оувидѣвши Москва перестали своего дѣла...»

Одним з найгарніших оповідань Стефана Тесловича

¹⁾ Др. **Іван Франко**: вище наведена книжка, ст. 44—55. — Тексти апокріфів із цього збірника й інших подає: Др. Іван Франко: *Пам'ятки Українсько-руської мови і літератури т. I.* (Львів 1896), містить в собі: Апокріфи старозавітні. Том I. (Львів 1899), містить: Апокріфи новозавітні (апокріфічні евангелії), Том III. (Львів 1902) — Апостольські діяння апостолів, Том IV. (Львів 1906), — Апокріфи есхатологічні. Том VI. (Львів 1910) — Легенди про святих (часть перша).

є оповідання: Чудо преславное святого великаго мученика Георгія о шаркани і о царевнѣ¹⁾).

Ужгородський рукопис із XVIII. віку. І цей збірник має в собі багато апокріфів та оповідань з різних українських та неукраїнських джерел.²⁾ Як зразок мови й освіти автора подаємо оповідання, яке розтлумачує, чому св. Івана Золотоустого названо саме Золотоустым.

«Повѣствуєт ся ѿ древных ѿ Иванѣ Златоустѣ, по чому ся називаетъ Златоустом, а то такая причина. Коли билъ заточенъ ꙗ арменски Кѣксси островъ, бывши там писавъ епистолю до Кириака заточеннаго, ꙗѣшаючи его ꙗ трафѣнку. И гди пышучи оуставъ и отишовъ ѿ того мѣсца, где ся ꙗзявъ орель, налетѣвши ꙗхвятил каламар его и пюрко и полетѣвъ пречъ. Іванъ святыи мислив собѣ, що бы то было такового и откуда ми ся стала пакость ꙗтрапленному человѣку? ѿправивши пищокъ ис тростины, не имаше каламару, стал пищокъ мачати во ꙗста свои. И гди писалъ, а но стали из слини его золотіи лѣтери на хартіи барзо красніи и написалъ листъ до Кириная, и ѿтолъ ся называлъ Златоустомъ» (14. казаніє на трехъ святителєй).

Мова в головному народня, з невеликими примішками церковнослов'янщини, правопис принципіально фонетичний, хоч писець і уживає **ы**, **ѣ**, але звичайно неправильно, особливо неправильно уживає **ы**, а різниця між **ы**, **и**, **і** у нього зовсім не існує, хіба що тільки **ы** нігде не пише на початку слова.

Два рукописи із села Літманової на Спишу — з початку XVIII. в. Перший рукопис містить у собі 44 слів (проповідей), другий дійшов до нас дуже ушкоджений з повириваними

¹⁾ Видруковане в цілості в: Русько-Країнська Бібліотека ч. I. — Читальня для дорослих — уложив Ядор, Мукачево 1919. — У уступі: Змій и донька королева — оповіданє Стефана Тесловича із 1637. року. (Із цієї інтересної читанки, в якій автор увів фонетичний правопис, маю тільки 5 арк. друку, форм. 16 (16×12) стор. 1—80. Дальших сторін не видруковано, книжка не вийшла.)

²⁾ Др. Іван Франко: цит. твір ст. 55—61.

картками й має в собі лиш 11 слів. Другий визначається тим, що увесь зложений народною мовою.¹⁾

Збірник Петра Колочавського з 1737. року. Цей збірник містить 23 проповіді, автор переписував його мабуть з галицького першовзору і в його твір дісталася тою дорогою багато полонізмів. Сам пам'ятник одначе повстав без сумніву на Підкарпатській Русі, на що вказують тут уживані форми і вислови²⁾.

В НЕДѢЛЮ ӨОМИНУ ПОУЧЕНІЄ.

(Із Збірника П. Колочавського).

Гды Гдѣ Ісѣ Хсѣ сынѣ божій мал ѿкупити народ християнскій ѿ пекла вѣчного и ѿцов святихъ высвободити изъ мукъ пекельныхъ, приял на тѣло свое ранѣ и ѡста и ѡи ѡи ранѣ ѿ непобожныхъ жидовѣ, терпѣлъ муки безъ милости, кровъ розолялъ свою за вѣрныхъ християн, былъ розбитъ на крестѣ яко Лютеръ; до гроба положений, яко простый мертвецъ: ѡсталъ изъ гроба, яко славный а моцный царь; каменъ ѿ гроба ѿвалил, печати не рушил, жалосной матери своей показался, потомъ пекло шатанское раздрушилъ, ѿцовъ святихъ изъ мукъ пекельныхъ высвободилъ, три дни по пеклѣ ходилъ и много душъ изъ мукъ высвободилъ и з ѿцами святыми до раю земного ѡпровадилъ. А гды Хѣ Бѣ нашего мучено, мордовано, ѡ той час ѡчници Ёго поховалися до єдного пріятеля своего; Ёнии пріятелѣ ихъ поховали ихъ до стодолы своеи, бо ся бояли. А на днешный день ѡ суботу позно пришол. Ёго святая милость сынѣ божій кѣ дверемъ затворенымъ, де были ѡчници єго собраны ведле страха жидовскаго. Прийде Ісѣ презъ дверѣ замкнени и сталъ посредѣ ѡчниковъ своихъ и мовилъ до нихъ: — Миръ вамъ, то єсть „помага богъ вамъ.“ Тое мовитъ до нихъ, показавъ имъ руцѣ и нозѣ и ребра свои. Оу той часъ возрадовалися ѡченици, ижъ ѡвидѣли пана своего живого Господа нашего Ісуса Христа.

¹⁾ Др. Іван Франко: цит. твір. ст. 61—66.

²⁾ Володимир Гнатюк: Збірник Петра Колочавського — Науковий Збірник тов. Просвіта, Ужгород, 1922, річник І. ст. 229—236.

Крім вище згаданих опублікував Ю. А. Яворський ще ці збірники: **Тереблянський Пролог, торунський збірник, сокирницький збірник, углянський збірник «Ключ» і Ракошинський збірник.**¹⁾

Про авторів учительних євангелій та збірників, їх освіту, знання, їх спосіб оповідання і т. п. говорить І. Франко в книжці: Карпаторуське письменство XVI—XVIII. в. ст. 13—14. Наведемо цю дотепно написану характеристику:

...Їх автори очевидно сільські духовні, а їх рукописи або готові проповіді, або матеріали прилагоджені для визискання в проповідях. Але якжеж далеко відбігли ті проповіді від типа Учительних Євангелій. Коли там переважав простий виклад євангелія і головних точок віри та моралізація, тут найголовніше місце займають оповідання. Авторі рукописів стягають для цієї ціли матеріал із усяких можливих жерел, із житій святих, із збірок середньовікових легенд і прикладів, із світських новель та казок або моралізуючих апольогів, не гордують навіть оповіданнями зачутими з народних уст, народними віруваннями та традиціями. Все те подиктоване щирим і горячим бажанням — просвітити народ, напутити темних. Але при тім якже зворушує нас вид тих просвітителів! Ониж самі темні! Хоч уміють читати і писати, володіють крім руської ще церковною, польською, чи може й ще якою мовою, та про те від дійсної науки, тої, що була тоді в Європі, они стоять майже так само далеко як і їх неписьменні слухачі. Що може бути наївніше частих упіменень тих проповідників: «прислухайся добре отьому мойому казанню, а будеш знати це й те...!» Що може бути забавніше, як їх вияснювання природних явищ, як їх мітольоґічні коментарії про метеори еродія і т. п. На яким допотопнім рівні стоїть їх полеміка з недовірками! Цих наших проповідників не цікавлять ніякі догматичні тонкості, ані діалектичні докази; їх теолоґія груба, антро-

¹⁾ Ю. А. Яворскій: Новыя рукописныя находки въ области старинной карпаторусской письменности XVI—XVIII. в. — ст. 134. Knihovna sboru pro výzkum Slovenska a Podk. Rusi č. 2. v Praze 1931.

поморфічна, примітивна, хоч і порушається в рамках «православної» церкви. Унії бачимо хіба сліди, але не чуємо найменшого подиху тої боротьби, що велася довкола неї. Авторів і їх слухачів цікавлять найбільше оповідання, чудеса; поза це їх моралізація обертається в тіснім крузі конвенціональної моралі, можна сказати, в крузі десятих заповідей, а пастирське богослов'я зводиться до давання «постраху християнського» — і до упімнень, щоб люди не жалували давати духовному приносів.

Але що є справді нове і цінне в тих оповіданнях і поученнях, так це їх мова — проста, народня, з маляризмами і польонізмами вживаними в даній місцевості, з закраскою місцевого діалекту, декуди з невеличкою примішкою церковщини, не більшою як її можна було чути в устах дяків і сільських грамотіїв. А надто спосіб оповідання! Автори наших рукописних збірок ніде не перекладають дослівно своїх жерел, не переписують дослівно своїх взірців. Кожний з них бере зі свого взірця тільки основу і перероблює, переповідає її по своєму, один з меншим, другий з більшим талантом. Хоч автори збірок Ужгородської, Теслевцевої по часті черпають із спільних жерел, подають спільні оповідання, то про це ані одно оповідання не згоджується з другим дослівно, а звичайно перерібка сягає далеко дальше поза стилістичні відміни, модифікує й саму річ. Видно, що автори трактують свої теми зовсім не як якісь святощі, а по prostu як літературні теми і оброблюють їх свobodно, силкуючися поперед усього надати їм по змозі яркий місцевий кольорит. Старі патріярхи і пророки, греки і римляне, царі і святі говорять тут зовсім так, як карпаторуські гірняки, уживають їх характерних зворотів і поведінок. Пригадаю поведження Йосифових братів у Єгипті і їх характерну промову: «ми сини патріярха Якова, можете чували про нього...»

БЕЛЕТРИСТИЧНО-ПОУЧНІ ТВОРИ.

До белетристично-поучних творів того часу належать: **збірники оповідань, апокріфи й повісти.**

Ці всі твори служили кільком цілям. Вони заступали сьогоднішню релігійну белетристику, впливаючи на розбудження фантазії, але вони й подавали відомости про далекі краї й далекі народи. Правда, ці відомости були наскрізь фантастичні, невірні, але — в них вірено. В цих оповіданнях і в повісти «Александрія» подавано й відомости з фізики, астрономії, космографії, загалом відомости, які були відомі наукам с х о л а с т и ч н и м. Із тих джерел довідувалися наші предки про ч о т и р и елементи (Аристотеля), з яких збудований світ і все життя на ньому, довідувалися й про будову світа, що світ спочиває на воді й на великій рибі і обертається «як млынове коло, а не так около як млиновый камѣнь, але як колесо». І про вулькани й про китів, які спричинюють потопи, або посуху на світі. Служили ті твори й підручниками «мудрых выказов», учили, як жити, поступати в житті. З богатирських діл Александра Великого та життя інших героїв училися лицарськості. Цих оповідань уживано теж як вставки до проповідей, щоб їх зробити цікавими. Ось тому й багато з тих оповідань увійшло до тодішніх збірників проповідей.

Збірники оповідань були досить чисельні на українських землях і носили різні назви. Два з них були найбільше поширені, а саме Великое Зерцало (*Magnum Speculum*) і Римські Діяння (*Gesta Romanorum*). Римські Діяння повстали в Англії в XIII. віці, опісля поширено їх по всіх краях Європи в різних варіантах, при кінці XVII. в. перекладено їх з польського на українське. Цей перший переклад опісля переписувано, перероблювано й так повставали нові варіанти, до себе більш або менш подібні. Оповідання з Римських Діяній мали спочатку світський характер, але пізніше зачали до них дороблювати моральні поучення, так що ці оповідання стали частинами проповідей, або перемінилися у вступи до проповідей.

На Підкарпатській Русі заховалися поодинокі оповідання в Римських Діяній в учительних евангеліях та збірниках проповідей. Досі видав Др. **Юліян Яворський** оповідання з Римських Діяній, уміщені в У г л я н с ь к о м у збірнику,

який названо «Ключ». Мова тих оповідань українська, народня, повна полонізмів і мадяризмів, споіб представлення приспособлений до рівня тодішніх слухачів.

ГИСТОРИЯ: ПАМЯТАЙ, ЧЕЛОВѢЧЕ, НА СМЕРТЬ ОУСЕ, СИДЯЧИ И ХОДЯЧИ, УСЯГДЫ ПАМЯТАЙ НАНЮ.¹⁾

Бывъ единъ король можный, котрый бывъ такую уставу поставивъ оу своемъ королевствѣ, же кого имали изтратити скоро, теды обы трумбеташъ, ставши вудъ изыходъ солнца и затрумбетавъ передъ хыжевъ того человекъ, а человекъ, тое оучувши и увидѣвши, теди заразы оубравшись оу чорную одежду, жебы ишов передъ судъ и право. Такое иманя было у нихъ. Тое король ренделовавши, избравъ пановъ оусѣхъ своего орсагу тое подтвердить. И подтвердивши право, оучинили гостину велику паномъ тымъ. И розказавъ король, абы усега феле музыки тамъ на туй гостинѣ были, обы надто великыи оутѣхы бы были на туй гостинѣ.

Теди панове барзо ся утѣшали тамъ, видѣвши тое и чувши розмаитіи музыкы, али король усе сумень сидѣвъ и часто издыхавъ. И барзо тому дивовалися панове, али не смѣли его извѣдовати, дѣля чого бы пакъ король сумень бывъ? И почали панове мовити брату королевскому, обы изрозумѣли журу королевскую. Теди приступивши братъ королевскый идъ королеви, мовивъ:

— Королю нашъ великый. Прошу твою милость, учинь такъ, што повѣжъ причину смутку твоего; ради бы усѣ панове, котрыи тутъ суть на гостинѣ у твоей великости, жебы изрозумѣлим тое, бо они усѣ ся веселятъ, а твоя милость смутно сидишь, журачися штось.

Теды мовивъ король брату своему:

— Иди теразы до дому, а завтра дознашся речи фрасунку моего.

А на завтрѣшній день рано розказавъ король трумбеташомъ, обы пушли предъ домъ брата его, жебы жалобу передъ хыжевъ брата королевского трумбетавши, и припрова-

¹⁾ Ю. А. Яворскій: Повѣсти изъ Gesta Romanorum въ карпаторусской обработкѣ конца XVII в. Прага 1929. ст. 20—22.

дили его передъ короля по уставѣ. Братъ тое королевскій оувидѣвши, же жалобную ему думу трумбетятъ, до смерти валовшную, барзо ся излякъ и задивовався тому, же май перше королевская устава на немъ, братѣ королевскомъ, ся поповнить. Теди мусѣвъ ся убрати оу чорную одежду и пошовъ передъ короля. Теди король розказавъ великую яму вукопати и зась розказавъ король единъ столецъ оучініти на слабыхъ ногахъ; той столецъ оучінівши, розказавъ король, обы поставили его надъ товъ ямовъ на самыхъ крайчекахъ, берегахъ, жебы ноги стулцовы стояли на нихъ. Наостатокъ розказавъ король, жебы брата его голого на той столецъ надъ ямовъ поставіли. Поставівші брата королевского на столецъ, опять король розказавъ, обы мѣчь острый на тонкуй нѣтцѣ надъ головою брата его повѣсили. Потумъ розказавъ чотыромъ слугамъ своимъ изъ мечми голыми статы изъ чотырохъ сторонъ брата его: единъ изъ переду, а другій изъзаду, единъ изъ правого боку, а единъ изъ лѣвого боку. Такъ поставивши слугы свои, король розказавъ юмъ:

— Ну, вы слугы мои! Розказуд вамъ пудъ страченемъ головы вашей, же котрого часу реку вамъ, то заразъ изъ усѣхъ бокувъ мечами брата моего пробийте! Бо если котрый не учиніть тое, заразъ зловъ смертью оумре!

Потомъ король розказавъ оусѣмъ музикомъ тамъ стати передъ братомъ его и розказавъ король, жебы весело трумбетали, сурмали, бубнали, оу органы, оу гуслѣ, оу дуды, обы надто веселыи думы, новты, пѣсни, лікы чініли. А потомъ розказавъ король, жебы розмаитыи стравы и пітя передъ его брата поставлены были. А потомъ мовивъ король брату своему:

— Брате мой милый! Прошто есъ такъ сумень, а досыть имаешь передъ собовъ усого добра и розмаитыи музыки, веселости? Чомъ не веселишся? Та уживавъ бесъ стравы и утѣшавъ бесъ ся, не сидѣвъ бесъ смутно, журячися.

Мовивъ королеви братъ его:

— Королю милый и брате мой! Якъ-же имаю быти веселый, а я днесъ чувъ емъ трумбетаніе на знаменаніе смерти

передъ хыжевъ своевъ и terazь сижу на слабомъ столцю и на слабомъ, страшномъ мѣсци високо поставленъ, а скоро ся рушу, то заразъ зовсѣмъ оу яму упаду и тамъ изгynu. Горѣ быхъ ся изнімавъ просто, обыхъ уставъ, а мечъ острый пробіе голову мою. Зась, мілій королю, слугы твои изъ усѣхъ сторонъ мя изъ голыми мечами стоять; скоро речетъ твоя великость, то заразъ готовы мя забыти суть. Отожь, королю мілій, видѣвши я тыи бѣды и упадки свои, ожь бемъ паномъ бывъ оусого свѣта, якъ бемъ имавъ быти веселый?

Мовивъ король брату своему:

— Южь, брате, теперъ ти повѣмъ на учорашые звѣдованя, дѣля чого тыжь и я учора не бывъ веселый, якъ и ты terazь. Я естемъ посаженъ на столци слабомъ, четвероножномъ, то есть, зложеный естемъ изъ четырехъ живіоловъ: отъ землѣ, отъ огне, отъ воды и отъ воздуха. Передъ мновъ яма — пекло. Надо мновъ есть мечъ острый, то есть, судъ божій, готовъ отодѣлити душу мою вудъ тѣла. Передо мновъ изъ мечомъ острымъ — то есть смерть, которая жадному не отпустить, не пофолгуе, коли прійдетъ лишь не знамъ, котрого часу? А за мновъ есть изъ мечомъ готовымъ на мою загибель — то есть грѣхы мои, што емъ оучинівъ на семъ свѣтѣ, которыи мя оускаржаютъ передъ Богомъ святымъ. Изъ правого боку мене есть изъ мечомъ голымъ — то есть діаволь, котрый завертатъ изъ дороги божіеи и до пекла наганяетъ rozmaитыми кивеншагамі, искушеніемъ, якъ левъ рыкае, ищай кого поглотити, прожертти. А изъ лѣвого боку изъ мечомъ — то есть робаци, червь, котрыи тѣло мое по смерти изядятъ. Протомъ, мілый мой брате, коли тое на гадку ми прійде, нѣгды веселый не могу быти. А гдыжь ты ся мене боявъ днесь, человекѣка смертнаго, а я якъ имаю не боятися створителя моего, творца небу и земли, котрый бируе усѣмъ симъ свѣтомъ, котрому у рукакъ оусѣхъ людій животъ и смерть — якъ имаеме его не боятися и заповѣди его не держати оу сердци? Где имають такыи радости сегосвѣтний быти, обыхъ конецъ живота

свого забув? Отож, мильй мой брате, иди мирно во салашъ свой, а мене дале не звѣдуй такіи рѣчи божіи.

А братъ королевскій оуставши, подякуававъ за науку: и животъ свой полѣпшавъ, и зъ иншими панами, котріи тамъ были, короля свого похвалили и тое право барзо твердо держали. Аминь.

Обяснення менше зрозумілих слів: **трумбеташъ** — трубач, **затрумбетавъ** — затрубів, **ренделовавши** — наказавши, **орсаг** — край, **феле** — роду, **барзо** — дуже, **фрасунок** — журба, **валовшній** — приналежній, **жебы** — щоби, **новты** — ноти, пісні з нот, **розмаитый** — різнородній, **теразъ** — тепер, **тыжъ** — також, **живіоль** — первень, **не пофолгує** — не попустить, **кивеншаги** — бажання, **бирує** — управляє.

* *

Апокріфи (тайні, скриті оповідання на релігійні теми) появилися на Підкарп. Русі одночасно з прийняттям християнства, але що мало творів заховалося нам з першої доби, не маємо апокріфів старших як з віків XVI., XVII. і XVIII. Переховалися вони головно в учительних евангеліях, збірниках проповідей, релігійно-моральних віршах та інших творах того часу. При учительних евангеліях і збірниках проповідей згадали ми вже кілька апокріфів, як Чудо Георгія о шаркани и о царевнѣ із збірника проповідей Тесловича, про св. Івана Золотоуста із Ужгородського рукопису. Особливо багатий в апокріфи збірник Тесловича, який влітав майже в кожную проповідь апокріфічне оповідання. Так знаходимо в тому збірнику отсі важніші апокріфи: Про сотворення і бунт ангелів в Слові на собор св. Михаїла, про Валаама в проповіді на Різдво Христове, про Хрестове дерево в поученні на неділю хрестопоклонную. Як ся Аврааму Бог показав в слові о св. Тройці і т. д. Немало маємо і новозавітніх апокріфів; до позагробових належить ціла «Книга о послѣдних днях», уміщена теж в збірнику Степана Тесловича.

Повісті були теж поширені на Підкарпатській Русі. З давних повістей найбільш були поширені на українських землях повість «Варлаам і Йоасаф» та «Александр

дрія». Ці обидві повісті були занесені й переписувані в цілості, або тільки в уривках і на Підкарпатській Русі.

Рукописи цілої повісті про Варлаама і Йоасафа не однайдено досі на Підк. Русі, але в учительних євангеліях та збірниках проповідей знаходимо уривки з неї. В 55. слові збірника Тесловича «О кролю Помирону» є перерібка початкових глав повісті Варлаам і Йоасаф, а власне перерібка притчі про побожного царя, що кланяється аскетами і притчі про дві скриньки. Слово 66. це «Слово и притча святого Варлаама скитника Асафови о лакомствѣ людском глава гі» — без кінця. В рукописі села Літманови в 18. слові є «приклад о пожитках и о патрности вшитких речах» Варлаамовою притчою про однорічного царя і т. п.

Повість **Александрія** належить до найбільш популярних повістей в цілій Європі. Оповідается в ній про молодий вік Александра Великого і його війни із Скитами, про його похід на схід і про його війни з Дарієм, вкінці про його похід до Індії. Ця третя часть переповнена всякими фантастичними оповіданнями, як про песиголовців, про птиці з людськими головами, про край Гога і Магога, яких Александер Великий побив і замкнув в гору, де вони перебувають аж до кінця світа. Александер доходить аж до ріки Океана, бачить як збудований світ, бачить пекло. Гине Александер пробитий стрілою, а його жінка Роксана убивається сама із жалю за чоловіком.

Ця повість дійшла до нас в кількох рукописах, знайдених на Підкарпатській Русі.

Ужгородський рукопис віднайдений Юрієм Жатковичем, із XVIII. віка. Рукопис не має початку, містить в собі 20 тлав, які видав Др. Іван Фрако.¹⁾

Тишівський рукопис з початку XVIII. віку, видав Др. Іван Панькевич, подаючи і аналізу мови того рукопису.²⁾

Пістрялівський рукопис з 1774. року, який в порівнянню з Тишівським має одне і те саме джерело — один і той сам

¹⁾ **І. Франко:** Карпаторуське письменство ст. 80—91.

²⁾ **Др. Іван Панькевич:** Тишівська Александрія із початку XVIII. в. Текст і языкову аналізу подає... Науковий Збірник тов. Просвіта в Ужгороді, 1922. 7—106.

список. Його повний наголовок такий: **Александрія** то єсть Гишторій о славномъ цари македонскомъ Александрѣ, како родися и како звияжилъ былъ на свѣтѣ всѣ царѣ и королѣ въ тоє время царствующій за помощію небесного Бога Саваоѳа». Рукопис зберігся не цілий, а тільки від 1—56. сторони з бракуючими листами 12—14.¹⁾

Хитарський рукопис із початку XVIII віку має 20 глав. Цей рукопис знайдено в селі Хитарі, стрийського повіту в Галичині, але своїм походженням є він з Підкарпатської Русі.²⁾

Рукопис проф. Колесси з XVIII. віку, ще не опублікований.³⁾

О СМЕРТИ НЕКТАНОВА, ѿ КОТОРОГО МОУДРОСТИ АЛЕКСАНДЕРЬ ОУЧИЛСЯ И ѿ КОТОРОГО СЯ СТРАХУ ЗАЧАВЪ.

(З Ужгородського рукопису).

„А потомъ по кил'ку днѣй пойшовъ ѿлександръ г҃ляти на едину скалу славную великъю, ѿзѣвши ѿз' собою Нектанава волхва, ѿ которого ся ѿлександръ зачалъ во стробѣ матерней и котрый был першій ѿчител' ѿлександровъ. А потомъ г҃ляючи собѣ на той скалѣ почнетъ емѣ повѣдати ѿ его фортѣнѣ и его звияствѣ и его рицерствѣ и якъ маєтъ сей свѣтъ... ѿзяти подъ свою моцъ и побѣдити всѣхъ царей и королей, и кол'ко маєтъ лѣтъ жити на свѣтѣ и якая ему смръть маєтъ быти и ѿ кого и на якомъ мѣсцѣ. А потомъ почнетъ до Нектанава Александеръ мовити:

— Оучителю мой драгій, повѣч' ты мнѣ, ѿ кого тобѣ маєтъ смѣрть быти и на которомъ мѣсцѣ?

¹⁾ **Др. Іван Панькевич:** Пістрялівський рукопис Александрії із року 1774. — Науковий Збірник тов. Просвіта, Ужгород 1925. р. ст. 177—187. — Рукопис в музею тов. Просвіти в Ужгороді.

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, 1896 стр. 7—13. Рукопис в бібліотеці Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові.

³⁾ **О. Колесса:** Рукописні і палеотипні книги Південного Підкарпаття, Прага 1927 ст. 9.

Потом посмотреть Нектанавъ на бѣгы нѣсныи и ревне сплachtetъ и почнетъ мовити ко Александрѣ!

— А то ѿ власного моего сѣа маетъ ми смръть быти тѣ на той скалѣ.

Рече к нему ѿлександр:

— Хтожъ ты тѣ е сѣи? А мы то есмы сами тѣ два. А то виждѣ ты мантачѣ, же шалѣвѣрюешъ!

А потомъ трѣтилъ его с тои скалы, и тѣ заразъ скончалъ ся. ѿлександръ заразъ прѣйшовши до дому почаль повѣдати о Нектанавовой смрти, з якои причины его забилъ.

— Мѣтко моя Алимпѣядо, а то с добрый емъ ся часъ зачалъ и доброго емъ ся часъ родилъ, але злого часъ злое-мъ дѣло оучинилъ, бомъ оучителя своего Нектанавъ забилъ.

Рече к немѣ царица.

— О сѣи мой ѿлександре, а то се-сѣ власного своего ѿца забилъ.

Рече зновѣ Александръ ко матери своей:

— Матко моя, що томѣ е за причина, або с тебе два мѣжѣ, а вѣ мене два вѣтѣцѣ?

— А то, сѣиу мой, Александрѣ, скажѣ тебѣ, що томѣ е за причина: а то есмы жили с твоимъ ѿцемъ цѣремъ Филипомъ мѣ лѣтъ, а потомства есмы не мали. И хотѣлъ цѣрь Филипъ твой ѿцѣ мене прогнати преч с царства своего. А потомъ ѿходячи з домѣ ѿцѣ твой цѣрь Филипъ на гѣ роки воевати на Филимы и приказавъ мнѣ, абымъ за тоты три роки пилно стараня имѣла за дѣти, бо „якъ прѣйдѣ зъ войны, а не будешъ мати дѣтей, то я тебе преч проженѣ с царства своего“. И такъ я перечувши за вѣщѣка Нектанавъ, который то тебе през стараня свое и мѣдростъ свою през бѣгы нѣсныи оучинивъ.

И почнетъ Александръ мовити:

— О мѣтко моя, чомѣ ты мѣнѣ о томъ не ѿповѣдала през такѣи долге часы (тутѣ бракуе картки).

Александръ выслѣхавши повѣсть тѣю ѿ маттере своей пошовъ ѿпять подъ тѣю скалѣ и падши на Нектанавъ почавъ ревне плакати и тые слова мовити:

— Оче Нектанавѣ, ѿпѣсти мнѣ моего невиденѣя! — А потомъ вѣзялъ его на рамена свои и принеслъ его до славного

города Македоній и погребѣ его со славою и честію великою бѣгодаряще Бѣа Саванаа.

ЯК СОБІ ПРЕДСТАВЛЯЛИ БУДОВУ ВСЕСВІТА.

З Тишівської Александрії.¹⁾

Тыхъ всѣхъ Алек'сандеръ загнавъ у сѣверныя горы и засѣклепивъ ихъ каменемъ сунѣклитомъ. А того сунѣклиту каменя не имить его нѣ ѡвен', нѣ желѣзо, такои моци ѣ. И стоялъ там Алек'сандеръ два мѣсяцѣ. А выходявъ там на едину гору високу, которой имя Зоря, бо с тои горы выходитъ ясная зорница полуночная, которая течетъ на полуденную сторону. И с тои горы Алек'сандеръ видѣвъ край свѣта через ѡкиянь море, а дале того юж не знал, бо море ѡкіяньское ѡколо свѣта ѡбыйшло а по немъ тяжко и кораблями ходити. А поза морем ѡкіяномъ нѣхто не можетъ знати що ся там чинить, крем Бѣа. Пишуть бѣословы ѡ семъ свѣтѣ през Духа Сѣгого. Если ся хочешъ научити, учижъ ся книгъ богословѣскихъ вышшой науки, будешъ и ты знати высокіи и мудрыи речи sprawy високои. Знайже, неuku, неглубокой науцѣ и ты простый члѣвче, яковъ ѣ кругъ того видимого свѣта, яковъ ѣ кругъ земный, яковъ естъ кругъ небесный, яковъ е кругъ слѣнечный, яковъ ѣ кругъ мѣа со звѣздами, яковъ ѣ кругъ вѣтрный, якова ѣ под нами преисподная сторона, ци ѡна ѣ темна, ци ѡна ѣ свѣтла, ѡтож знай и научися и не буди невѣжею простымъ. Бо свѣтъ ѣ, якъ ты видишь увес кругол, власне якъ яблыко или коло, или яйце круглое.

Изображеніе свѣта

таковъ естъ свѣтъ

Такъ естъ свѣтъ
колицѣ, такъ крѣголъ

сей, такъ видишъ тогъ
есть, члѣ свѣтъ.

¹⁾ Науковий Збірник тов. Просвіта річник I. — Ужгород 1922 ст. 86-88.

Земля есть оуся в крузѣ и море ѡбходитъ ѡколо свѣта, якъ пише у книзѣ Зерцалѣ¹⁾, иж то земля уся у серединѣ неба такъ власне, якъ у яблоку лушпина и зернята, або яко у яйци жовток, такъ земля в небѣ. Ѣбдержитъ бо землю небо изверха и зысподу, из боковъ, зо всѣх чотырохъ сторонъ. А свѣта сего видимого кругъ такъ ся ѡбертатъ, якъ млинове коло, а не такъ ѡколо якъ млиновый камень, але яко колесо. А тото нѣо видимое, котрое видиме блакотное, носить на собѣ свѣтъ, носить на собѣ сѣнце на третьемъ предѣлѣ Бѣом сотворенным, яко бы вышше на твердѣ. Твердъ ся называетъ нѣо а мѣцъ, звѣзды носить сѣй нижній предѣлъ. И такъ ѡброты, бѣги небесныя ся ѡбертають, яко точило или колесо со сѣнцем и мѣцем и со звѣздами и планетами небесными и то собѣ читай и научи ся з богословія, коли тутъ днѣ, то под нами ночь, и коли ту ночь, то под нами чинитъ днѣ. И такъ ся обертаетъ коло свѣтовое и чинитъ ти, чѣвче мѣзерный, роки, лѣта, днѣ и часы, бо суть ѡдинадцатери небесъ, десятири крем сего трепредѣльного, видимого неба, бо и сѣе на трое у гору роздѣлено.

А еще есть дивная речъ инѣшая, якъ ся и тому, неуку и ты простаку, еще не зачудуешь. Есть у мори ѡкияньскомъ такая рыба богом сотворенная на початку свѣта, котрая лежитъ головою на сходѣ сѣнца; и ѡсновала и ѡгорнула ѡколо всего свѣта з морем ѡкияньскимъ и знову хвостом своимъ притулила до головы своеи и накрыла голову свою. Тота рыба естъ дѣша водная а имя ей Левиаѣанъ. Тоею то рыбою вода жива, а тота рыба жива божіим промыслом, бо то все справила премудростъ небесного Бѣа Саваѣда а не чѣвчая и не инѣшихъ боговъ погановъ, которымъ ся кланяють геретики зловѣрные.

Еще ти есть речъ дивная, для чого часомъ вода мала в рѣкахъ. Знай и тото! А то такимъ способомъ: есть у мори ѡкіаньскомъ дванадцать вѣкенъ, выровъ или пуповъ, которые аж до самой преисподней глубиною. А море передѣленно

¹⁾ Зерцало Богословія Кирила Транквіліона Ставровецкого, Почаїв 1618, в котрім описано сотворення світа, відгомін тої книжки находиться в численних проповідях і учительних євангеліях Підкарпатської Руси.

есть пѣскомъ, якъ пише: Полагая и морю предѣлы пѣсокъ. Ътожъ знай, ижъ то| межи морем, то есть межи водами и межи без'ною преисподнею передѣливъ и перегородивъ Бгѣ пѣскомъ твердымъ и тмою под пѣском, абы то не в'шитка вода ишла и упала у подземные стороны. Але то на початку свѣта и на заоснованю земли так учинивъ панъ Бгѣ; учинивъ ѡкна до преисподней стороны. И ест' при тыхъ ѡкнахъ к велѣорыбов, то есть к китовъ великихъ ѡ початку свѣта. И по росказу кжому, коли тоты рыбы мало ѡступляютъ ѡ тыхъ ѡконъ, тогды вода ѡбернетъ ся в'дну во преисподная страны, напольняючи и тамъ мѣсца черезъ розказъ божій. И тымъ ся чинять рѣки малы а сухое бываетъ лѣто. А коли тоты китове залягутъ тоты ѡкна, тогды ся море и рѣки и поточины и кирици до сытости ся напольняють...

ПОЛЕМІЧНЕ ПИСЬМЕНСТВО.

Релігійна боротьба, а особливо заведення унії з Римом, викликали відгомін і в письменстві. Полемістом, який виступав проти унії, був **Михаил Оросвиговський (Андрела)**.

Михаил **Оросвиговський** (Андрела) уродився коло 1630. року й походив з Росвігова біля Мукачева. Посвятився духовному станові, пережив часи прийняття унії, на яку й сам перейшов, але пізніше — в березні 1609. р. — покинув унію і став кріпким, безоглядним оборонцем православя.

Не знаємо, які школи скінчив Оросвиговський, але з його творів видно, що читав багато книжок духовного змісту. З його писань бачимо, що був у Відні, Братиславі, Тернаві. Поворот до православя спричинив йому багато прикростей, його переслухували єзуїти, які вели в тому часі місіонарську роботу проти кальвінів у Семигороді і в маєтку князя Раковця в Мукачеві. Як переслідований священник змінював часто місце, був у Бедевлі (1669.), в селі Сасфалові (1670.), в Севлюші, накінці в Ізі, де й помер в 1710. році.

Написав: «**Оброна вѣрному человеку**» під іменем Михаил Θεодул в літах 1692—1697. і **Логось**.

В своїх творах автор не подає теологічних трактатів, але подає свої переживання, свої думки, без порядку та без

зв'язку. Ні «Оброна», ні «Логось» не є одноцільними творами, а це радше записник, в який автор вписував виписки із святого письма, свої переживання, рефлексії, лайки проти уніятів, то знов факти із свого життя. Це все без якої небудь системи, зв'язку та порядку. «Писаль быхъ вамъ простымъ языкомъ, а вы бы на тое мыслили, что ся подобало ему, Миговцѣ, то то пишетъ» — згадує в одному місці своєї «Оброни». Його мова повна цитатів із святих книг, переплітана реченнями мадярськими, німецькими, латинськими і грецькими цитатами з богослужебних книг. Твори Оросвиговського — «роблять на нас вражіння страшного крику страдаючого чоловіка, котрий для ратунку пробує всіх средств. Він начитаний в церковних книгах, воює головню цитатами з них, а як пояснення правди висказаної цитатом із священної книги — подає факт із свого життя, свої переживання, свої погляди на всі актуальні питання обох церков» — характеризує Др. Панькевич спосіб писання Андрели — Оросвиговського.¹⁾ Твори — **Логось і Оброна вѣрному человеку** видав проф. А. Петров.²⁾

ЛІТОПИСИ.

Найважливішим літописом того часу є Гукливівський літопис. Уривки з того літопису подає Е. Сабов в своїй Христоматії³⁾, цілий літопис оголосив Я. Біленький (Др. Гіадор Стрипський.⁴⁾

¹⁾ Др. **Іван Панькевич**: Михаил Оросвегувський чи Михаил Θεодул? (Літературно-житєписні замітки) Наук. Збірник тов. Просвіта в Ужгороді 1925.

А теж: Др. **І. Панькевич**: Кілька нових дат до житєпису М. Θεодула Оросвегівського-Андрели. — Підк. Русь, Ужгород 1931.

²⁾ Духовно-полемическія сочиненія Іерея Михаила Оросвиговскаго-Андреллы противъ католичества и уніи. — Тексты — А. Петрова. Съ предисловіемъ Ю. А. Яворскаго. V Praze 1932. Nákl. Královské české společnosti nauk — I—VIII. 1—300.

³⁾ **Евменій Сабовъ**: Христоматія церковно-славянскихъ и угро-руськихъ литер. памятниковъ. Унгарь 1893. ст. 2—3.

⁴⁾ **Я. Біленький**: Угроські літописні записки. — Записки Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові. Том 104. ст. 74.

Село Гукливе лежить на пограниччі Підкарпатської Русі і Галичини, де сходяться границі колишньої бережської жупи з Мараморошом і з Галичиною. З душпастирів цього села знайшлося кількох з нахилом письменничим і вони то списували на останніх шости сторінках метрики померлих події, яких були свідками. Цей список назвали: **Новѣйшая, яже когда случишася.** Літопис починається роком 1660 і тягнеться до 1819. — зглядно до 1830. Автором літопису місцевий парох **Михайло Григаший**, син кметя Григи. Уродився в 1758. р. — попом, а опісля намісником був від 1782. р., помер в 1823. р.

Михайло Григаший записував події від 1780. року, попередні від 1660. переписав з якогось іншого списку, написаного котримсь з його попередників.

Які відомості подає гукливський літопис? Авторів, які вели на селі господарство, в першій мірі обходить стан погоди, що вони й пильно записують в літописі.

Пр.

Иѣѣ (1660). Зима была твердая, снѣгъ оупав был великый, такъ же люде дорогу оу лѣсъ протоптати не могли, и якъ оупав на пушаня Пилипово, то ажъ благовѣщеніе егѡ рушило. Благовѣщеніе было в ѣ. ндлю по: Георгія во понеделок по Өоминой ндлѣ. Люде въ недостатку соломы хыжѣ, столдолѣ, геть подерли марзѣ...

Отся фраза, що „в недостатку соломы“ подерли хижі й столдоли, повторяється в літописі кілька разів.

Иѣпк (1782). Лѣто было сухое дуже, сѣвба и трава такъ вугорѣла, якѡ оу зимѣ ради недостатку зимѣвлѣ хыжѣ и стайнѣ подерли, бо снѣгъ оупавъ был пред пушаном Пилиповым на три ндлѣ и еще на самого Георгія, еже бысть в Өомину ндлю, снѣгъ был оупав, же и землю закрыл.

Звертає автор також пильну увагу на елементарні нещастя як: голод, слабости, мор і т. п.

Иѣпз (1786). Оу яри и сице рано была, не было што сѣяти. Люде из голоду пухли и оу Марамороши из голоду оумираючи, и мясо оу Смцю или, что больше аще правда есть, и издохленину или...

Автор не обмерується однак тільки на вістки, що одно-

сяться до його села та гаразду й біди його вірників — але й подає вістки, що односяться до Угорщини, а далі й важніші ізпоза Угорщини — розуміється — о скільки вістки про ті події дійшли до Гукливого. Так знаходимо під р. *Ахчо* вістку про Раковця Ференца, що в тім році прийшов із Польщі, такі самі вістки під р. *Ашо*, під *Ашо* і т. д. Знаходимо вістки і про смерть російської цариці Катерини, під 1813. є вістка про те як Москаль Француза «голодом и зимов оу полях при Москви цѣлу армадію заморозив и такъ его нагнав до французской земли»...

Мова літопису, як видно із висше наведених виписок, чиста народна з дрібною домішкою церковнословянщини. Правопис фонетичний, автор пише пѣд, великій, хыжѣ і т. п. Примітити належить ще й це характеристичне: на літописі відбився дух часу. Як відомо в 16., 17., і 18. віках писано в нас народною мовою, опісля стали наші попи писати по латині. І літопис гукливський писаний од 1821. по латині — але всего три речення. Новий, вже вчений автор, перейшов на латину — і замовк...

Подібні записки як на книзі померлих села Гукливого знаходимо й по інших книгах метрикальних, або церковних. Я. Біленький наводить у вище згаданій статті ще два такі літописні уривки. А то записки на Біблії Острожській з 1581. р. в селі Бедевлі і на «Общині» в церкві села Золотарева. В новіших часах звернув на такі записки свою увагу Др. І. Панькевич,¹⁾ Др. Ю. А. Яворський²⁾ і Всев. Саханев.³⁾ Всі ті записки важні джерела для пізнання родоводів, назв сіл та міст, а теж для мовознавства.

¹⁾ Др. Іван Панькевич: Покрайні записки на підкарпатських церковних книгах. Часть I. Наук. Збірник тов. Просвіта, Ужгород 1929. Т. VI. ст. 129—196. — Тут подана й мовна аналіза тих записок.

²⁾ Др. Ю. А. Яворський: Историческія, личныя, вкладныя и другія записки въ карпаторусскихъ рукописныхъ и печатныхъ книгахъ XVI-XIX вѣковъ ст. 189—216. — Науковий Збірник тов. Просвіта, Ужгород 1931. Том VII—VIII.

³⁾ Всев. Саханевъ: Новый карпаторусскій епиграфическій матеріаль. Науковий Збірник тов. Просвіта Ужгород 1932. Том IX. Сторона 68—100.

О ПУТИ ЄРУСАЛИМСЬКОЇ.

До творів релігійного змісту належить опис подорожі ігумена Данила до Святої Землі, відбутої й описаної в XII. віці. В бігу століть переписувано і перередаговувано цей пам'ятник багато разів. На Підк. Русі заховався один примірник, який переписав монах **Іван Брадач**, правдоподібно ігумен монастиря в Буковці в Земплині. Основою тексту служила якась книга бесід з 1595. року і відси переписав Брадач в 1777. році.

Давня мова улягла тут великим діалектичним змінам вимови в області Шариша й Земплина. Брадач пише: миста (мѣста), гришному (грѣшному), о гроби (о гробѣ), вѣдѣти (видѣти) й т. п. Часть тексту опубліковав Др. Іван Панькевич в Науковім Збірнику тов. Просвіта в Ужгороді.¹⁾

ВІРШІ.

Побіч учительних євангелій найбільш поширеними творами на Підкарпатській Русі були збірники пісень. Свідчить про це та обставина, що пісні переписувано у нас дуже радо й до наших часів заховалося кільканадцять збірників, з яких частину видано, частина спочиває ще в рукописах.

Доси видали такі збірники: Др. Іван Франко,²⁾ Володимир Гнатюк,³⁾ Я. Біленький (Др. Гіядор Стрипський),⁴⁾ Др.

¹⁾ Др. І. Панькевич: О пути Єрусалимской... Даниїла в списку кінця XVIII. ст. Науковий Збірник тов. Просвіта Ужгород 1925, Т. IV — ст. 188—194.

²⁾ Др. І. Франко: Карпаторуське Письменство, Львів 1900 ст. 137—147 тут є вірші із двох збірників — разом 13+63 віршів.

³⁾ В. Гнатюк: Угорські духовні вірші в Записах Наук. Тов. ім. Шевченка т. 46, 47, 49. Крім того В. Гнатюк опублікував збірник віршів, які передав до бібліотеки Наук. Тов. ім. Шевченка Др. Г. Стрипський — під наголовком: Угро-руський співаник Ів. Грядилевича із села Рипинного Мараморошської столиці — в Записах Наук. Тов. ім. Шевченка, Львів том. 88. ст. 151—157.

⁴⁾ Біленький: Старша Руська письменность на Угорщині — Унгвар 1907. ст. 4—6.

Ю. А. Яворський,¹⁾ Др. Іван Панькевич,²⁾ Микола Лелекач,³⁾ Др. Ф. Тихий⁴⁾ та інші.

Кілька збірників ще не виданих є в бібліотеці Музею тов. Просвіта в Ужгороді.

Ми помилялися би, коли б уважали всі віднайдені на території Підкарпатської Русі пісні — витвором тутешньої культури. Видані пісні досі не проаналізовані ні щодо мотивів, ні щодо місця їх повстання, ні щодо авторів, але вже при легкім перегляді бачимо, що маємо тут головню пісні, які належать до загально-українського культурного дорожку, а які занесено на Підк. Русь. Відноситься це в першій мірі до релігійних віршів, які становлять той загально-український літературний скарб, який увійшов опісля до збірника релігійних пісень — «Богогласника». Але відноситься це й до свіцьких віршів. Деякі свіцькі вірші, звязані з подіями, чи з місцевостями не із Підк. Русі, відразу виявляють своє закарпатське походження. Приміром пісня «Над Дунаєм глибоким» із збірника Й. Сабова оспівує вандрівку біди з Варшави через Люблин, Львів, Стрий, Болехів, Долину, Камінець до Київ⁵⁾. Сюди належить «Пѣснь воєнска козацькая и турецька⁶⁾» варіант відомої пісні «Здобуття козаками Варни». Микола Лелекач, що подає вістку про Коритнянський збірник, замічає, що буває часто, що в релігійних віршах того збірника просить автор:

¹⁾ Др. Ю. А. Яворський: Матеріали для історії старинної літератури вь Подкарпатской Руси — Прага 1934.

²⁾ Др. І. Панькевич: Новонайдені старинні світські пісні в підкарпатським пісеннику Й. Сабова. — Підкарпатська Русь, Ужгород 1934. річник XI ст. 47—62. Крім того: Др. І. Панькевич: Підкарпаторуська записка студентських віршів із 1751. року. — Підкарпатска Русь, Ужгород 1928. ст. 39—46.

³⁾ Микола Лелекач: Коритнянський збірник церковних і свіцьких пісень. — Підкарпатска Русь, Ужгород 1929, число VII, ст. 163—173.

⁴⁾ Dr. F. Tichy: Českosl. písně v moskevském zpěvníku — Praha a Bratislava 1931.

⁵⁾ Підкарпатска Русь Ужгород 1934 ст. 59—62.

⁶⁾ Там само ст. 52-53.

Гетьману Пану подай державу,
Всему рыцарству вѣчну славу.¹⁾

М. Лелекач зауважує, що Коритнянський збірник містить щось п'ять пісень, в яких співаєтья, або проситься за гетьмана, — отже той збірник занесений. Деякі пісні приспособлювано до обставин П. Руси, пр. «Пѣснь ко святой Богородици Чудотворной Повчанской» — це пісня до Новосамбірської Богородиці в Галичині, змінено тільки ім'я Богородиці.

Микола Лелекач зазначає при цій нагоді: — «Що ці пісні у нас прийнялися без значної зміни, показує на єдність національного почування й на те, що наші предки жили тою культурою, яка витворилася за Карпатами. Сяке перенимання літератури у середній добі знаходимо в кожній літературній галузі. Виїмком цього не є ані устна словесність. Коли переглянемо наші літературні пам'ятки всіх віків і пам'ятки ізза Карпат, то переконаємося, що підкарпаторуська література не є окремішною, але з тамтою творить одну цілість».²⁾

Побіч занесених віршів маємо й такі, при яких нема найменшого сумніву, що вони повстали на території Підкарпатської Руси. До цих належать вірші в роді як: **«Пѣснь о образе клоковеском»**, в якій описані події із 1683. року — облога Відня турками. Цю пісню видрукував перший Антін Петрушевич в «Літературному Сборнику Гал. Матицѣ» з 1886. року, опісля І. Франко.³⁾ Пісня заховалася в рукописній збірці віршів та пісень духовного змісту, зладженій 1724. року в селі Камінці бувшої Спишської жупи. Мотивами подібний і другий вірш про облогу Відня турками — **«Пѣснь о Будинѣ, военска»**.⁴⁾ Не улягає теж сумнівові, що на Підкарпатській Русі повстали й **«Пѣснь погребаню Възанѣтия»**,

1) Підкарпатска Русь, Ужгород 1929. ст. 164.

2) М. Лелекач: *op. cit.* ст. 164.

3) І. Франко: *op. cit.* ст. 77—80.

4) І. Панькевич: Нововіднайдені старинні світські вірші в підк. пісеннику Й. Сабова, Підкарп. Русь, Ужгород 1934. ст. 50—52.

і **«Пѣснь пастыря душевнаго, яку зложив Іван Пастелі, мукачівський канонік з кінця XVIII. віку.**

Микола Лелекач подає у вище згаданій праці таку подробицю: «І тепер говориться в Коритнянах про старого Лецовчика (ученого теолога), який ходив по загороді з книжкою й пером і писав якісь набожні пісні. Скільки раз пішов здовж загороди, то все один рядок написав». Це вказує, що були й місцеві автори не тільки свіцьких, але й релігійних віршів, але як вже сказано вище, багато віршів ще не видано, а ті що їх вже видано, не проаналізовані, щоб можна сьогодні говорити щось певного про авторів та місце написання. Між віршами, поміщеними в збірнику І. Франка,¹⁾ і В. Гнатюка,²⁾ є кілька акростихів, де автори подали свої імена в перших буквах строф. Тим способом довідуємося, що автором одного вірша був **Гедеон Пазій**, другого **Юстин Кортенски**, але з мови віршів випливає знов, що не були вони жителями Підкарпатської Руси.

ЗМІСТ ВІРШІВ.

Полишаємо справу точної аналізи, які вірші повстали на території Підкарпатської Руси, а перейдемо до короткого перегляду їх змісту.

Вірші розпадаються на дві групи, велику групу релігійних віршів і меншу свіцьких. Релігійні розділимо знов на два роди, на епічні і ліричні. Епічні описують різні хвилини із життя Христа, Богородиці, апостолів та святих, сюди належать теж такі як притча про багача і Лазаря. Ліричні присвячені переважно смерті й позагробному житті.

Свіцькі маємо: історичні, побутові, студентські, ліричні, моралізуючі, веселі і т. п.

До історичних належать **«Пѣснь о образе Клокочевском»** и **«Пѣснь о Будинѣ»**. Обидві пісні на одну й ту саму тему — побиття турків під Віднем в 1683. р.

1) Др. І. Франко: ор. сіт. ст. 138.

2) В. Гнатюк: Записки Тов. ім. Шевченка т. 49. ст. 183.

ПѢСНЬ О ОБРАЗЕ КЛОКОЧЕВСКОМЪ.

«Пѣснь о образе Клокочевском» змальовує плач образу Богородиці в Клокочеві з тієї причини, що куруци, малярські відділи, прихильні туркам, під проводом графа Емерика Текелія знищили церков в Клокочеві, знищили край, злучившись з турками. Симпатії автора по стороні Австрії, тому й тішиться автор, що під Віднем побили австрійці турків.

Прислухайся кто изъ боку и прismaticи ся
Справамъ бозскимъ великимъ и зачудися,
Что ся дѣе на семъ свѣтѣ
А въ угерскомъ повѣте.

Плакаль образъ Пречистой въ Клокочевѣ,
Котры взяты, поставлены въ Мукачевѣ.
Гнѣвъъ божій ся чууеъ,
Образъ Панны ляментуеъ.

Презъ Куруцовъ¹⁾ в Клокочеве церковъ спалена,
А угорска вшитка земля испутошена:
Легко тое было знати,
Же ся треба Бога бояти.

Ото Куруцы зъ Лабанцами себе зганяють,
А лютькіе ораги квалтомъ отбирають;
Братъ на брата наступаеъ,
Сынъ отцеві смерть готуеъ.

Хотяй кто изъ боку прійде, мусить признати,
Же угерская земля добра была мати,
Але злыя мала дѣти,
Же не хотѣли в покою сидѣти.

¹⁾ Куруцы — малярська партія, противна Австрії, її головою в ту пору був гр. Емерик Телекій. Ся партія надіялася при допомогі Туреччини й Франції освободити Угорщину зпід володіння Австрії.

Лабанці — прихильники Австрії і німецького панування на Угорщині; непримирні вороги Куруців.

Медомъ, млеко́мъ, достатками ся оплывали,
 — — — — —

А сынове своей волѣ
 Дочекали злой неволѣ.

На цесаря свои руки... подняли,
 Изъ Текелимъ... раду узяли,
 Отъ цесаря отступають,
 Къ Турчинови присегають

Ото идуть до Будина примера брати¹⁾
 И хотятъ ся Турчинови приятельми стати.
 Турчинъ ихъ к себѣ пріймуетъ,
 А подъ Видень ся стягуетъ.

Строго били, мордовали не якъ панове,
 Текелего вармеде южь (стоятъ) готове
 А посполу съ нимъ...
 Якъ сами хотятъ, такъ плундруютъ.

Сплундровали всю землю угерскую,
 Еще хотятъ сплундровати и немецкую,
 Подъ Пожономъ южь ставають,
 Что ся стане, то не знаютъ.

А таборы турецкы стали под Вѣдень,
 А не знаютъ, же имъ прійдетъ горко обѣдень.
 Цесарь на то ничъ не дбаеть,
 А надѣю въ Богу маеть.

Богъ намъ с Пречистою вся оборона,
 Прійде до насъ и полская вшитка корона
 Избереть ся християнство,
 Отжене отъ насъ то поганство.

Кды ся стали Немци с Туркомъ смелѣ витати,
 Стали Турцѣ с под Вѣдня якъ пилно утѣкати!
 Нѣмцы хвала Богу воздають,
 За Турчиномъ угоняють.

Идуть за нимъ з утѣхою ажъ до Будина.
 Турци мовять; «Недобрая то у насъ еть новина».
 Едвы въ Будине zostали,
 А другіе поуѣкали.

¹⁾ В р. 1682. Телекій присяг у Будині на вірність турецькому султанові і за це був іменований князем (премієром) горішньої Угорщини.

Небесковъ (помочю) Нѣмци Будинъ достали,
 А въ Будине великую кров розляли,
 А Турковъ всѣхъ мечемъ постинали,
 А христіани осадили.

Идуть Нѣмци ажъ подъ самый Нандорфеерваръ¹⁾
 Турчинови кржавы мечи указують,
 Турчинъ тоє гды обачилъ,
 Изъ таборовъ утечи рачилъ.

Єгерскіє тоє Турцы гды увидѣли,
 Своєю раду заразъ отповидѣли.

— — — — —
 — — — — —

Провадять ся черезъ Тису Нѣмци подъ Варадъ
 А Варадскій тому баша (быль) барзо нерадъ:
 Въ одну среду барзо рано
 Ганзерови Варадъ дано.

Въ городѣ при холодѣ Турцы сидѣли,
 Отъ стрілянія гранатовъ свѣта не видѣли
 Презъ Ганзера преславного,
 Єднораля немецкого.

Но по волѣ Варадъ дали,
 Бо ся смерти въ немъ бояли,
 Юже Турцы отступають,
 А христіане триумфують.

Провадять ся изъ Варада, —
 Дай Боже, жебы пошли изъ Цареграда!
 Дай то Боже дочекати
 В Цареградѣ пѣснь воспѣвати!

И Богъ з високого трону
 Нехай упокоить угорскую корону
 Небесъ (?) зъ високого трону,
 Нехай радость дасть цесару,

Абы еще лѣта многа
 Был през вытѣства...
 Абы ему слава просвѣтала
 И на вѣки вс тревала.

«Конецъ пісні — замічає Франко — очевидно попсований, зі строф тільки де-де полишалися довші, початкові

¹⁾ Білгород.

рядки, але більшина їх пропала; полишалися тільки коротші, що певно в співанні повторялися по два рази і для того ліпше заховалися в пам'яті того, хто списував пісню».

«ПѢСНЬ О БУДИНѢ.»

Другий вірш, якого мотив вяжеться з подіями 1683. року — це «ПѢснь о БудинѢ». В цім вірші змальована головно радість з тієї нагоди, що християнські війська побили турків, турки втікають з Угорщини, а з ними враз і граф Текелій.

Цей вірш опублікував вперше Др. І. Панькевич¹⁾, текст дійшов до нас вже попсований, що добре видно, коли приглянемося будові строф, деякі строфи в тексті, опублікованім Др. Панькевичем, не цілі, декуди постягано по дві строфи в одну, чим затемнено зміст. Загалом слід замітити, що де зіпсована будова вірша, там став і текст незрозумілий.

Строфи мають по 6 рядків (6—6—7, 6—6—7), римуються а а в с с в, в деяких рядках — їх є мало — не дотримане правильне число складів.

Веселая новина
Пришла от Будина.

Веселѣтся, люде. (2)

Руки возносьте
А Бога просѣте.

Нех на вѣки такъ буде. (.)

Славнії княжата,
Многыи панята

Под Будин гды стояли, (2)

Моцнії винеты
Там своя наметы

Из иніми разтілали. (2)

¹⁾ Др. Іван Панькевич: Новонайдені старинні світські пісні в підкарпатськім пісеннику Й. Сабова. — Підкарпатська Русь, Ужгород 1934. ст. 50—52.

Чехи и Горваты,
 Барковцѣвы¹⁾ сваты
 Весело там тріумфуют. (2)
 Там же и Барковцѣй

— — — — —²⁾
 Из уграми веселится, (2)

Же меч христіянскій
 На народъ поганскій
 Моцно ся наганяет, (2)
 Из угорських давних,
 Из городов славных
 Якъ псовъ ихъ выганяють. (2)

Бо юж Турчина
 З славного Будина
 Мечем его выганяли. (2)
 Тамъ довго стояли,
 Кровлю его взяли,
 А Турков всѣх постинали. (2)

Гды ся увалїли,
 Як огнем палїли
 Турков у Будинѣ. (2)
 Усѣх забивали,
 А не фолговали
 Нѣ меншой дитинѣ. (2)

Юж турецкое горе
 Чути аж за море,
 Туркы оу Будинѣ. (2)
 Южъ вынищены,
 Мечемъ посѣчены,
 Побиты якъ свинѣ. (2)

А Божая воля:
 До Константинъ Поля

¹⁾ Баркоцій Франц, королівський радник, з початку прихильник Текеліого, підготовляв з Текелієм повстання проти Австрії, але по програній під Віднем покинув Текеліого, а перейшов на сторону Австрії. В нагороду за це стався головним жупаном Земплина, а в 1687. р. дістав титул графа. Коли ж в 1703. р. Франц Раковцій П. повстав проти Австрії, Барковцій покинув Австрію й був союзником Раковція.

²⁾ Один вірш пропущений в Збірнику Й. Сабова.

Право предстануть. (2)
 Предъ пречистую Панну,
 А Панна чистая¹⁾
 Нехай Турковъ загладит. (2)

Хоть где хотѣли,
 Та не мають силы,
 Бо Турки утѣкаю(т) (2)
 Тепер Текелѣю
 Загрожало мѣш,
 Що не хотѣл еси покою. (2)

— — — — —
 — — — — —
 А Турки нех плачут, (2)
 Бо чого жадали,
 То не доказали
 Нехай за море скачуть. (2)

Схотѣв есь коруны,
 Тепер отъ Боруны²⁾
 Жадной южъ не маешъ, (2)
 Из Турками нуднуеш,
 А до дому трудно,
 Що тепер думаеш. (2)

Тепер тобѣ бѣдно,
 Южъ прішло бѣдно,
 Мукачов твой не буде. (2)
 Завше утѣкаеш,
 Щастя юж не маеш,
 Бо прокляли тя люде. (2)

Куды ся порушиш,
 То всюды пустошиш,
 Не збал есь нѣ на кого. (2)
 И през свою волю
 Завдалъ есь въ неволю
 Людей дуже много. (2)

Усѣ твои кости
 Похыльные были злости,
 Що не хотѣл есь покою. (2)

¹⁾ В рукописі: А Панну чистую

²⁾ Боруна — турецкий вожь?

Не сідѣл есь тїхо,
Отже тобѣ лихо
И смуток из бѣдою. (2)

И Божого дару
Римскому цесарю
Слава нехай процвітаєть (2)
У цесарском панствѣ
На угорском королевствѣ
Нехай миръ на вѣки будеть. (2)

Крім цих віршів були поширені й вірші козацькі, які знаходимо в співаниках. Пр. знаходимо в співанику Й. Сабова: Пѣснь военска козацькая и турецка,¹⁾ яка є варянтом пісні про то, як козаки взяли Варну.²⁾ Що та пісня була у нас досить поширена, свідчить та обставина, що знаходимо її в різних збірниках.

СТУДЕНТСЬКІ ВІРШІ.

Із студентських віршів заховалися нам два в рукописнім збірнику Василя й Юрія Тарасовичів із Шарищини з 1754. року. Рукопис тепер в музейнім відділі тов. Просвіта в Ужгороді, вірші видруковані в «Підкарпатській Русі».³⁾

Чи ті вірші написав один із Тарасовичів, чи може вони загально українського походження, чи може це переклад із словацького — годі сказати. Вірші мають місцеву закраску. Перший описує біду студента, що вчився по латині.

АХЪ КОЛИ Я ПОЧНУ...

Ахъ, коли я почну дашто проповѣдати,
То ся з мене вшиткы будете смѣяти,
Же швелбаво бѣсѣдую,
Я ся сам собѣ барзо дивую.

¹⁾ Підкарпатска Русь, Ужгород 1934, ст. 52—53.

²⁾ Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями В. Антоновича и М. Драгоманова, Кієвъ, 1874. ст. 245—249.

³⁾ Др. Іван Панькевич: Підкарпаторуська записка студентських вірш із 1751. року, «Підкарпатська Русь», Ужгород, 1928. Річник V., ст. 39—46.

Але собѣ мусю конечнѣ языкъ дати подрузати,
 Же бымъ чистѣше¹⁾ моголъ выгваряти.
 Бо коли мнѣ прійде латинскимъ языкомъ мовити,
 То мѣ не каждый може розумити,
 Хыбался с паном жакон по латинскы знамъ дого-
 Коли мя каже на столець простерати, [воряти
*Quia quando magister clamat: ano detis illum.*²⁾
 Ахъ в той часъ ажъ ся смѣю.
 Просимся барзо, же бы мнѣ было отпущено,
 Але мене лемъ складенно а добрѣ очищенно.
 Юй, юй, юй, втѣкаю за столъ с плачомъ
 А ищы мнѣ гроженно с корбачомъ.
 А южъ нехцу васъ на далше забавяти,
 Бо бысте мя зуновали слухати.
 А то си не майте, панове, за теребздере,
 Так моя катя и ковбасы забере.

ДОБРУ НОВИНУ ...

Добру новину, брате, звѣстуешь,
 Же зуби на кнѣши готуешь.
 Вѣщиряшъ зубы на колбасу,
 Бо есь не малъ дотля часу.
 Млѣе ти сердце на солоніну,
 Але завше кебысь малъ ки похрептину.
 Прото есь ся в постѣ³⁾ в школъ не веле и научыл,
 Бо есь ся на рѣпѣ и на кесилицѣ мучылъ.
 Мовиль емъ ти, же бысь ся не обѣдалъ,
 Гды есь в школъ подля мене сѣдалъ.
 А вы, слухаче, до церквѣ ходте,
 А пану Богу зато ся молте,
 Абы отдалилъ тяшкуую бѣду,
 Я за то Бога просити (буду),
 Абы васъ панъ Богъ, всѣхъ благословиль.
 Вдячнѣ приїмите, що емъ вамъ мовиль.

ЛІРИЧНІ ВІРШІ.

В збірниках релігійних віршів знаходимо подекуди й особисту лірику, головню жалъ по дорогій померлій осо-

¹⁾ В перводруку: частѣше, очевидна помилка зам.: чистѣше.

²⁾ В перводруку: *Quia quando magister clamat ane datis illum.* — що нічо не значить. Поправляю як вище, що значить: Тому що часом учитель кричить: — Дайте йому в задок!

³⁾ В перводруку: поштѣ, очевидно замість: постѣ.

бі, жаль батька за дорогим сином, то знов жаль сина, що попав на чужину, а по часі довідався про смерть найдорожших осіб. Знаходимо в тих збірниках і любовні вірші та гумористичні.

В збірнику Б. Митра Дочинця, який є із року 1832., але має в собі пісні з XVIII. в., знаходимо Пѣснь свѣцку.¹⁾

Ѓхъ ми тяжкый жаль, не малый,
много скорби мня ѡбляли.

Ѓтця, матеръ ѡставиль емъ.

И самъ ѡ нѣхъ заблудивъ емъ.

Оусѣхъ живыхъ я ѡставиль,
а днесъ слышу, ишъ померли.

Ѓтець, мати престаи ся.

Во мнѣ сердце расъдвои ся.

Ци не плохый розумъ сталъ ся,
же в чужину емъ загналъ ся.

Хоть померли, не видаю,
в чужем краю перебуваю.

Плачте очи, слезы лѣйте,
Отца, матеръ южъ не възрите.
Оу чужинѣ мушу жити
и з блискими ся не видѣти.

Оу чужинѣ перебувати, —
такъ чужину треба знати:
Ани честе, ни похвали,
токмо досыть изневаги.

Оу чужинѣ перебувати
не дай, Христе, оумирати.
Слезы моя, Христе, приѣми,
житие чисто даруй ми.

В тому самому збірнику є й Пѣснь погрѣбанию
Бѣзанѣтїя, подобенъ Изъточникъ слезы —

¹⁾ І. Франко: Карпаторус. письменство, ст. 143—144., Микола Лелекач згадує в Підк. Руси 1929 ч. 7., ст. 165. в статті «Коритнянський збірник церк. і свѣцких пісень», що ця пісня має в Коритнянському збірнику титул: Пѣснь смутлева во юности перебувающе, а підписана: Сия пѣснь сложена єсть от Іоана Младенца Андрашія.

вірш написаний з нагоди смерти мукачівського єпископа Бизантія (1733. р.) з вірша заховалися тільки дві початкові строфи.¹⁾

О Мукачъ, Мукачъ осирощеный,
такъ тешикъ Ерѣдель баръзо смущеный.
Весь народъ людски южъ ляменътуеть,
Оуграхъ, Волохахъ велми жалуетъ.
Смутная бо труба южъ затрубѣла,
штрогая смерте мѣтлу трутила.
И патерицу изъ руки выняла,
и арххиерейску пла(щ)чу поде(р)ла.

ГРАМАТИКА ЦЕРКОВНОСЛОВЯНСЬКОЇ МОВИ.

З авторів шкільних підручників треба згадати учителя монастирських шкіл Д-ра **Арсенія Коцака**, який уродився в 1737. р. в Буковці бувшої шариської жупи, помер в Мукачеві в 1800. році. Для монастирських шкіл написав церковно-словянську граматику, одну меншу для початкових і другу більшу для юнаків, ту другу зачав писати в 1768. р. (До сьогодні осталася в рукописи. Титул граматики: Грамматика русская, сирѣчь правила извѣщательная и наставительная и слово - сложеніи слова языка славенскаго или русскаго...²⁾)

На початку граматики є віршований вступ.

Наоучившись грамматицѣ латинской,
Оувѣдахъ нѣчто и о греческой,
По семъ вдавшись до школы богословской,
Вкусихъ нѣчто и о еврейской.
При семъ такожде любопытный сущи
И межи различными язычниками будучи,
Видѣхъ грамматику не точію оугорскую.
Но по семъ такожде и нѣмецкую.
Всѣ оубо языки въ Европѣ сущія
Оувидѣхъ зѣло любомудрствующія.
Єдини, точію єдини мѣзерны Руснаки,

¹⁾ **І. Франко:** Карп. письм. ст. 144.

²⁾ Повний титул цієї граматики дуже довгий, гляди Др. Ів. Панькевич: Славяноруська граматика Арсенія Коцака. — Наук. Зб. тов. Просвіта — Ужгород, 1927. — річник V., ст. 234.

Мняху ся мнѣ быти, аки спростаки.
 Еже мнѣ зѣло сотворися не зносно,
 Тѣмъ всегда помышляхъ, цибы не возможно.
 Грамматику нѣкую и языка Рускаго
 Или аще изволиш ради й Словенскаго
 Грамматику глаголю, цибы не можно сложити,
 И сїю явѣ міру всему предложити
 Дабы и насъ мѣзерныхъ Руснаковъ
 Не судили всѣ аки спростаковъ.
 Что оубо мыслилъ емъ не всуе **вымыслилъ емъ**,
 Но о чемъ мыслилъ емъ, и вымыслилъ емъ.
 Правда не знаю, ниже глаголю, ижъ бы было дѣло
 совершенно,
 Но прото общему суду предаю любезно,
 Дабы возмогли о семъ дѣлѣ моемъ всѣ судити,
 Еда ли бы возможно сему тако быти?

Из того вступу бачимо, що А. Коцак уважав «язык рус-
 ский, российский, русский» — тих всіх назв він уживає — і «сло-
 венский» одною й тою самою мовою і хоче написати гра-
 матику тієї по його думці одної мови, бо — мовляв — одні
 на світі «мизернѣ Руснаки» не мають граматики. Але справед-
 ливо зазначає Др. Іван Панькевич у цитованій праці, що
 цей словенський, або руський язык не був так цілком без гра-
 матики і без правил, бо й на Підкарпатській Русі були зна-
 ні граматики Зизанія Тустановського (1596.) і Мелетія Смот-
 рицького (1619.), отже А. Коцак хіба так розумів свої сло-
 ва, що до його часів ніхто на Підк. Русі не написав гра-
 матику цієї мови.

Др. Іван Панькевич подає аналізу граматики А. Коцака,
 в праці уміщеній в Науковому Збірнику тов. Просвіта в Уж-
 городі т. V. ст. 232—259. куди тих, кого це цікавить, від-
 силаємо. Тут зазначимо коротко, що граматика А. Коцака
 написана під впливом граматики Мелетія Смотрицького і
 під впливом тодішніх латинських шкільних граматик. По-
 декуди помітно в нього і вплив живої мови та сучасної
 письменницької традиції, автор виходив із засади, що осно-
 вою граматики є й «наблюданіє».

Із слів вступу, що автор хоче свою граматику «явѣ мі-
 ру всему предложити» і з його слів, що свою граматику пе-
 редає «общему суду» виходить, що свою граматику приго-

товив до друку, однак вона не вийшла друком, а лишилася в рукописі. Рукопис в бібліотеці оо. Василіян в Мукачеві.

Б) ЛАТИНСЬКО-РУСЬКА ДОБА.

По заключенню унії з римською церквою, православні України не були всилі вести дальшої боротьби проти унії культурними засобами, які їм давало православ'я і церковно-словянська мова, вони звернулися за новими культурними засобами до західної Європи. Латинська культура оживила, дала нові засоби, новий зміст православию й православию XVII. віку в Україні ожило й стануло високо, як ніколи вже опісля. Подібне повторилося й на Підкарпатській Русі, православ'я програло культурний бій з католицизмом. По прийняттю унії з католицькою церквою і по прийняттю латинської культури стає грекокатолицька церковна справа до оборони й здобування прав для себе. І тут в перший час по прийняттю латинської культури стає грекокатолицька церковна справа високо як не була ніколи перед тим. Мимоволі насувається далі порівняння часів Петра Могили й часів Андрія Бачинського, а навіть порівняння самої постаті Петра Могили з постаттю Андрія Бачинського, двох церковних достойників, які при допомозі латинської схоластики бажають піднести значіння своєї церкви.

В обидвох добах і появляються граматика церковно-словянської мови, які мають на цілі відновити давні традиції й надати церковнословянській мові в житті нашого народу це саме значення — яке мала латинська мова в житті Західної Європи. Граматикам церковнословянської мови в Україні Зизанія Тустановського і Мелетія Смотрицького — на Підкарпатській Русі відповідають (пізніші!) граматика А. Коцака й граматика Михайла Лучкая з 1830. року.

Але подібність пробивається ще в одному, не випадкова подібність, а така, що впливала з характеру часу. Київські учені XVII. віку, освічені на латинській культурі, понесли європейське світло в менше культурну Московщину. З України пішли в Московщину ширити світло Епифаній Славинецький, Семен Потоцький, Дмитро Тупталенко,

Стефан Яворський, Теофан Прокопович та інші — а з Підкарпатської Русі пішли Михайло Балудянський, Іван Орлай, Юрій Гуца-Венелин, Пєтро Лодій та інші.

Але є між обидвома добами й різниця, Україна мала сильні власні літературні традиції, вона й не улягла такому сильному впливові латинської мови, щоб латинська мова стала аж літературною. В інших відносинах жила Підкарпатська Русь, країна мала, переділена горами від свого материка, приналежна до Малярщини, де латинська мова була тоді пануючою в письменності. Не диво, що в письменстві Підкарпатської Русі запанувала під впливом Малярщини латина. При кінці XVIII. і з початком XIX. віку виступає цілий ряд письменників, що пишуть по латинськи.

Але не всі розуміли по латинськи, не всі навіть священики, бо старші її цілком не знали. Не розуміли й вірники, для них було треба писати зрозумілою мовою. Так витворився в письменстві цієї доби мовний дуалізм: для учених про учені речі по латинськи, для невчених по своєму. По латинськи писано: **історичні твори**, головню в обороні прав грекокатолицької церкви, **філософічні твори**, **граматики**, **вияснення богослуження** і загалом **твори призначені** виключно для **освічених**. Ще одну характеристичну рису треба піднести: по латині пишуть майже всі письменники цього часу **свої автобіографії**, немов бояться, що автобіографії писані не по латинськи пропадуть і будуть будучим поколінням незрозумілі.

Одночасно з тим **ті самі автори** писали й по руськи (словеноруськи) твори призначені для ширшого загалу, як **вірші**, **проповіді**, **книжки практичного змісту** й тим под.

Таким способом сталося, що ця доба має **дві літературні мови**. Латинську мову плекали старанно й дбали, щоб була чиста, за те руська була занедбана. Це була мова, яку легковажено. Не диво, що єпископ А. Бачинський видав в 1798. році письмо до духовенства, в якому витикає йому незнання своєї мови.

«Съ болѣзнію сердца вижду: же многихъ родителей сынове по больше рокахъ изъ латинскихъ школъ — сѣмо на

ексаменъ приходящіи и до сану клирического вступити же лающій, въ своей руской науцѣ такъ барзъ занедбали и глупіи невѣжды приходять, же ани читати, ани саме еще имя свое написати, изъ напѣву же или изъ уставу церковнаго ани уста разтворити отнюдь не знаютъ и т. д....¹⁾

УЧЕНІ ПОЗА ПІДКАРПАТСЬКОЮ РУССЮ.

Два були краї, які потребували при кінці XVIII. віку людей освічених в латинській мові і культурі. Одним краєм була Галичина, другим Росія. Галичина перейшла по розборі Польщі під володіння Австрії в 1772. році, стан освіти духовенства був низький, такий самий як і на Підкарпатській Русі перед заведенням латинських шкіл. Йосиф II. хотів мати духовенство, освічене по приміру західної Європи, вже його мати Марія Тереза заснувала у Відні конвікт Барбареум для клериків з Галичини й Мадярщини, Йосиф II. заснував в 1783. у Львові генеральний семінар для клериків галицьких і з Підкарпатської Руси. Тому одначе, що не всі уміли по латинськи, заснував Йосиф II. у Львові окремий інститут філософічних і богословських студій, де вчили по руськи. Цей інститут називався Studium Ru'henum, наука відбувалася в ньому сім літ, два роки філософії, а пять богословя. Цей інститут одкрито 1. IX. 1787. року, а знесено в 1809. році.

Організаторами і першими професорами були учені в латинських школах з Підкарпатської Руси, при чому треба одначе додати, що слово «учений» в тих часах не означало те саме, що сьогодні. Так для прикладу, Петро Лодій скінчив філософію, то є нинішню восьму класу гімназії, скінчив ще I. рік богословя і вже став — професором теоретичної і практичної філософії в Studium Ruthenum, пізніше викладав — право.

Ученими з Підкарпатської Руси, які працювали в Галичині, були: Михайло Шавницький, Петро Лодій, Андрій Павлович, Іван Земанчик, Михайло Дудинський.

Михайло Шавницький (1. XI. 1754—1819.) походив з ужгородської жупи, теологію скінчив у Відні, де став заступцем ректора, в університеті був екзамінатором при докторатах теології. Від 1784. року був ректором руської генеральної семінарії у Львові, пізніше приготував заснування Studium Ruthenum і постарався, що професорами філософічних предметів стали підкарпатські русини: Петро Лодій, Андрій Павлович, Іван Земанчик. В 1787. році іменував його цісар Йосиф II.

¹⁾ Е. Сабов: Христоматія, ст. 57.

єпископом великоварадинським, але це іменування відкликав. Щавницький повернувся до Ужгороду, де був професором богословського ліцею. В 1794. році старався о єпископство в Перемишлі, але його не дістав¹⁾.

Петро Лодій (1764—1829.) походив із земплінської жупи, філософії вчився у Варадині, пізніше у Львові, по її скінченню вписався на перший рік богослов'я, а по його скінченні став в 1787. році професором філософії в Studium Ruthenum. Будучи професором у Львові, переклав книжку **Христіяна Бавмайстра: Наставленіє Любомудрія Нравоучительнаго** (1790.), писав теж похвальні вірші, **Ономастикон** в честь єпископа М. Скородинського і **Ономастикон** в честь ректора ген. семінарії А. Ангеловича. Від 1794. року викладає математику і фізику в Studium Ruthenum по польськи і написав підручник того предмету по польськи. В 1802. році перейшов до Кракова, де в польському університеті викладав логіку, етику і метафізику. В Кракові не був довго, бо вже від 1804. року був в Петербурзі, де викладав право і філософію в університеті, на цій посаді і помер.

Крім вище згаданих творів лишив по собі твори з області філософії й права.

Андрій Павлович походив з Підкарпатської Руси, теологію скінчив у Львові, в 1787. році стає професором фізики, в письменстві нічим не визначився, помер 1809. р.

Іван Земанчик скінчив студії мабуть в Будимі, в р. 1786/7. стає надзвичайним професором вищої математики в університеті в Будимі, в шкільнім році 1787/8 викладав вищу математику вже в Studium Ruthenum у Львові. Був деканом, а пізніше ректором університету, а 1805. р. перейшов викладати математику в університеті в Кракові.

П'ятим професором з Підкарпатської Руси був **Михайло Дудинський**, скінчив теологію у Львові і зараз по скінченні викладав в Studium Ruthenum догматику, але викладав її всего рік, в 1789. помер.

До учених, які виїхали до Росії, належав **М. Балудянський, Іван Орлай, Юрій Гуца-Венелін.**

Михайло Балудянський (1769—1847.) з Горішньої Ольшави, учився в Уйгелі, Кошицях і Відні. Був іменований професором правничої академії у Вел. Варадині, а потім університету в Будині. В 1804. р. виїздить до Росії, де є домашнім

¹⁾ Біографія Щавницького, П. Лодія, А. Павловича, І. Земанчика і М. Дудинського в праці: А. Андрухович: Львівське Studium Ruthenum. Записки Наук. тов. ім. Шевченка у Львові том 131, 132, 136—7 и 147.

учителем царських дітей, бере участь в кодифікаційній комісії законів, а в 1819. р. стає ректором університету в Петербурзі. Праця його випечатана одна — про різні господарські системи.¹⁾

Іван Орлай уродився в 1770 р., був професором гімназії в Великих Карловицях, в 1791. р. удається до Росії, в Петрограді кінчить медично-хірургічне училище, знання медицини доповняє в університеті у Відні, по повероті стає директором Ніжинської гімназії (1821—1826.) і Ришелевського ліцея в Одесі (1826—1829.). Частина кореспонденції і деякі статті І. Орлая опубліковані в: **Матеріялы по исторіи возрожденія Карпатской Руси** **І. Собрал И. С. Свѣнцицкій Львов 1906.** ст. 22. і слідуєчі. До Підк. Руси односиться стаття Орлая: **«Исторія о Карпато-Россахъ или о переселеніи Россіянь въ Карпатскія горы и о приключеніяхъ съ ними случившихся».** (Ст. 56—83.

Юрій Гуца-Венелін (1802—1839.) з Великої Тибави — учився в Ужгороді і Львові. Од 1825—1829. учиться медицини в московськiм університеті і студіює історію Болгар; з Москви відбув подорож до Болгарії, де зібрав багато матеріалів до пізнання болгарської мови і причинився до народнього розбудження Болгар. Важніші його твори: **«Древніе и нынѣшніе болгары»** (1829. р.). **«Объ источникѣ народной поэзіи вообще и южнорусской въ особенности»** Москва 1834. — **«О спорѣ между южанами и сѣверянами»** Москва 1847. р. **Свѣнцицкій** публікує в своїх матеріалах оці статті Венеліна, які відносяться до Підк. Руси: **«Нѣсколько словъ о Россіянахъ Венгерскихъ».** (Матеріалы ст. 86—106.). **«Мадьярскія слова, взятія изъ русскаго языка»** (107—108.). **«Карпато-росскія пословицы»** (ст. 109—110). **«О пѣселюбіи Славянъ Закарпатскихъ»** (ст. 119—120.).

До Росії виїхав і **Петро Лодій**, про нього була мова вже вище при тих, що учили у Львові.

Еміграція учених до Росії мала остільки вплив на літературу П. Руси, що учені-емігранти прислали на П. Русь твори тодішніх російських авторів — Ломоносова, Державіна та інших. Впливи тих авторів бачимо пізніше в творах деяких авторів П. Руси, як пр. **А. Духновича**.

¹⁾ Обширну біографію М. А. Балудянського подає А. Н. Фатѣвъ: Академическая и государственная дѣятельность М. А. Балугьянскаго (Балудянскаго) въ Россіи. — Карпаторусскій Сборникъ, Ужгородъ 1931. ст. 146—208.

ВАЖНІШІ АВТОРИ ЛАТИНСЬКО-РУСЬКОЇ ДОБИ.

Авторами, що залишилися дома й писали свої твори по латинськи й по руськи, були: **Іван Пастелій, Николай Теодорович, Йоаникій Базилович, Василь Довгович, Іван Фогаршій, Михайло Лучкай**, а навіть **Александр Духнович**, який писав вірші й драми по руськи, але автобіографію та наукові теологічні розправи — по латинськи.

Іван Пастелій, мукачівський канонік при кінці XVIII. в. — написав по латинськи научний трактат «*Animadversio critica*», який до нині лишився в рукописі. По руськи написав вірш-акростих, сатиру на життя священників, які жили негідно. Цей вірш дійшов до нас в двох редакціях, одну передав А. Кралицький Драгомановому, який видрукував її в Жит-і і Слов-і¹⁾. другу редакцію знаходимо в Співаннику Б. Митра Дочинця й видрукована у Франка.²⁾

Передруковуємо текст із «Життя і Слова», бо він повний. Початкові букви строф дають ім'я автора.

Пастирю душевный и попе избранный,
Людей просвѣщати отъ Бога данный,
Якже ты ихъ просвѣщаешь,
Кедь оскверненъ самъ застаешь,
Жіючи блудно!

Апостольство тобѣ есть поручено,
Людей просвѣщати отъ Бога дано;
А ты и самъ во тьмѣ ходишь,
И всѣхъ за собою вводишь
Во ровъ пекельный.

Самъ собѣ погибель вѣчну готовишь,
Коли спасительны слова говоришь.
Даешь людямъ красну науку,
Себѣ на большую муку:
Бо не такъ творишь!

Тѣсенъ путь до раю, врата узки!
Людямъ налагаешь посты тверды,
А самъ чревомъ не владѣешь,
Такъ ся тучишь, обѣдуешь:
Пьешь, гойнуешь.

1) Житє і Слово — Львів 1891.

2) **І. Франко:** Карпаторуське письменство, ст. 144—145.

Евангельску хвалишь, попе, нищету,
 А самъ не спомянешъ свою суету,
 Коли Гриць-кметъ, простакъ Иванъ
 Станеть попомъ, думать, что панъ
 Цѣлому свѣту.

Лучше бы ти было чинъ той не знати,
 Якъ продъ образъ божій и олтарь стати;
 Языкъ ся въ молитвѣ трудить
 А помысли дѣдко водить,
 Куда самъ ходить.

Исусъ твой убогство тебѣ залицаль,
 Ты бы за богатство и Христа продалъ;
 Людъ мизерный утѣсняешь.
 Свой скарбы наповняешь,
 О душу не дбаешь.

Идутъ, попе, лѣта, прїдетъ кончина,
 Абы ты не застала лиха година.
 Глубоко спишь, пробудися,
 Заблудилъ есь, навернися,
 Попе, покай ся.

До цього сатиричного вірша М. Драгоманов додає таку замітку: «Характерно також і те, що в XVIII. ст. в угорській Русі високий церковний достойник пише сатиру — на попа».

До цієї замітки М. Драгоманова треба додати, що цей вірш нам ілюструє теж відносини між освіченими священиками й кметами й селянами, які ставали попами.

Николай Теодорович (1755—1820?), теологію скінчив у Відні, був адміністратором в Михайлівцях, пізніше парохом в Коритнянах. До друку приготував дві книжки, які однак не вийшли й до сьогодні лишилися в рукописі. Це практичний порадник в господарстві і домашній лікар. Першу книжку написав на основі німецьких та латинських книжок, другу переклав з мадярського.

Помощникъ оу домѣвствѣ и между людѣми зложенъ Ніколаемъ Теодоровичъ оу Мигаловцахъ.¹⁾

¹⁾ Др. **Гіядор Стрипський**: Памятки русько-країнської мови й літератури, видає українське видавниче тов. Час, Будапешт, 1919. (Видано тільки ст. 1—16. дальші аркуші не вийшли).

«Помощникъ» — починається «словом до возлюбленого чительника», в якому автор говорить:

«Понеже еденъ другого тяготи зношати повинны еме, абыме тако совершили законъ, прото иный силовъ, а иный розумомъ и науков другому помоществовати — не возношенія ради себе и своихъ талантувъ надъ другими, но дабы изъ приобрѣтаго требующему задѣливъ — повиненъ есть.

«Изъ того вѣдати можешъ оудячны чителнику изряднѣ, прошто сѣ дѣло **Помощникъ оу домуствѣ** реченое зложих: сирѣчь якъ про себе самага, такъ и про тебѣ оу Газдуствѣ потребный статокъ, якъ такій дозирати и оу хоротахъ ратовати маешъ.

Далі подає автор свій короткий життєпис. Уродився в Дубриничах, до шкіл ходив в Токаю, Будині і у Відні. — В своїй книжці подає то, що або сам видів, або що вибрав із латинських та німецьких авторів, — «абысь ихъ знав, суть слѣдующій латински: Веберъ, Шрегеръ, Масеній, Тайна натуры Сентиванѣ; Нѣмецки: Віегандъ, Ердманъ, Бекеръ».

У вступі до Помощника згадує Теодорович: «Внемли такожде, абысь **Врача Домашнего**, мною изъ оугорского языка на рускій переведеного оу твоємъ домѣ малъ». (Ст. 2.). З того випливає, що Теодорович переклав з мадярського книжку «**Врач Домашній**» і приготував його так само до друку як і «Помощника», але так само не був в силі видати.

В особі Николая Теодоровича маємо **першого популяризатора наук**, першого, який відчув потребу видавати книжки для широкого загалу. Мова його — як це видно із наведених уривків — така сама як мова учительних евангелій, повна діалектичних висловів.

Крім цього лишив Теодорович по собі по латинськи написаний протокол священників і церкви Коритнянської, в III. томах, повний титул: *Protocollum Parochum item Eccle-*

siae Kereknyiensis concionatum... per... Nicolaum Theodorovits, ab anno D. 1795.¹⁾

ЙОАНИКІЙ БАЗИЛОВИЧ.

Йоаникій Базилівч уродився 6. червня 1742. року в Хлівищі ужгородської давньої жупи. Учився в Ужгороді і Кошицях, потім вступив до монастиря в Мукачеві, де був від 1782. до смерті (1821.) ігуменом. Нинішня монастирська церков збудована його старанням в літах 1792—1804. Побіч Андрея Бачинського це був один з найбільше освічених людей на Підкарпаттю на переході XVIII—XIX. віку.

Як і його попередники писав по латинськи й по руськи. По латинськи написав важну працю, яка збудила народну свідомість. Це була: **«Brevis notitia Foundationis Theodori Koriathovits»** в VI. томах, в Кошицях в роках 1779—1805.

Наголовок: **Коротка записка про фундацію Теодора Корятівча** говорить, що автор задумав був спершу дати

¹⁾ **Микола Лелекач:** Матеріяли до історії культурного життя П. Руси в другій половині XVIII. і поч. XIX. вв. Автобіографія свящ. Миколи Теодоровича. Підкарпатська Русь, Ужгород, 1934. Річник XI., ст. 13—31.

В протоколах є багато всяких вісток, що відносяться до села, церкви в селі, парохів, що були в Коритнянах і в сумежних селах; автора займає теж справа школи й він подає статистику ходження дітей до школи. В протоколах є й авторові філософічні роздумування (*Miscellenea Philosophica pro omnibus* 1802 edita, nunc renovata 1808.) і багато інших статей на різні теми. Прикінці є авторова автобіографія. Цілий протокол подає цінні матеріяли до історії культури в нас в другій половині XVIII. і з початком XIX. віку.

В своїй автобіографії оповідає Теодорович, як то ходив бідним студентом та «прави шукав». Оповідає, як мандрував з Ужгороду до Вранова, Ганушовець, Шебешу, Пряшева, Токаю. В 1773. року вибирається на студії до Будима, де мусить співом по домах заробляти на кусок хліба. Цікаві частини, в яких Теодорович оповідає про свій побут у Відні, куди був саме приїхав і єпископ Бачинський добувати признання самостійности мукачівської єпархії.

Автобіографію Теодоровича, перекладену на українську мову надрукував М. Лелекач у «Підк. Руси», у вище згаданій статті.

тільки коротку записку про фундацію Т. Корятовича, то є про мукачівський монастир, але вже в часі друкування його праця росла і з задуманої короткої історії мукачівського монастиря виросла історія греко-католицької церкви Підк. Руси. Автор в дальших томах виходить поза Підкарпатську Русь, уважаючи, що вона культурно звязана з іншими руськими землями. Вже в I. томі знаходимо між іншим такі уступи: Відки походить назва Русь, св. Кирило й Методій, князь Рурик, св. Володимир Великий, русини в Панонії перед приходом мадярів й т. п.

Цей твір, що свідчить про високу освіту автора, мав велике значення для розвою національної свідомости серед русинів. Раз тому, що це був **перший науковий історичний твір**, а теж тому, що Базилович представив Корятовича **князем-лицарем**, чим дав основу того, що пізніше зображено князя Корятовича героєм, який немов тільки тому прийшов на Підкарпатську Русь, щоб тут скріпити руський елемент, що привів із собою 40,000 людей з Поділля і п. З твору Базиловича стали підкарпатські русини пізнавати самі себе й часто пізніше покликувалися на нього, особливо в боротьбі за права гракокатолицької церкви. «Brevis Notitia» Базиловича мала для підкарпатських русинів таке саме значення як для Галичини книжка Гарасевича: «Historia ecclesiae Ruthenae».

Крім цього написав і видав по латинськи в 1802. році: «Imago vitae monasticae». В рукописі — як згадує Е. Сабов — лишився ще й третій твір писаний по латинськи.

Базилович писав теж по руськи, сюди належить: **Обясненіє литургіи — и проповѣди, які називав бесѣдами или словами. Пр. Слово о послушаніи, Слово о нищетѣ монашеской, Слово о чистотѣ й т. п.**

ІВАН ФОГАРАШІЙ (БЕРЕЖАНИН).

Першим філологом, що звернув увагу на говірки Підкарпатської Руси, був Іван Фогарашій.¹⁾ Уродився в селі

¹⁾ Перший повний життєпис Івана Фогарашія на основі актів консисторських подає Др. В. Гаджега: Іоан Фогарашій, Підкарпатська Русь, Ужгород 1928. 10 число, ст. 207—224.

Великих Кумятах, угочської жупи, 25. III. 1786. року. Богословські студії кінчив в Ужгороді і Тернаві, на священника висвятився 1813. року. Був священником в Рокосові (Угоча), але вже в січні 1814. р. іменовано його віцеректором духовної семінарії в Ужгороді, але й тут не був довго, бо того самого року вже був іменований сотрудником при церкві св. Варвари у Відні, а 1820. р. парохом тої ж церкви.

В 1829. році повстало питання парохії і церкви в князівстві Люцці (Люкка). Фогарашій дізнався від князя Люкки, Карла Людовика Бурбона, інфанта іспанського, про його бажання заснувати грекокатолицьку церкву в князівстві Люцці і звернувся в цій справі до мукачівського єпископа, щоб вислав відповідних священників. В наслідок цього листування і виїхав Михайло Лучкай в 1829. році з Ужгороду до Люкки.

Про спосібности Івана Фогарашія може свідчити та обставина — в 1832. році звернувся цісар Франц I. до перемиського єпископа Івана Снігурського з просьбою, щоби подав йому кандидатів на опорожнені єпископські місця, бо «в мойому королівстві Угорщині нема, здавалось би, ніяких індивідуїв, яким можна би їх надати». Єпископ Снігурський був перед тим парохом при церкві св. Варвари у Відні, а Фогарашій був його сотрудником, знав отже добре Фогарашія і у відповідь цісареві написав: «Гадав би я также згадати про о. Фогарашія, котрий в крижевацькій дієцезії, невеличкій, зложеній лиш із кільканадцяти парохій, міг би бути аплікований, коли стан його здоровля дозволяє і ніщо йому на перешкоді не стоїть, атжеж він, ліпше знаючи тамошні обичаї і людей, повинен бути б догідніший як хто інший з наших сторін».¹⁾

Жиючи в культурному осередку, який витворився при церкві св. Варвари у Відні, займався Іван Фогарашій філологією свого народа і взагалі словянства. Твори писав, як і всі його сучасники, по латинськи й по руськи.

В 1827. році написав Фогарашій більший твір про істо-

¹⁾ Др. Василь Щурат: На досвідку нової доби, Львів 1919 — в статті: Цісар Франц I і єпископ Снігурський, ст. 78-80.

рію і топографію Підкарпатської Руси, витяг з того твору переслав Орлаєві під псевдонімом **Іван Бережанин**¹⁾ з отсею заміткою: «Сія сочиненна мною историческо-топографического карпато или угро-россиян описанія, в нем же многшая и важнѣйшая о народѣ сем описанна суть, извлечення того ради вам посылаю, да испытаете я, и еще она вашего и может иных удовольствія достойно будутъ, тогда цѣлое сочиненіе вам отслати не пренебрегу».

З отсеї замітки довідуємося, що Фоґарашій написав якесь довше «историческо-топографическое карпато или угро-россиян описаніе», з якого посилає Орлаєві тільки частину, яку назвав: «В обще о различіи славянских нарѣчій, собственно же о мало ѣ карпато или угрорусских».²⁾ Само «описаніе» не дійшло до нас, лишився тільки уривок засланий Орлаєві. Решти не вислав Фоґарашій.

Фоґарашій був досить обзнайомлений з важнішими творами словянського одродження, згадує граматику Адама Богорича з 1584. р. (який вже робить різницю між мовою *Moschovitica* і *Ruthenica*), Балбіна (*Bohemia docta* з 1776.), Словар польської мови Лінде, Шафарика (*Gesch. d. slav. Literatur*), *Pannoniusa* й т. п.

1) Довший час було невідомим, хто криється під псевдонімом Іван Бережанин. Др. Франц Тіхи виступив найперше з думкою, що Іван Бережанин це — Іван Фоґарашій. (В збірнику: *Podkarpatská Rus*. Прага 1923. в статті: *Přeměnitvì na Podkarpatské Rusi*.) Пізніше однак змінив свою думку і старався доказати, що Іван Бережанин — це Михайло Лучкай. (Стаття в збірнику: *Jozef Dobrovský — 1753—1829*. в статті: „*Jozef Dobrovský a Podkarpatská Rus*.”) Спів вирішив дефінітивно Др. Іван Панькевич в статті: Хто був Іван Бережанин — Михайло Лучкай, чи Іван Фоґарашій? в «Науковім Збірнику Тов. Прогресу, т. VII-VIII Ужгород 1931. ст. 168-188. Др. Панькевич виказав найперше різниці між поглядами Івана Бережанина в його статті і поглядами М. Лучкая, далі виказав однаковість поглядів в статті Бережанина і в граматиці Фоґарашія, а в кінці подав факсиміле письма Фоґарашія, М. Лучкая і Бережанина, чим дефінітивно доказав, що Іван Бережанин це псевдонім Івана Фоґарашія.

2) **И. С. Свѣнцицкій**: Матеріялы по исторіи возрожденія Карпатской Руси. Львов 1906. ст. 46-56.

Фогарашій подає різницю між мовою руською (малоруською, українською) й російською (великоруською), а вслід за тим подає характеристику говірок Підк. Руси.

Для прикладу як вже в 1827 р. дивився Фогарашій на відношення української мови до російської і на говірки на Підкарпатській Русі, далі для характеристики його мови, стилю й правопису (писав: русскій, руській, рускій, руський й т. д.), а також тому, що книжка д-ра І. Свінціцького, яка подає цю статтю, мало доступна — наведу із статті Фогарашія відповідну частину.

Про мову підкарпатських русинів говорить автор: бесѣда их по большой части малорусской совершенно изходна есть, и въ обще взявши от церковнаго и велико-россійскаго языка слѣдующими отличается: в 1-ых тым: что мало-россияне иногласну букву или письмо г в коренных славянских или русских словѣхъ яко латинское h, в чужих паки: яко елинских, латинских й нѣмецких, яко g, или еллинское γ произносятъ н. п. Грамматика, грамма, географія, гвалт, грунт, гузь, сигарь, галива и п.

По 2-ое что вмѣсто иногласнаго писма л, найпаче при конци слов прошедшаго время, й въ нѣкоторых именах, яко в произносятся н. п.: моливъ, мовивъ, гварив, говорив, читав, писав пошов, прийшов, таже: вовк, вовна й п.

По 3-ое что въ неопредѣленном времени письмо и ясно выражаютъ п. пр. говорити, ходити, чинити, слухати, чути, мовити, читати, писати й п.

По 4-ое такожде самогласное о въ именах перваго падежа по различіи нарѣчій и повѣтов, то уже вмѣсто а, е, і, то яко у, й ѣ, то уже яко французское еи или угорское ѱ, ѱ произносятся н. п. голова, корова, коротко, чоловѣк, чорт, чорный, віль, кіль, кінъ, піпъ, сніпъ, ніжъ или: снѣпъ, нѣжъ, кѣль, вѣль, пѣпъ; также: вуль, кунь, куль, пупъ, снупъ, нужъ, индѣже: веуль, кеуль, кеунь, и п. въ прочіих падежах еднакожде о чисто и якожде надлежитъ произносить яко н. п.: вола, коня, кола, попа, снопа, ножа й п.

По 5-ое сложенное ѣ, іе слитно или яко ї н. п. вік, віко, лік, літо, при конци же имен й слов, тожде вмѣсто я употребляютъ н. п.: поросѣ, курѣ, телѣ, тѣмнѣ, сѣмнѣ, килѣ, пирѣ и п.

По 6-ое сложенное я—іа в серединѣ реченій произносятся разлучно н. п. дякон, мѣсо, мѣаккое, тѣашкое, инодѣже слитно, н. п. дякон, дяк, мясо, мякое, тяшкое. При конци же перваго падежа въ единственном и множественном числѣ вмѣсто а, н. п. яица, пшениця, пятаиця, драиця и п.

По 7-ое подобно сложенное писмо ы—ѣ, иныи малорос-

сіяне слитно произносять н. п. быки, выти, быти, иныи паки яко и, н. п.: бики, бити, вити, воли, корови, коли: и въ мѣсто-именех, гдѣ великороссіане ой, малороссіане ый или ій употребляютъ, н. п.: чесной, чистой, красной, благой, доброй, чесный, чистый, красный и п. или чесній, чистій, красній и п.

По 8-ое малороссь два слова мало трудно произнесеть писма иногласная найпаче р, л: противо иных славян обыкновенія н. п.: чехов и поляков, которы ради краткости упустивши самогласная, только иногласная писма произносять н. п.: држся, трщить, крст; едино при другом нетерпять, но как будь самогласная между тыя заводить н. п.: брада, крава, кратка, бразда, кладязь, глава, чело, человек; борода, корова, коротка, борозда, колодязь, голова, чоловѣк, чоло. А починающимся именем буквами о, у предлагаетъ в н. п.: око, острый, отруби, ухо, уста; воко, вострой, вухо, вотруби и т. д. (Далі подає автор характеристику говірок Підк. Руси).

В 1830. році написав Іван Фогарашій студію про засновання грекокатолицької церкви в князівстві Люцці в Італії,¹⁾ видав Молитвослов,²⁾ а 1833. року вийшла у Відні: «Русько-угорська ілі малярська граматика», *Orosz-magyar grammatika. Rutheno Ungarica grammatica*. Для скорого й легкого обученія». В цій граматиці виказує — як і в письмі до Орлая — що малярська мова складається в більшій частині з руських імен і слів та наводить паралелі малярських слів з руськими, виказуючи тим способом залежність малярської мови від руської. Ця думка Фогарашія викликала замітки малярських учених і Фогарашій, хочаби вповні цю річ доказати, видає в 1833. році спеціальну працю на цю тему по латинськи: *Origo et formatio Linguae Ugoricae-Ungaricae, rectius Magyaricae dictae, Historicae, Philo — et Ethymologicae ac Grammaticae deducta. Viennae, Anno 1833.*

Це була наукова розвідка, в якій автор доказував правдивість своєї думки, але його погляди не подобалися ма-

¹⁾ *Inductio Slavo-orientalis ritus, seu Ruthenae Ecclesiae in ducatu Lucensi in Italia* — Др. Гординський: Основання гр. кат. церкви в князівстві Люкка, Зап. Н. Т. і Ш. т. СХХV. — Львів 1918. ст. 78—79.

²⁾ Молітвенник, содержащий благопотребныя моленія... ко стану и званію благовѣрныхъ Словено-рускихъ или греко-каво-ліческихъ Австрійской арміи воіновъ приспособленыя. І. Ф. гр. оун. парохъ в Вієннѣ. Тісен во Будинѣ 1831.

дярам і мадярська преса вдарила на Фогарашія. Справа могла б була на тому скінчитися, але не скінчилася, бо нею зайнявся ужгородський консистор, хоч Фогарашій й не належав вже до ужгородської, а до львівської єпархії. На засіданні дня 1. падолиста 1833. року рішив консистор, що не погоджується із способом думання Фогарашія, боїться, щоби з причини поглядів Фогарашія не потерпів бідний нарід, якого і так нищить холера, отже консистор відпекувався від думок Фогарашія, а ще й заявляв, що в ужгородській єпархії метрикальні книги вже пишуть священники по мадярськи і що від дяків і сільських учителів вимагає консистор знання мадярської мови й що мадярської мови учать в сільських школах. Цю сервілістичну заяву й видрукував консистор в мадярських часописах.¹⁾

На основі перегляду консисторських актів подає Др. В. Гаджега,²⁾ що Фогарашій написав проповіді і готові до друку передав консисторові в Ужгороді до цензури, консистор передав їх для оцінки, але що далі сталося — не знати. Невбаром по цім Фогарашій помер (1834.).

Сьогодні з тих всіх творів таки найважливіші лишилися замітки, вислані Орлаєві, шкода, що не зберігся його цілий історично-топографічний опис.

ВАСИЛЬ ДОВГОВИЧ.

Письмеником, який вправді не кінчив теології у Відні, але стояв близько до ідей голошених Іваном Фогарашієм та Михайлом Лучкаєм — був **Василь Довгович**. Походив із селянського роду, народився в березні 1783. року в селі Золотареві в Мараморощині. Батько його називався Довганич, а дід Бабич. Учився найперше в дяка в сусідньому селі Драгові, до нормальної школи (латинсько-мадярської) перейшов до Хуста, гімназію скінчив в 1805. році в Сиготі, філософію у Варадині, теологію в Тернаві і в Ужгороді. В 1811.

¹⁾ **Евген Недзільський:** Очерк карпаторусской литературы. Ужгород 1932. ст. 104-105.

²⁾ **Др. В. Гаджега:** ор. cit. ст. 214.

році став священником в Довгому, потім в Лучках, в Мукачеві і в Хусті. Помер в 1849. році.

Вже в молодих літах любив Довгович малярство, музику і літературу, особливо пристрасно займався малярством, але вже в гімназії не ставало йому часу на малярство. Довгович звернувся до поезії і вже на гімназійній лавці пише **латинські** вірші. Любив теж музику, але і її занедбав.

Найбільше працював на полі **філософії**. Вже в часі філософічних студій у Варадині зацікавлюється стислою філософією, а щоби в оригіналі спізнати твори Канта і інших німецьких філософів, виучується в часі теологічних студій по німецьки. Крім творів Канта студіює й твори Фіхтоґо й Шелінґа. По десятилітніх студіях цих філософів відвертається від цих «трьох ідолів» і починає роздумувати, щоб витворити свою власну філософічну систему. Крім філософії студіює антропологію, фізику і астрономію.¹⁾

В 1832. році зібрав Довгович свої поетичні твори в один збірник: «*Poemata Basilii Dóhovits... in Manuscriptis edita Muncacsimi. Anno 1832*». (Тепер власність Августина Волошина). Цей збірник обіймає:

1. Praefatio (2 ст.), 2. Biographia Auctoris (20 ст.), при кінці якої вичисляє автор всі свої друковані твори, по цім іде похвальний стих (38 строф) в честь Довговича, написаний по його смерті в 1854. р. Ляховичем, а по цім щойно *Poemata*, яких є 190, в суміш латинські, мадярські й руські (стор. 29—209.) при кінці *Index Poematum* — I. *Latinorum*, II. *Hungariorum*, III. *Ruthenicorum* — і знов автобіографія написана по мадярськи.

Поезій є 190, з того 131 латинських, 41 мадярських і 18 руських. Зміст тих поезій дуже різнородний, тут є похвальні оди, сатири, філософічні, політичні і т. п. Руських маємо 18, з того 3 похвальні (1. Союз любве, 2. на тезоименитый день Андрея Бачинский, 3. Радость дѣтей на день отца), 3. релігійні (Пѣснь на Великій пяток, Пѣснь Храму на Успеніє Пр. Дѣвы и Пѣснь пастырская на Рождество Христово) і 12 світських, по більшій часті гумористичних.

¹⁾ Біографічні дати з автобіографії автора, поміщеної у вступі до *Poemata*.

Мова цих поезій майже чиста народна, правопис Лучкая, хоть місцями іде автор далі від Лучкая в напрямі до фонетики. Довгович пише як Лучкай без ъ (идеш нас, грѣшных...), в 1. відмінку множини прикметників уживає ѣ (старѣ, бѣлѣ...) й т. п. За Фогарашим оставляє автор і і пише як писали в нас в XVI. і слідуючих віках: такій, біленькій, красшій, якій...). Далі робить автор різницю між є (je) и е (една, еще, едным, е...) і уживає г (газдыня, гелетка) — одним словом продовжує традицію письменства в народній мові, яка була на Підкарпатській Русі в XVII. і XVIII. віці.

ПѢСНЬ ХРАМУ ЦЕРКВЕ ДОЛЖАНСКІЯ.

1.

Небеснагѡ Царя Мати,
Наша родино —
В небо йдеш пробувати,
Божа дѣтино!
Йди, йди — й тут й там славна
Заступати за нас грѣшных данна,
Обрадованна.

2.

День сей Твоегѡ переходу
Мір христїянській
Празднуєт кожного году —
Нама Должанській
Тебѣ бо храм наш сей є издатый,
И тому дневи на все предатый
Ѣт коли зачатый.

3.

Ты бо за нас коло трона
Стоиши во небѣ —
Молячися, як патрона,
Во нашей потребѣ.
Церков, вѣра, громада, и весь град
Наш ся кличе на тебе, як заград —
Заступати людей рад.

4.

На нас голод, бѣды и напасти
Часто приходят,
Нас(,) тѣло, свѣт и злыя власти

На лихо приводят!
 Недай, недай, наша заступнице:
 Храни стадо и люд Царице —
 Богородице!

5.

Храни в чистотѣ дѣвицы,
 Жены во вѣрѣ,
 Во чести мужи и вдовицы,
 Громаду в мирѣ:
 Старых крѣпи, молодых наставляй,
 Всѣх ѿ кары и гнѣва избавляй
 Сына умоляй.

6.

Оумоляй и нам здѣ собранным
 Еще прожити:
 Едним сердцем и духом ранним
 Богу служить:
 Богу поклон от всѣх отдавати
 И во Бозѣ Тебе величати
 Божая мати!

Світські пісні Василя Довговича, зібрані в збірнику з 1832. р.: Моя Гусочка, Дурень бем я журитися, Чортова жона, Баба пѣлашка, Привилегія Блысѣ (співається на арію: Гей, шум, шумундра...), Дѣвка на яри спѣват (це пісня: За-співай ми зазуленько—ку! — яку умістив М. Лучкай в своїй граматиці як народну пісню), Пѣснь жабам (співається як пісня: Гой, на горі є дубина). Коханка тай Гунтай, Лучкай безжонный, Пяница и его корчажица. Чому я и теперь музикант (співається як: Не ходи Грицію на вечерниці). При двох піснях зазначає В. Довгович, що вони — доповнення народніх пісень, а то «Чортова жона не моя» — *Cantillena Populi Marmatici initio praeexistente per me suppleta*, і Коханка тай Гунтай — *audito initio reliquum suppletum ad notam suam*. (Це польська пісня).

ЛУЧКАЙ-ЗЪЛЯРЬ У ПЧОЛАРЬ БЕЗЖОННЫЙ.

Других жоны тѣшат,
 Мене мой квѣтки
 Что нѣгда не грѣшат

Невинности свѣтки:
Сесѣ жіють изо мноу
И тото моя любов.

Кертик собѣ сѣю
И сам поливаю:
Фіялки лелѣю,
И зѣля, что знаю.
Тото все цвѣтет минѣ
Оу самой зеленинѣ!

Пчол ми брынят рой
Понад кертик летя,
Тото самѣ мой! —
Ци не щаслив я? —
Кобем був ся уженив:
Ще бем собѣ май любив!..

Веселі вірші Довговича уложені до текстів мадярських, або німецьких веселих пісень, їх гумор грубий, який панував тоді в європейських письменствах, а який в українським письменстві названо «котляревщиною». І хоч не знав Довгович травестій Артемовського Гулака, то його вірші — поминувши форму — пригадують травестії од Горация, списаних Артемовським — Гулаком. Для прикладу наведу одну таку веселу пісню.

175. Trunklied.

Пісня при питтю.

Ad notam «Laczy, igyál mig hedved áll».

Дурень бем я журітися,
Тай деколи не впитися,
Кой и тому час.

Жури голов лем старають
Сѣдинами прошибають
Кой би ще не час.

Най ся журят старѣ бѣды,
Котрым брады уже сѣды —
Старѣ бѣды — скупѣнды!

Куртый живот нам приданый
И тот жуrow покуртаный
Мало жити дасть.

Но можеме продолжати;
Ай весело проважати;
Тото наша сласть.

Про(во)жайте радостями —
Полными же бутеллями —
Тогды радость есть с нами!
Мало щастя ту на свѣтѣ —
Бѣда в зѣмѣ, бѣда в лѣтѣ
Сирота людем.

Айбо тогда хоть кто щаслив,
Когда мало вина попив
Кладется дурнем:
Кой му слово друм-друм-друм-друм —
А в головѣ крутится шум —
На гусячѣй р о з у м.

Гідні уваги його латинські вірші, між ними є кілька-надцять, в яких висказує свої думки про науку Канта, Руссо, Вольтера. Діогена, Ньютона й т. п. Тому що ті вірші нігде не були друковані, а визначаються з'їдливым гумором, дотепністю та лапідарним стилем, варта навести з них кілька.

66. Kant et Bonaparte.

Prussia quem parit, refutat, quem Gallia, vincit —
Orbem. Terribilis partus uterque fuit!

69. Rousseau.

Tollit sacra hominum, tollit civilia. Talem
Ad sylvas natum bestia quae peperit?

70. Voltaire.

Civis inurbanus Voltair sarcasmate vexat
Diro concives, praecipueque pios.

71. Spinoza.

Theologis hostis Spinosa aeternus, et hostes
Spinosae aeterni sunt quoque theologi.
Debet habere suum Spina haec quaequo sit, acumen,
Quae sic scit hiseros pungere theologos.

72. *Mirabou.*

Horrendum dictu, quid Gallus cogitat iste:
Cuncta esse et Mundum cogitat absque Deo!

75. *Objecto.*

Diogenes felix erat, ut virtutis amator,
Quamvis in vacuo vase jaceret inops.

Solvitur.

Appage cum Cynico hoc! Nunc jam prudentior aetas
Nil vult cum vacuis; dolia plena colit.

88. *Systema Telluris poeticum (post Ovenum).*

Perpetuo pendere Tycho Terrae jubet orbem,
Stare putat Salomon, currere Neuton ait.
«Scinditur incertum studia in contraria vulgus» (Aeneid. lib. 2).
In medio tuti, nos sacra turba, sumus.
Nec stat, nec pendet (nam sic metuenda ruina est!)
Orbis nec currit. Quid facis ergo? Jacet.

102. *Systema Kantiaum, juxta quod virtutes in Deo non dantur.*

Eripuit Franklin sceptrum, fulmenque Tonanti,
Virtutes omnes Kantius eripuit.
Fichte, Geduld! Miserere Dei! Res plena periculo est,
Siquid adhuc rapies tuquoque: inermis erit!

118. *Iuxta systema Kantianum Deus in Mundo empyrico — ergo etiam in Caelo — non habitat.*

Quod vetus incassum tentavit turba Gigantum,
Celesti ut magnus migret ab orbe Deus;
Hoc fecit quidam, Caeloque Oeum unus abegit—
Regio—montanus scilicet ille gigas.

119. *Quanta mens Kantii?*

A Jove sublimis Kant hoc discrimine solum
Est alius, quod quae hic concipit ille creat.

120. *Principium morale juxta Philosophiam Kantianam.*

Sic age, ut et cunctis tua regula lex sit agendi
Entibus in Mundo, qui ratione valent.
Ergo—qui Caeloque, Marique soloque tenentur
Praecipitur cunctis, qui ratione valent.
Heu mens—non contenta homini praescribere leges,
Quin etiam summo praecipit ecce Deo!

121. *Bonaparte et Kant.*

Regius hunc profert Mons, corsicus angulus illum,
Qui tamen in scaenam modo ludit uterque stupendam!

Ille facem gestans criticam orbis dogmata pulsat;
 Hic gladio incinctus devictum terribat orbem,
 Evertuntque suo veteri de cardine totum. —
 Caesar, Wolf, Neuton! profer tua lumina tristi
 E tumulo, et mirtre novi molomina mundi!!

123. *Philosophiae doctores quidam.*

Sunt, qui voce *sophus* terrent; sibi nempe videntur
 Plus quam sint. Tanti est ambitiosa cohors.
 Nosce has aviculas. Quae cantat, non *philomela* est
 Illico: ut hanc possis credere, dulce canat.
 Multi horum sacrum hoc nomen nisi forte profanant,
 Et dum se jactant: «sum *sophus*»—esse putant.
 Diogenes quaerendo *sophum* cum lampade, tuto hos
 Ptaeteriens posset dicere: «Quaero *sophum*».

Філософічні твори писав Довгович — по ма д я р с ь к и.
 В своїй автобіографії ділить їх на три часті, видані друком
 (Typis edita) в рукописах (In manuscriptis) і задумані
 (In proposito).¹⁾

МИХАЙЛО ЛУЧКАЙ.

На початок XIX. віку припадає відродження словянських народів. Словянські вчені починають студіювати давнину свого народу, його мову та історію й дають тим основи новому живому письменству в живій народній мові. Відгомін цього відродження не поминув і Підкарпатської Русі, правда, з початком XIX. віку не зачали писати на Підкарпатській Русі живою, народною мовою, тієї ідеї тоді й не проголошено, але все таки зближено письменницьку мову до народньої.

Ученими, філологами з Підкарпатської Русі, на яких найдосадніше відбилося словянське відродження, були Фогарашій і Михайло Лучкай.

¹⁾

A. Typis edita:

1. Argumentum pro existentia Dei, physico-theologicum novum, in forma oratoriae dissertationis hungarico idiomate editum Budae, anno 1823, sub titulo «A világ megnézéséből a teremto» (Творець на основі погляду на світі).

2. Reflexiones statistico-philosophicae pro ethnografia, contra Ioannem Csaplovits, Ruthenos et Valachos in publicis ephemeridibus turpiter Sugillantem, editae Pestini in «Tudományos Gyűjtemény» (Научний збірник)

Михайло Лучкай називався властиво Поп, але що походив з Великих Лучок, назвав себе Лучкаєм. Уродився у Великих Лучках 19. XI. 1789. — батько був дяком у Вел. Лучках. До гімназії ходив найперше в Ужгороді, опісля у Вел. Вараді. Теологію скінчив у Відні (1812—1816). По висвяченні був короткий час священником у Вел. Лучках, від 1818. був архіварем та бібліотекарем ужгородського єпископа, а після того ужгородським парохом. В 1829. р. виїздить до Італії, до Люкки, де став придворним священником князя Люкки — Карла Людовика Бурбона, претендента на грецький престіл. В Люцці перебував М. Лучкай коротко — 28. VII. 1829. — 20. X. 1830. Вернувся до Ужгороду, на свою парохію, крім того виконував нагляд над руськими

anni 1824, tomo 9, dissert. 1. Sub titulo: «Ethnographiára mint tudományra szolgálható észrevételek» (Погляд на етнографію як науку).

3. Systema cosmicum argumenti physico-astronomici, in ephemeridibus eruditus sub titulo: «A' Felső Magyar országi Minerva» (Горішньо-угорська Мінерва) editum per partes intra annos 1825—1830 sub titulo: «A' világ alkotmányáról egy lépéssel feljebb mint Cartészés Newton» item: «Az egész látható világ rende—új felfogásában. (Про конструкцію світа о один крок вище як Картезій і Нютон—Порядок цілого видимого світа по новому поняттю).

4. Extractus argumentorum pro existentia Dei hucdum tentatorum et etiam per auctorem productorum jam in duplici specie. Sub titulo: «Isten léteének megmutatására való törekedések» (Стремління доказати, що Бог поправді існує). Prodivit in Tudományos Gyűjtemény tom 9, anni 1829.

5. Dissertatio astronomica super cometa anni 1832 per eruditum germanum Diezmann praedicta. Prodivit in Tudományos Gyűjtemény anni 1829. tomo 10. pag. 96.

B. In manuscriptis:

1. Lexicon philosophicum. Tyrnavae 809 in 4° conscriptum, Tom. 1.
2. Extractus systematis Kantiani. Tom 2 in 4°.
3. Collectiones scientificae volumina 10 in folio.

C. In proposito.

1. Librum philosophico psychologicum sub titulo: «Eredeti vizsgálóváz az okos Lélek természetéről» (Оригінальні досліді про натуру розумної душі) eumque dedicare in honorem neo-erectae Academiae hungaricae.

2. Plures dissertationes philosophicas ad Ephemerides eruditae Societatis Hungaricae ab anno 1832. aperiundas.

школами парохіяльними, дбаючи спеціально про науку руської мови. Помер в Ужгороді 3. XII. 1843.¹⁾

Найважнішим твором Михайла Лучкая є: *Grammatica Slavo-Ruthena*, видана в Будині 1830. року.²⁾

В 1822. році видав Йосиф Добровський у Відні відомий твір: «*Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*», в якому порівнював церковнословянську мову з живими словянськими мовами, але української мови не брав Добровський до своїх порівнянь і не дає в своїх Інституціях прикладів тієї мови на території нинішньої Підкарп. Руси. «Те власне могло бути й спонукою для Лучкая, щоб своєю граматику доповнити твір великого свого вчителя» — говорить Др. Василь Сімович.³⁾

У вступі до своєї граматики, каже Лучкай, що одна одинока мова осталася без граматики, вона й не улягла зіпсуттю, це: «*Ruthenica, aut Карпато-руская*, яку уживають крім Малої Руси, Польщі, головно в Галичині, Володимирії, Буковині і на південнім боці Карпат, то є в горішній Угорщині аж до Спишу».⁴⁾ Мова населення цих територій — по думці Лучкая — зберегла найбільше рис церковнословянської мови, вона має найдавніші форми, вона дуже старовинна, отже Лучкай доповняє Добровського й до інших словянських мов додає й свою *communem Ruthenicam*. Цю мову уважає Лучкай відмінною від польської, російської та чеської (а *Polonica, Russica, et Bohemica*). (Ст. XII. Вступу).

1) Найповніший життєпис Лучкая подає Др. В. Гаджега: М. Лучкай, життєпис і твори, Наук. Збірник, Тов. Просвіта, Ужгород 1929, ст. I-128.

2) Про граматику Лучкая гляди: Михайло Возняк: Студії над галицько-українськими граматиками XIX. в.» Записки Н. Т. і. Шевченка, т. 90. ст. 80—92 і д-р Осип Маковей: Три галицькі граматики Львів 1903. — в обидвох говориться про вплив граматики Лучкая на галицькі граматики і на М. Шашкевича. — Найосновніша праця про граматику М. Лучкая це: Василь Сімович: *Grammatica Slavo-Ruthena* М. Лучкая — Науковий Збірник тов. Просвіта, Ужгород 1931 ст. 217—306.

3) В. Сімович: *ibid.* ст. 223.

4) М. Lutskey: *Grammatica Slavo-Ruthena*, Budae 1830, Praefatio p. VIII.

Одначе не треба думати, що Лучкай пише граматику живої, говореної мови, на тих областях, про які на VIII. стороні вступу згадує. Лучкай був під великим впливом церковнословянської мови і зпід того впливу не міг визволитися. Лучкай заявляє виразно на VII. стороні вступу, що не пише граматики живої мови й подає причини, чому не пише й чому загалом не признає живої мови. У всіх культурних народів, у французів, італійців, німців є дві мови, мова освічених і мова звичайного народу і нікому на думку не прийде, щоб відміни звичайної мови ставити проти мови вчених. Лучкай виступає і проти тодішнього словянського відродження, проти того, щоб слов'яне старалися витворювати свої літературні мови на основі своїх народних мов. Всі слов'яне на жаль відриваються від матери, церковнословянської мови — одна мова, яка не відкривається — це *Ruthenica* aut *Карпаторуская* (VIII.). Ось тому не треба для цієї мови творити граматики, окремої від церковнословянської.

Мовою літературною, загально зрозумілою є мова біблійна (*lingua biblica*), якої граматику вже написав М. Смотрицький. Граматику тієї біблійної мови, яка називається: *slavo-ruthena*, й пише М. Лучкай, не вважаючи потрібним, а навпаки шкідливим — писати граматику живої мови.

М. Лучкай виступив під впливом словянського відродження, але станув на середині дороги. Мимо того мав вплив на розвій мовознавства на Підкарпатській Русі і в Галичині. Був як Янус, одні бачили в нього тільки змагання увести церковнословянську мову в письменство, другі бачили знов в нього змагання завести народню мову в літературу. І одні і другі знаходили почасти основу для своїх поглядів у прикладах з граматики М. Лучкая. Коли пізніше говорив А. Духнович, що в літературі має бути «библическій язык», то опирався на поглядах М. Лучкая, коли пізніше говорив Духнович, що народня мова це — проста служанка, безазбучна, яка валяється по коршмах і по вільних домах — то це теж були погляди Лучкая. Граматика Кирила Сабова і Евменія Сабова з 1865. року виказують теж вплив грамати-

ки Лучкая. Але одночасно мала та граматики вплив і на Маркіяна Шашкевича, який в Галичині дав основу письменству в народній мові.

Прикінці своєї граматики подав М. Лучкай приклади народних байок, приповідок, порівнянь, прокльонів і народніх пісень. Але при байках дає замітку (ст. 158.): «Ці оповідання так є написані якби селянин оповідав, коли б знав літературну мову». Це відноситься й до пісень. Лучкай подає кілька коломийок, але місцями їх виправляє по правилам своєї граматики. Пр.:

За горою високою
Мѣсячек мѣнивсь,
И ш е л кривый до дѣвчины,
Слѣпый придививсь.

(Ст. 172.)

Др. Ф. Тихий в своїй праці про ці пісні¹⁾ виказує, що три пісні тієї збірки є походження чеськословацького, інші називає походження українського, ще інші походження домашнього. Тут треба додати, що пісню Довговича: **Дѣвка на яри спѣват** — умістив М. Лучкай в своїй граматиці як народню пісню, надавши їй наголовок «**Заспѣвай ми зазуленько**». Інші пісні з граматики, як: **Фляшка моя потѣха, Щастливый тот человек, что піе паленку, Скажи минѣ правду, ци любиш ты мене** — пригадують своїми мотивами та своєю мовою пісні Довговича, так що є більш як правдоподібне, що й ті пісні як і пісню: «**Заспѣвай ми зазуленько**» — передав Лучкаєві Довгович. Це тим правдоподібніше, що це не народні пісні, Лучкай не писав віршів, а з його сучасників один Довгович їх складав. Про приязнь між ними свідчить ось хоч би й те, що Довгович написав один вірш про М. Лучкая, а також і те, що М. Лучкай мав прикrostі за якийсь пашквіль, який він розширював, але який написав був Довгович.²⁾

¹⁾ Dr. F. Tichý: Lidové písně v Luččakajove grammatice — Науковий Збірник Тов. Просвіта, Ужгород 1931. ст. 307—314.

²⁾ Др. В. Гаджера: М. Лучкай, Наук. Збірник Тов. Просвіта, Ужгород 1929. ст. 88—89.

Крім граматики написав Лучкай ще другий твір по латинськи: *Historia Carpatho-Ruthenorum* в пяти томах, досі в рукописі. Видав Лучкай в Будині в 1830. році «Проповѣди», які містили 58 бесід і в його часи були дуже популярні.

В) ЦЕРКОВНОСЛОВЯНСЬКО-РУССКА ДОБА.

Добу, яка зачалася приблизно в середині XIX. віка й тривала до прилучення Підкарпатської Руси до ЧСР (1919.) можемо найліпше й найточніше назвати церковнослов'янсько-руською.

Церковнослов'янською назвемо її тому, що і в тій добі виступають письменники з домаганням, щоб в літературі уживати церковнослов'янську мову, або як А. Духнович називав «библическу». Але й той сам А. Духнович домагався пізніше заведення «руської» мови, під якою розумів російську. Загалом мусимо сказати, що в тій добі йде шукання, йде вагання, якою мовою належить писати, в якій мові треба творити письменство. Це шукання знаходимо у творах тодішніх авторів, знаходимо і в статтях тодішніх часописів. Між голосами не брак і голосів в обороні народньої мови, але ті ще дуже рідко озиваються.

Розвій поглядів на літературну мову тієї доби перейдемо далі докладніше, тут зазначимо, що погляди виходили від церковнослов'янської мови, з якою духовенство було через церкву зв'язане. В шістдесятих роках переважають погляди за «руською літературною» мовою, якою видає І. Раковський «Церковну Газету» (1856—1857. р.). Коли ж в часі панування «руської літературної» мови духовенство змадярщилося, а одні-одинокі селяне лишилися при своїй мові, виступають письменники з поглядом, що треба писати зрозуміло для народа. При кінці цієї доби виступають отже прихильники народної мови, які свої погляди сформували й ясно висловили, але в практику перевели вже в добі по прилученні Підкарпатської Руси до ЧСР.

І в XIX. в. — як і перед тим — розвивається письменство Підкарпатської Руси в тіснім зв'язку з Галичиною. Бу-

ло багато ниток, особливо релігійних, які вязали їх. Коли в 1772. році прилучено Галичину до Австрії, австрійська цесарева зверталася до мукачівського єпископа Андрія Бачинського по інформації, хто це такі галицькі русини. Пізніше був Андрій Бачинський кандидатом на галицького митрополіта. В 1832. році звертався знов цесар Франц І. до перемиського єпископа Снігурського за порадою, кого має іменувати єпископом в Мукачеві й т. п.

Зближенню синів одного народу по цім і по тім боці Карпат сприяли головні школи, які з поплатком ХІХ. віку були в Галичині і в Мадярщині латинсько-німецькі. Багато галичан училося в Ужгороді, Кошицях, Будині, то знов багато русинів з Підкарпатської Руси училося у Львові (Юрій Гуца-Венелін, Петро Лодій, Александер Павлович...), або були учителями та ректорами духовного семінара. (Михайло Шавницький, Петро Лодій, Андрій Павлович, Іван Земанич і Михайло Дудинський). Клерики з Підкарпатської Руси виховувалися разом з галичанами в Барбареумі у Відні, а коли розв'язано Барбареум, перейшла частина клериків з Підкарпатської Руси (1783/4. року) до генерального греко-католицького семінара у Львові.¹⁾ В однім і другім семінарі були ректорами духовні галичане або духовні з Підкарпатської Руси.

Та не тільки виховувалися одні і другі разом, але — що важніше — з початку ХІХ. приблизно до 70 років того століття працюють разом над витворенням своєї народности й письменницької мови. Як вже було згадано, граматики М. Лучкая має вплив на виступ Маркіяна Шашкевича, одним з перших віршів А. Духновича — є вірш звернений до граматики й ученого Йосифа Левицького (Отвѣт Іосифу Левицькому), галицький поет Антін Могильницький зачинає свою письменницьку діяльність одою в честь мукачівського єпископа Поповича. (1838. року) й т. п.

В 1848. році виступає **Адольф Добрянський** на зібранню «Руської Головної Ради» у Львові як представник Підкар-

¹⁾ **Амброзій Андронович**: Віденське Барбареум, Праці Богословської Академії у Львові, Львів 1934.

патської Русі, а «Руська Головна Рада» видає відозву «До братів угорських русинів», в якій віщує їм волю і свободу. Пізніше виступає Адольф Добрянський з ідеєю, щоб Підкарпатська Русь була адміністраційно злучена з Буковиною й Галичиною в окремий коронний край в Австрії.

Твори підкарпатських русинів друкуються з початком XIX. віку у Відні або в Галичині і там розходяться. В Перемишлі в 1850. році друкують драму Духновича «Добродѣтель перевысшает богатство», в Коломії в 1867. р. «Семейное празднество» Коритнянського, та найбільше знайдемо творів підкарпатських авторів у львівських часописах, як **Зоря Галицка, Зоря Галицкая** як **Альбум на год 1860., Галичанин, Слово** та інші. Знайдемо там твори й дописи А. Духновича, А. Павловича, А. Кралицького, дописи Нодя, Туряна, дописи з Пряшева, Ужгороду, Кошиць, Будина й т. д. В цих дописах часто знаходимо вислів почуття радості з приводу того, що розвивається письменство, бачимо утіху з кожного об'яву життя в Галичині, але одночасно з тим вичитуємо й тривогу підкарпатських авторів з тієї причини, що галичане заводять в письменство народні слова, або навіть зачинають в письменстві описувати життя простого народу...

Найвиразніший вислів єдності — релігійної й народньої — дає А. Духнович в своїм віршу. «Голос радости в честь новопоставленому митрополитови Львовско-Галицкому Григорию Барону Яхимовичу от угорских Русинов». (**Зоря як альбум, Львів 1860. р.**)

Бо свои то за горами, — не чужи:
Русь единая, мысль одна у всѣх в души;
То и Пастырь, что для всѣх там есть Отцем,
Помните, что мы также братья-Русь жіем!

А жіем тут тѣм-же сердцем и душой,
С тѣм-же словом и во вѣрѣ той самой, —
Так, что если кто болѣет як-нибудь,
Нашой братии боль такой-же тиснет грудь.

Также само веселимся, если там
Час веселый, Галичане, грает вам
Вот, як нынѣ, увѣренье шлем до вас:
Что Карпаты не розлучать вѣчно нас.

Ці слова А. Духновича: **«бо свої то за горами не чужі» і «жієм тут тѣм-же серцем и душой, и с тѣм же словом и во вѣрѣ той самой»** — найліпше характеризують змагання підк. русинів того часу до культурно-просвітної і релігійної одности підк. русинів з галицькими.

Розлім між підк. русинами й галицькими стався по смерті Духновича — головню по 1867 р. — не з причини ні одних, ні других. Галичане мали лекші відносини, у них пішов розвій літератури й громадянського життя по лінії **демократизму**, народна мова заволоділа в найнижчих і найвищих школах, література стала народня змістом, формою й мовою. На Підк. Русі мадяризація по 1867. р стримала розвій руського життя, а стримала той розвій не тільки тим, що підкарп. русинам забрано їх права, але ще більш тим, що **перервано звязки підк. русинів з галицькими**.

У великій частині сталося це по волі угорського правительства, яке не бажало собі культурно-літературних зносин угорських русинів з галицькими, почавши від 1849. року. Немало й самі підкарпатські русини приложили до того своїх рук — їх консерватизм казав їм завжди шукати літературної мови — всюди, а тільки не у свого народа. По 1867. брали за письменницьку мову раз російську, то знов церковнословянську, доки деякі й самі не відреклися назви «Русь», як це зробив Карпат в ч. 6. за 1884. рік, доки й деякі самі не стали себе називати вже не «русинами», а «греко-кафолический народ». (Часто в календарях Общества св. Василя Великого.)

Тому отже, що розвій письменства в Галичині пішов іншою дорогою як на Підкарпатській Русі — зносини перервалися. Не завязували особистих зносин, не дописували до часописів та не інформовали про життя, як це було в часах А. Духновича. Ще якийсь час дописував Анатоль Кралицький, але він був вже останнім із старшого покоління, що ще підтримував зносини з галицькими видавництвами.

В 1876. році відвідав Михайло Драгоманов Мукачів, Ужгород, говорив з тодішніми русинами, а потім в ресто-

рані в Чопі «пригадав я мадярську й жидівську зневагу народу, темноту народну, тупість, егоїзм і слабодушність інтелігенції руської, — і мені стало гірко, як ніколи не було... Я не бачив, як передо мною поставили вино й страву, і коли отямився, то побачив, що в мене з очей капують сльози прямо в тарілку».¹⁾

Зміна на ліпше — то є навязання нових зносин галицьких поетів та учених з підкарпатськими зачалось з кінцем XIX. віку і з початком XX., про що будемо далі говорити.

АЛЕКСАНДЕР ДУХНОВИЧ.

Вже Василь Довгович був дав основи поезії в мові зближеній до народньої, але Довгович не мав своїми віршами впливу на свій час з тієї простої причини, що його вірші не були друковані, віршам Довговича бракувала й національна свідомість. Письмеником, який вийшов з того самого осередка, розвивався під тими самими впливами, але який вніс в поезію почуття народности та який поставив був завданням свого життя працювати для розвою й піднесення рідного письменства — був **Александр Духнович**.

Александр Духнович уродився 24. IV. 1803. року в Тополі земплинської жупи, його батько — Василь — був священиком,²⁾ мати Марія, з роду Гербері, теж була попівсько-

¹⁾ М. Драгоманов: Австро-руські спомини, Львів 1892., ст. 430.

²⁾ Про свій рід оповідав А. Духнович таке: коли помер його батько (1816.), старий сімдесятьлітній дід виявив йому тайну роду Духновичів. Один з предків не називався Духновичем, а був князем Черкаським, цей князь служив цареві Петрові Великому, але замотаний у ворохобню проти царя, утік через Польщу до села Тополі, земплинської жупи, де прийняв ім'я Духновича і стався дяком, пізніше був висвячений в Мукачеві на попа. Це оповідання передав А. Кралицький в «Мѣсяцеслов»і на 1866. рік.

Очевидна річ, що це оповідання — як і кожне, що переходить з уст до уст — набрало до себе дещо неправдоподібного, фантастичного, от хоч би зараз, що стрілець Петра Великого, князь, не міг схоронитися перед Петром Великим до

го роду. Александер був другим сином в своїх родичів. Вихованням сина займався батько, в своїй автобіографії¹⁾ зга-

Польщі, а мусів втечи — аж до Тополі. Князь — стається дяком... Др. Ф. Тихий говорить про це оповідання: Це шкільний приклад т. зв. «романтичної іронії». (Поезії А. Духновича, з перводруків собрав Др. Ф. Тихий Ужгород 1922., ст. 6.).

В новіших часах займався цим питанням Др. Іван Панькевич (Др. Іван Панькевич: Походження роду А. Духновича. Збірник тов. Просвіти, XI. річник, Ужгород 1935. ст. 183—184.) З документів випливає, що рід Духновичів виступає на Підк. Русі вперше в середині XVIII. віку. В часах єпископа Мих. Ман. Ольшавського був священником в селі Вишній Міршів (шаришської жупи), старий вдовець Андрій Духнович, якого висвятив на Волині єпископ володимирський Лев Кішка. Цей єпископ правив володимирською єпархією між роками 1711—1729. В цім часі велике число кандидатів на греко-католицьких священників з бувшої Угорщини висвячувалося в Перемишлі, а навіть Луцку, отже не було б дивним, що й Андрій Духнович висвятився на священника в Володимирі Волинським. Але тому, що з одного боку рід Духновичів незнаний на Підкарпатській Русі перед серединою XVIII. віку, належить з великою правдоподібністю прийняти, що Андрій Духнович не виїздив з Підкарпатської Русі висвячуватися до Володимира Волинського, але що таки походив з Волині і з якоїсь нам незнаної причини виїмігував на Підкарпатську Русь. Тим більше це правдоподібне, що в городських житомирських актах XVII. віку знаходимо згадку про шляхетський рід Духновичів. — Тільки пише про цю справу Др. Панькевич. — Перед нами питання, як погодити оповідання діда Духновича з бесідою документів? З документів і з оповідання діда випливає, що рід Духновичів зайшов на Підкарпатську Русь з початком XVII. віку. Але з документів випливає, що Андрій Духнович висвятився не в Мукачеві — а у Володимирі Волинським. Лишалася б невияснена історія з князями Черкаськими. Я не називав би історії з князями Черкаськими тільки романтичною історією, а треба б прослідити відповідні гербарі того віку, чи пр. волинська шляхта Духновичів не була спокревнена з українськими князями Черкаськими, або з їх російською лінією князями Черкаскими. Кінець-кінцем і найбільш фантастичні оповідання мають якусь реальну, дійсну основу.

¹⁾ Дані до біографії беру з автобіографії А. Духновича, писаної по латинськи по 1860. році. Цю автобіографію видало Товариство Просвіта в Ужгороді Duchnovics Alexander: Autobiographia Духнович Александер: Автобіографія. — Ужгород 1928.

дує Духнович, що «*Pater filium suum secundogenitum studiosissime in **nationali ruthenica litteratura** excoli curabat*», хочь не згадує, яка це була та «*nationalis ruthenica litteratura*». Дальшим вихованням займався дід по мамі, який подав молодому хлопцеві елементарні руські (*ruthenica*) відомості. В 1813. р. перейшов до Ужгороду до нормальної школи, яку скінчив по 3 літах, по цім перейшов до гімназії. В 1816. р. утратив батька, який помер на тиф, мати остала з 6 малими дітьми, з яких Александер був найстарший. По укіченні гімназії бажав посвятитися науці інженерії, але мати змусила (*coegit*) іти на теологію. В 1821. прийняв його єпископ Таркович на теологію і наділив стипендією 150 австр. ф., щоби Духнович міг докінчити філософію (нинішню 7. і 8. кл. гімназії). Філософію скінчить в Кошицях (1821—1823.), теологію в Ужгороді (1823—1827.).

По укінченню теології став Духнович актуарем в консисторії в Пряшеві. Старенький єпископ Таркович числив тоді 73. роки життя, єпархією управляв Василій Попович, пізніший єпископ мукачівський. Як актуарій працював Духнович дуже пильно, але за свою працю не діставав грошей і жив в великій біді. Даремно просив, щоб його увільнено з пряшівської єпархії. «Мучитися однак в безконечність молодому чоловікови було вже понад людські сили» — згадує Духнович в автобіографії. Біда так далася в знаки, що з кінцем октобра 1830. року покинув місце торттури (*locum torturae*), з ніким не розпрацавшись. По дорозі позичив 1 ав. фл. і обдертий (*lacer*) та напівбосий (*seminudipes*) прийшов до Ужгороду. Мукачівський єпископ повитав його радо, але не міг прийняти до служби, доки пряшівський не звільнить, а пряшівський єпископ не хотів звільнити Духновича, отже Духнович остався без хліба. На щастя познайомився з заступцем жупана в Ужгороді і той прийняв Духновича, щоб учив його сина. В домі заступника жупана Степана Петрова перебув три роки (1830—1833.). В 1833. р. приймає єп. Таркович Духновича знов до єпархії, в 1834. стає парохом в Білій вежі. Тут перебув 4 роки (1834—1838). Про Білу вежу згадує Духнович, що це була його чотири-

літня вязниця. «*Haec ergo est mea insula Helena*»! — В цвітні (23-го) 1838. р. покликано Духновича на консисторського нотаря в Ужгороді, тут перебув до січня 1844. р., коли то іменовано його каноніком в Пряшеві й куди перенісся. В часі революції арештований (24. IV. 1849. р.), «*quod ruthenicis scripserim libellos*». Арештовали його 4 мадярські гусарі і один польський легіонар. «До мене приступив оден польський їздець, якого називали капітаном; отсей чоловік отже накинувся на мене найлютішими словами, ганьбив мене, висмівав нещасного, плював, вкінці приказав, щоб мені стягнули чоботи, щоб я йшов босий. І це була як найбільша тортура. Колиж ніхто з його людей не стягав мені чоботів, вдарив мене сильним ударом по лиці й одійшов блідий поляк, якому я нічого найліпшого певно не бажав»... Завезений до Кошиць пересидів кілька днів інтернований, по чім його випустили. Помер в Пряшеві 30. марта 1865.

Піпін в «Історії славянских литератур» так характеризує Духновича: «личность, какія встрѣчались и въ другихъ славянскихъ литературахъ въ критическія минуты ихъ перваго пробужденія... Духновичъ былъ и поэтомъ». — Др. Іван Франко в своїй розправі «Стара Русь» характеризує А. Духновича, як «чоловіка без сумніву доброї волі і не малих здібностей».

Діяльність Духновича дуже різномодна. Духнович працював на полі педагогії, писав вірші, драми й був добрим громадянином — дбав, щоб піднести підупалу культуру й народню свідомість свого народу. Щоб одповісти на питання: чим був Духнович для Підк. Руси? — перейдемо ту його діяльність.

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДУХНОВИЧА.

З початком XIX. віка не було на Підк. Руси своїх букварів для науки в народніх школах. Дякоучителі учили по селах читати й писати з сербського букваря, часослова й псалтиря виданих в Будимі. Крім цього уживано букварів виданих у Львові. Особливо заслужився львівський митрополит Михайло Левицький, якого «благословенієм и пове-

лѣніем» вийшов: «Букварь славе-руського языка» в Будині в 1816., а потім у Львові в 1817., 1819., 1820., 1826. і т. д.

А. Духнович розпочинає свою літературну діяльність вже в 1829. році віршом «Ода на тріумф Ніколая, царя Росіи», але перші його друковані твори маємо щойно від 1847. року. Перший його друкований твір це: «**Книжица читальная для начинающихъ**», видана в Будині в протягу п'яти літ трома виданнями. Пізніше видав Духнович інші шкільні книжки, як: «**Маленькая библия съ картинками**», «**Краткая землепись**», «**Катехизисъ Литургическій** (1851), «**Сокращенная грамматика письменнаго русскаго языка**» (1853), «**Народная педагогія**» (Львів, 1857.), «**Хлѣбъ души**» (Молитвослов для dorosлих).

З тих книжок особливо мала велике значіння **Книжица читальная для начинающих**, бо вона служила довший час лектурою письменних людей на селі. Цілу літературу викликала **Сокращенная грамматика** з тієї причини, що ту граматику корегував Іван Раковський і поробив в ній зміни, поправивши мову Духновича на чисто російську. Пригадати треба, що А. Духнович був прихильником «библичeskого языка», але як чоловік практичний та розумний був завжди за тим, щоб письменна мова була зрозуміла. Це бачимо з його творів, в яких уживає мови, яка складається з народньої, церковнословянської і російської. Отже цю спеціальну мову Духновича виправив Іван Раковський на правильну російську, з чого Духнович зпочатку був невдоволений, але пізніше з тим погодився.

В молитвослові «Хлѣб души» містилися й пісні загальноукраїнської традиції, як пр. Пречиста Діво, мати нашого краю, О хто, хто Ніколая любить, та інші. Є там і оригінальні вірші Духновича, пр. «Лѣтай, жайворонку», який автор опісля переробив і помістив в «Зорі Галицькій як Альбом».

Коли говоримо про А. Духновича як педагога, мусимо й то підчеркнути, що він був першим, який оцінив значіння школи для народа, був першим, який своєю працею і своїми способностями хотів прислужитися народній освіті.

ДУХНОВИЧ ЯК ПОЕТ.

Загальні замітки.

До сьогодні не видано повного критичного видання всіх творів, або хочби всіх віршів А. Духновича. Одні лишилися до нині в рукописах, інші друковані по різних часописах та видавництвах. Перше видання поезій А. Духновича зладив Др. Ф. Тихий,¹⁾ але воно подає тільки перводруки, і то не всі — всего 38 віршів. Вже давніше заповіджено повне видання, яке має містити 112 віршів, на основі рукописів і перводруків, але до нині це видання не вийшло й не знати, коли вийде, так що ми й при цьому огляді мусимо обмежитися головню віршами, що видані в збірці Д-ра Ф. Тихого.

Вірші А. Духновича майже виключно ліричні. З лірики найбільш улюбленим родом у Духновича — ода, яка прославляє загально людські, релігійно або національно важні особи, або справи. Духнович прославляє в своїх одах найчастіше Бога, свій нарід, або особи, які заслужилися для Бога, або для народу. Другим родом лірики А. Духновича — це патріотична пісня, далі пише Духнович елегії, сатири, байки, дидактичні вірші.

Найважливішим і найбільш поширеним родом віршової творчости Духновича — ода. Заходить питання, чому саме той рід виступає в Духновича на перше місце. Щоб відповісти на це питання, треба зясувати собі на чім опер Духнович свою письменницьку діяльність, до якого попереднього напрямку навіязував. Одно певне, Духнович не навіязував до того народнього напрямку, який був у письменстві Підкарпатської Руси в XVII. і XVIII. віці. Не навіязував він теж до того напрямку, що був тоді в Європі новим, то є до романтизму. Духнович навіязував до псевдокласичної літератури, його улюблений рід поезії — ода. В його одах виступають **німфи й наяди** (Отвѣтъ Іосифу Левицкому),

¹⁾ Др. **Франтішек Тихий**: Поезії Александра Духновича, перше видання з перводруків собрав, житєпись написав и пояснення додав. Выдавництво Тов. «Просвіта» в Ужгороді 1922.

Амор (Храм любви), **Феб** (Солнце), **заря Феба** (Фальшивому другу) і подібні псевдокласичні прикраси. Духнович перекладає Горация (**«Образ жизни»**), великий вплив мають на нього й російські псевдокласики, як Ломоносов, Державин, Дмитрієв та інші. І в них була ода улюбленим і часто уживаним родом поезії, не диво отже, що і в Духновича на перше місце виступає — ода.

Важніші релігійні оди Духновича є: **Мысль о Бо-зѣ, Вѣчность, Мысль въ началѣ весны, Надежда въ Бога, Солнце, Мѣсяць**. Ці всі оди писані в стилі од Ломоносова (Утреннее размышление о Божієм величествѣ, Вечернее размышление о Божієм величествѣ, Державина (Бог), Дмитрієва (Размышление по случаю грома).

Перший вірш Духновича — це «Ода на тріумфъ Нікалая, царя Россіи».

Одою до молодого покоління, яке Духнович ідеалізує і на яке покладає великі надії — це **Послѣдняя моя пѣснь**. Одами до поодиноких, але для загалу заслужених, осіб, це: **Голось радости** в честь галицького митрополита Яхимовича і **Поздравленіе Новому Другу** (В. Терлецькому). Сюди належить теж **«Отвѣтъ Іосифу Левицкому»** з 1838 р. Колиж ода виславляє патетичним стилем особу, чи річ цілком не високу, а навпаки буденну — викликає гумористичне вражіння й таку гумористичну оду пише Духнович: **Надгробное вепрю**.

До од треба теж зачислити патріотичні вірші Духновича, як **Вручаніе** (Я Русин был, есмь и буду), яке кінчиться звеличанням роду, а теж до од треба зачислити **Пѣснь земледѣльца весною**, яку Духнович був умістив в своїм молитвослові.

Побіч од любувався Духнович в гимнах та загалом в патріотичних піснях. Крім вище згаданого **Вручанія** належить до цієї групи: **Русскій маршъ, Гимнъ Подкарпатскихъ Русиновъ, Любовь милой и отечества**.

Другим улюбленим родом поетичної творчості у Духновича була **елегія**, в якій оспівує Духнович свою самоту, щирю любов, марницю земного життя і жаль за життям. До

того роду належать оці вірші: **Сирота въ заточеніи, Убѣгша свобода, Незабудька, Храмъ любви, Тоска на гробъ милой, Образъ жизни** (з Горация), **Мысль въ началѣ весны, Послѣдняя моя пѣснь**.

Сатиру теж пише Духнович і стрѣчаємо в нього ряд віршів, в яких висміває придворне життя, повне гіпокризії і нещирости (**О придворной жизни**), мадярську гордість і зарозумілість (**Жаба**), безідейність (**Отечество**), злобну, дурну критику (**Критикъ**).

В байках, яких Духнович написав кілька, подає загально знані науки для дітей. В байці **Сліпий и хромый** подає науку, як люде мають собі помагати, а в байці **Муха** поучує, що не треба бути лакомим і т. п.

Окремою групою віршів є вірші гумористичні, до них належить вже вище згадана ода **Надгробное вепрю**, а далі **Что бывало — есть и нынѣ**, в яким то вірші автор представляє, що все, що сьогодні є на світі, вже давно бувало, а в останній строфі каже:

Лишь одного не бывало,
Что теперь аж вотъ настало:

Не бывало — въ пять аршинъ —
Дутыхъ женскихъ — кринолинъ.

До гумористичних належить теж вірш: **Піснь просто-народна**.

Коли до тих всіх родів додамо ще короткі вірші, так звані золоті слова, то будемо мати всі важніші роди літературної творчости А. Духновича.

Подрібні замітки.

Духновича **Мысль о Бозѣ** написана під впливом оди Державіна **Богъ**. В оді Державіна все зосереджено на одному, виказати величність Бога, в одному тільки місці **важиться** чоловік порівнятися з Богом. Цей мотив порівняння чоловіка з Богом розширив Духнович і тим самим — ослабив.

У Державіна:

Какъ капля въ море опущенна,
 Вся твердь передъ Тобой сія.
 Но что мной зримая вселенна?
 И что передъ тобою я?
 Въ Воздушномъ океанѣ ономъ
 Міры умножа миллиономъ
 Стократъ другихъ міровъ — и то,
 Когда дерзну сравнить съ Тобою,
 Лишь будетъ точкою одною:
 А я передъ Тобой — ничто.

У Духновича порівняння Бога з чоловіком висказане
 ось так:

Богъ пресвятой, а я грѣшный;
 Ему заря, блескъ, свѣтлость
 Подобаеть, но я мрачный,
 Моя участь есть бѣдность;
 Богъ самъ въ себѣ безконечный,
 Я родился и умру;
 Онъ самъ безъ порока, вѣчный,
 Я причастенъ всему злу;
 Богъ неба, земли создатель,
 Я створѣня бѣдное,
 Онъ есть всего добра датель,
 Я не маю что свое; —
 Бо душа и тѣло мое
 Есть мнѣ заимоданно,
 Все состояніе мое
 Его власти поддано;
 Богу вся повинуются,
 Небо, цѣла природа;
 А мнѣ что ино явится?
 Якъ жаль, болѣзнь и тужба;
 Богъ владѣеть облаками,
 Я блеска утрашуся,
 Богъ шлетъ тучу, вѣтръ съ дождями,
 А я бѣдно нищуся;
 Я слабый червь, ты всесилень,
 Я пепель, глина и прахъ,
 Ты, Боже, самъ всемъ обиленъ,
 Мнѣ позрѣти на тя страхъ;

Ты духъ духовъ, и Богъ боговъ,
 А я ничь предъ тобою,
 Ты живый во вѣки вѣковъ,
 Ты владѣешь всѣмъ мною; —

Є письменники, в реченнях яких переважає дієслово і письменики, в реченнях яких переважає іменник та прикметник. Прикладом письменника, в якого переважає дієслово — Марко Вовчок, прикладом письменника, в якого переважає іменник і прикметник — А. Духнович. Перший стиль, то живий стиль епіки, який живо описує подію, другий малює стан. У вище наведеному прикладові стилю Духновича переважає іменник і прикметник, мало уживає А. Духнович дієслова.

...Щоб належно оцінити значення гимну «Я Русин был», пригадаймо собі той час, коли Духнович виступав і цілий XIX. вік в житті підк. русинів. В 1825, засновано Мадярьську Академію Наук в Будині; Мадяре стали виробляти свою **народню** мову і вводили її у всі уряди і військо. В 1844. ухвалив сойм закон, на основі якого уведено мадярьську мову у всі уряди угорської корони, отже й Підк. Руси. По 1848 р. перенесли мадяре всю ненависть, якою палали до москалів за Вілагош, на підк. русинів.

Як заховувалися русини проти цієї мадяризації? Які були протести? На політичнім полі був протест Адольфа Добрянського, який перейшов в 1848 році на сторону Австрії і Росії. А в літературі протест проти тої мадяризації в XIX. віці і з початком XX. в.? За весь XIX. вік із всіх письменників Підк. Руси один Александер Духнович підніс протест проти мадяризації, проти ренегацтва, а за затриманням, збереженням **своєї народности**. Тим протестом є його гимн: **Я русин был, есьм и буду.**

Я русин был, есьм и буду! — це те рішучо слово, яке прорекла зранена Підк. Русь за ціле XIX. століття устами Духновича. — Ви мадяризуйте, ви старайтеся стерти наш нарід з лица землі — даремна ваша праця! Я русин був, є й буду. Проти вашої волі, проти вашої сили. — Я русин був,

є й буду! Оцей протест — оце вся та сила, яка зробила імя Духновича дорогим всім підк. русинам. Дальший зміст вірша простий: простим виразним словом мотивує Духнович, чому він русином був, є й буде...

«Я родился русином
 Русин был мой отец, мати,
 Русская вся родина.
 Русины сестры и братья
 И широка дружина.
 Я свѣт узрѣл под Бескидом,
 Первый воздух русскій ссал.
 И кормился русским хлѣбом,
 Русин мене колысал.
 Коль первый раз отворил рот,
 Русское слово прорек.
 На азбуцѣ первый мой пот
 З молодого чола тек.
 Русским потом я питан был.
 Русским ишол розходом
 В широкій свѣт: но не забыл
 С своим знатися родом.
 И тепер кто питает мя?
 Кто кормит, кто мя держит?
 Самое русское племя
 Мою гордость содержит!

Як бачимо, умотивовання протесту просте, як то кажуть, на хлопський розум. **Отець, мати, вся родина, сестри, браття** — всі русини. Чим іншими і я можу бути — як не русином?!

Світ узрів я під руським Бескидом, перший воздух ссав я руський, перший хліб їв я руський, колисав мене русин — чим іншим можу й я бути, як не русином?!

Коли я отворив рот — перше слово промовив я руське. Коли став учитися — то найперше взявся за азбуку, хліб їв здобутий руським потом — чим іншим можу й я бути — як не русином?!

Гимн кінчиться присягою:

Проте тебѣ, о роде мой,
 Кленуся живым Богом

За печальный пот и труд твой
 Повинуюся довгом.
 Я твой буду,
 Твоим другом и умру!

Крім цього гимну міг Духнович нічого більше не написати і остав би однаково дорогий кожному підк. русинові. «Я русин был, есьм и буду!» Духновича — це один одинокий твір з усеї руської літератури Підк. Руси XIX. віку, який не згинув до сьогодні і не згине. «Я русин был, есьм и буду» се *carmen saeculare* XIX. віку цілої Підк. Руси.

Другий гимн Духновича: «Подкарпатські Русини оставте глибокій сон».

...На увагу заслугує чи не найкраща лірична пісня Духновича: **Послѣдняя моя пѣснь**, в якій автор, передбачуючи свою недалеку смерть, завзиває:

Ой, дитята — соколята,
 Змагайтеся на крылята,
 Бо я уже соколъ старый,
 Ужъ мнѣ крыла поламаны.

В дальшому говорить про себе, що він літав високо, пливав сам, без керманича, зазнавав переслідування від чужих та від своїх — але ніколи не красився чужим пірям. Про це чуже піря згадує Духнович у сему вірші три рази, тим самим підчеркує, що уважає найважливішою своєю заслугою, що дав основи літературі незалежній від чужого; що під чужим пірям розумів мадярську культуру — не треба й згадувати.

І знов завзиває:

Такъ, дитята соколята,
 Змагайтеся на крылята,
 Старый соколъ вже не можетъ,
 Онъ вамъ больше не поможетъ.

Ідеалом, до якого покликує молодь — це:

Съ мыслію о горной жизни
 Жійте благо для отчизны,
 А чужины стережѣться,
 Чуже въ насъ не устоится.

При кінці вірша висказує бажання, щоб його поховали на Бескиді, а

Сами здоровы сп'ївайте,
А на батька памятайте.

...Написав А. Духнович і драму: **Добродѣтель перевысшаєт богатство**, яку видано в Перемишлі 1850. р. Драма написана з життя народа для народа. В драмі виступає багатий господар **Многомав**, гордий і зарозумілий на своє багатство, що цілими днями й ночами пропиває свій маєток у жида **Чмула**, який є його щирим приятелем. Свого сина **Федорця** не посилає Многомав до школи, певний, що синові оставить багатство, отже науки йому вже не треба. Чмул зо своїми спільниками обкрадає Многомава і кидає підозріння на **Чесножива і Богумилу**. Ці двоє є контрастом до Многомава, обидвоє тверезі, працьовиті, чесні, посилають своїх дітей до школи і виховують в чесноті. Задля цього не любить їх Чмул і на них кидає підозріння. В II. дії відбувається громадський суд. Судді — усі п'яки, приятелі Чмула, засуджують невинного Чесножива й Богумилу за крадіж, яку дійсно поповнив Чмул з ворожбитом **Незохабом**. По стороні Чесножива й Богумили стає учитель **Мудроглав**. Третя дія відбувається по 10 літах. Многомав пропив весь маєток і зійшов на біду і нужду, жінка покинула його, сина йому повісили, бо виявилось, що він злодій і душегуб. І Чмула зловили на злодійствах і арештували. Чесножив і Богумила, які все життя працювали і були тверезі, помагають Многомавові в біді і потішають його в смутку. Їх діти кінчать школи, — Іванко, син Чесножива, стає **адвокатом**, а Антон, син Богумили, стає **фабрикантом**.

А. Волошин звертає увагу, що ця драма «представляє собою таку саму головну подію, як то є в романі *Lienhardt und Gertrud* у Песталоція ¹⁾). Драма призначена для народа, психологічних тонкостей і аналізу душі не знайдемо в ній, автор бажав представити селянам перед очі, що багатство

¹⁾ **А. Волошин:** А. Духнович як педагог — Підк. Русь, річник V, Ужгород 1928, ст. 66.

без освіти, без чесности й без релігійного виховання веде до злочину й нещастя і навпаки — просвіта, чеснота, релігійне виховання дають і бідному спокій душі і ведуть до щастя. Замітні імена осіб драми, які нам говорять відразу про їх характер, це манера псевдокласиків Мова цієї драми красна, чиста народа і хоч Духнович пізніше писав, що народна мова **безазбучна** й не падається до літератури, то коли хотів, щоб його драму розуміли на селі — ішов проти самим собою голошених засад і писав по народному.

А. Духнович написав і другу драму, одноактівку, **Верховний Тарабанщик**. В дописі у львівському Слові з 1863. року ч. 10. пише Духнович такі характеристичні слова: «Радостно миѣ слышать, что Вы, Галичане, думаете о театрѣ; того истинно намъ и Вамъ потребно. — Но у насъ невозможно, бо тутъ нѣтъ русской публики, а Вамъ, во Львовѣ, Перемышли и пр. прежде всего нужно театр. **Въ первыхъ, пока еще не много своихъ народныхъ дѣлъ, можно бы употреблять переводы изъ російскихъ и нѣмецкихъ, да изъ французскихъ.** Они мастера въ томъ. — Между прочими находится въ одномъ «Народномъ Домѣ» и мое однодѣльце: «Верховный Тарабашникъ» оно съ исправленіемъ выражений, послужилобъ такоже... Театръ есть душа цивилизації, есть эстетика....¹⁾

Драма «Головний Тарабанщик» була вивезена в 1915. році — в часі світової війни до Росії. Де вона нині знаходиться — не знати.

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ І ПОГЛЯДИ НА МОВУ.

Не можна поминути мовчки і бажання Духновича **розширити видавничий рух**, особливо видавання книжочок для народа. В часах Духновича не було жадної руської друкарні на Підк. Русі. Сам Духнович печатав свої твори в Будимі, Відні і в Галичині. Тому носився з думкою заложити друкарню при монастирі в Мукачеві. В тій цілі приїхав в 1850. р. з Пряшева до Ужгороду, його думку поділяв єпископ В.

¹⁾ **Др. К. Студинський:** Александер Духнович і Галичина, Науковий Збірник тов. Просвіта 1924. ст. 84.

Попович — але з політичних причин не введено її в життя. Другий задум Духновича був заложити товариство, яке видавало б дешеві книжочки для народу. В 1850. році заложив у Пряшеві **Литературное заведение пряшевское**, яке видало 10 книжочок, між іншими альманахи **Поздравление Русинов** на 1851. в якому містилися твори сучасних йому авторів, а то Павловича, Н. Нодя, Янтури, Вислоцького, Солтиса та інших.

Треба згадати теж про погляди Духновича на літературну мову. Духнович виступає в добі романтизму, але романтизм не мав впливу на Духновича, Духнович належить своїми творами ще до доби псевдокласичної. Мова його творів — це сумішка мови української, церковнословянської та російської. Рішучого кроку, щоб зближитися й опертися на народній мові, як це зробили його сучасники в Галичині — Маркіян Шашкевич, Яків Головацький, Вагилевич, М. Устиянович, Антін Могильницький та інші, які перейшли від церковнословянщини до народньої мови — того рішучого кроку не зробив А. Духнович. Подібно як М. Лучкай стояв Духнович на становиську, що основою літературної мови має бути **церковнословянська мова**, яку називав «библическою». «Мнѣніе наше такое, что народный нашъ языкъ въ союзѣ съ библическимъ, или церковно-славянскимъ языкомъ есть, мы желаемъ къ нему приблизити и нашу народность на немъ образовати» — пише Духнович у віденським «Вѣстнику» з 1850. року ч. 62. в дописі з Пряшева.¹⁾ Коли в галицьких часописах в тім часі ведено завзяту боротьбу в справі того, яку мову взяти за літературну: народню, російську, чи церковнословянську — Духнович брав горячу участь в цій боротьбі і виступав за «библическою» — а **проти народньої мови** та проти тих авторів, що писали народньою мовою, як пр. Антін Могильницький. В 1856. році писав Духнович в обороні церковнословянської мови, яку називав «матушкою», а проти народньої ось так: «О друзья, братья, почему враждуете вы на беспо-

¹⁾ Др. К. Студинський: Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850—62. — Львів 1905. ст. XXII—XXIII.

рочную, правильного нрава сродницю, и не сродницю токмо, но и матушку вашу? Почему перехватаете отъ ней превосходительства, почему поставяете **на ея мѣсто безнравную, простую служанку, безазбучную, валяющуюся по корчмам и по вольнымъ домамъ?** Оставьте все: то вражда семейная, и жалко, что отъ роднаго племени возникаютъ непріатели».¹⁾

А. Духнович не передбачив, що нова література таки мусить бути — народня, в народній мові, а не в умерлій «библической». Життя пішло іншою дорогою й сьогодні ніхто вже й на Підкарпатській Русі не виступає з поглядами про «библическу» мову в письменстві. На витворення таких саме, а не інших поглядів у А. Духновича вплинув його час і обставини, серед яких жив. В пятьдесятьох роках XIX. в. повстала була й між сербами реакція проти сербської народньої мови, яку завів у письменство Вук Караджіч. В 1851. році видає був у Відні серб, єпископ Євген Моаннович, граматику церковнословянської мови, у вступі до неї виступав проти сербської народньої мови, а побивався за тим, щоб церковнословянська сталася знов спільною літературною мовою всіх словян. Такі самі погляди стрічаємо в тому самому часі теж у Духновича. Такі самі погляди висказували й інші тодішні підкарпатські русини, як Нодь і кореспонденти до «Вѣстника» з Лаборця, Токаю, Ужгороду, Спиша, Землина і т. д.²⁾ Розвій мови пішов іншою дорогою і ні в сербів, ні на Підкарпатській Русі, ні в Галичині не сталася церковнословянська мова — письменницькою.

Сьогодні — з перспективи майже сто літ — можемо оцінити погляди А. Духновича на письменницьку мову, беручи під увагу, куди то довели ці погляди на народню мову і погорда до неї. Одного не передбачував Духнович, а іменно, що коли ширив погорду до народньої мови — то тим самим ширив погорду й до **тих людей, які тою мовою говорили.** А і без Духновича було багато людей тоді — як і сьогодні — які погорджували й погорджують наш нарід і його

1) Др. К. Студинський: вище наведений твір, стр. СХХІІІ.

2) Др. К. Студинський: вище наведена книжка, ст. 37—38.

мову, а тільки замість уживати «библическу» мову — мертву — уживали й уживають живу — та чужу.

НАУКОВІ ПРАЦІ ДУХНОВИЧА.

Лишив по собі Духнович і цілий ряд інформативно-наукових праць. Одні з них відносяться до організації церкви, інші до біографії людей, що вели перед в цій церкві. Твори ці в більшості писані по латинськи — подібно як по латині писали й його попередники.

Про його автобіографію, написану по латинськи, ми вже згадували. По латинськи написав Духнович теж **Біографію Василя Поповича, мукачівського єпископа**, (лицилася в рукописі), **Устав пряшівської капитули** — теж по латинськи, в рукописі. В 1858. році видав Духнович у Львові **«Правила чина св. Василя Великого»**. В 1877. р. вийшов в Петербурзі переклад латинського рукопису Духновича: **«Історія Пряшевской епархії»**.

В 1847. видав Духнович в Пряшеві по латинськи: **Corpus iuris** — в двох частих, перша містить в собі канонічне право, друга права угорського королівства. В 1914. році видано знов в Москві твір Духновича: **«Истинная Исторія Карпато-Россов или Угорських Русинов»**.

Крім цього лишилися в рукописі по латинськи написані **«Особисті роздумування» (Privatae Cogitationes.)¹⁾**.

ЗНАЧЕННЯ А. ДУХНОВИЧА.

Духновича **«Я русин был, есмь и буду»** остане завжди найбільше знаменним твором не тільки А. Духновича, але й усього руського письменства Підкарпатської Руси в ХІХ віці. Духнович положив основи руському письменству своєю педагогічною, поетичною і драматичною працею. Хоч і був ворогом народньої мови, мусів її уживати, коли хотів, щоб на селі його зрозуміли і мимо своєї волі виказав в драмі **«Добродѣтель перевышает богатство»** **багатство народньої мови**, яку навчився на селі безпосередньо від народа,

¹⁾ **Евгеній Недзѣльскій** — цит. книжка ст. 154.

яку опанував і якою умів висказати свої думки. Отсею драмою найліпше доказав Духнович, що не мав правди, ширячи погорду до народньої мови та що як раз та народня мова спосібна статися письменницькою. Належить теж піднести, що у Духновича пробивається скрізь почуття одности з материком за Карпатами, тому й підтримував Духнович тісні зносини з галицькими видавництвами, передовими людьми, переписувався точно з ними і т. п.

Помимо неприхильних відносин, в яких жив А. Духнович і в яких жив увесь його нарід, Духнович вірив у краще завтра, в ліпшу будучність свого народа. Велика працьовитість і велика віра в краще завтра найліпше характеризують того мужа.

Зворот до „руського литературного языка“ і „языковый вопрос“ в шісдесяти роках ХІХ. віку.

АДОЛЬФ ДОБРЯНСЬКИЙ.

В 1848. році підняли мадяри повстання проти Австрії, російський цар Николай боявся, щоби революція з Угорщини не перенеслася через Галичину до Росії, через Галичину перейшов з армією в Угорщину, де розбив мадярських повстанців під Вілагшом в 1849. році.

Важну ролю в тім часі в історії Підкарпатської Русі відіграв **Адольф Добрянський** (18. Х.. 1817—1901.). В 1848. р. був вибраний словаками до угорського парламенту, але його вибір уневажнено. В 1849. р. утік А. Добрянський до Галичини, де виступив на зібранні «Руської Головної Ради» як представник підкарпатських русинів, а опісля вернувся на Підкарп. Русь враз із російськими військами, іменованій цивільним комісарем тих військ. По розбитті мадярського повстання іменовано А. Добрянського наджупаном чотирьох жуп. Під його проводом заведено руську мову в уряди, в школи, на таблицях з назвами вулиць і т. д.

Але незабаром по програній зачали мадяри підноситися, Австрія хотіла мати з мадярами спокій, Добрянського переносять з Ужгорода в Шариш, опісля в Будапешт, в 1861. був А. Добрянський знов вибраний послом до угорського парламенту, але його вибір знов уневажнюють, в 1865. втретє вибраний послом, але його позиція в парламенті була дуже тяжка, малярди уважають його зрадником, в часі його промов всі послы

виходять із салі, його внески провалюються. В 1867. році німецька Австрія потребувала помочи мадяр проти словян, за-ключає з мадярами так званий дуалізм. Мадяри знов стають панамі в Угорщині, Добрянського позиція стає ще гірша, в р. 1869. переселюється Добрянський до свого села, Чертежного.

Добрянський тратить віру, щоб знайшов справедливість в Мадярщині, щоб міг конституційною дорогою здобути права свому народові, він стратив віру і в Австрію. Його очі звернені тепер на Росію, від неї одної сподіється рятунку для свого народа. В 1875. році відбуває подорож до Росії, де стрічається з царевичем, представниками державної адміністрації і провідниками слов'янофілства.

Які бажання предкладав Добрянський правлячим кругам Росії — не знаємо, хиба можемо догадатися, що це була просьба: помогти. Але про жадні хочби дипломатичні — кроки Росії в тому ділі ніхто не чув. В інтересі царської Росії й не був — засильний розвій слов'янства — в Австро-Угорщині.

Адольф Добрянський вернувся по своїй подорожі до свого села, щойно кілька рсків пізніше переноситься до Львова (1881.), але тут вже в 1882. виточують йому й його донці, Ользі Грабар, процес за державну зраду, його увільнюють, але Добрянський кидає Львів і переноситься до Відня, а пізніше до Інсбрука, де й умирає в 1901. році.

Літературна діяльність Адольфа Добрянського чисто публіцистична, крім політичних статей, писаних головню по німецьки, в яких домагався перебудови Австро-Угорської монархії на основі народностевого принципу та утворення руського керонного краю — писав теж статті на історичні, філологічні, релігійні теми. У всіх цих статтях виступає Добрянський слов'янофілом, але слов'янофілом російського типу, який голо-сив, що всі слов'янські народи мають право до життя — крім українського. В кількох статтях Добрянського доказував абсурдність української ідеї — тоді, як вона саме розвивалася — на його очах в Галичині і в Росії. В справах релігійних боронив старого обряду, включно з бородами. Боронив теж старого календаря.

СИМПАТІЇ ДО РОСІЇ.

По 1867. році мадяри дістали знов всю силу в свої руки, тоді «на русинів перенесли мадяри всю ненависть, якою палали до росіян за погром 1849. р. Нищити русинів зробилось немов патріотичним обов'язком мадярським, дарма, що сповнювання сего ніби патріотичного обов'язку вело за собою

економічну руїну, духову темноту і безпомічність півмільйонної маси народу, виключало від цивілізаційного розвитку й поступу цілі обширні комітати, деморалізувало й доводило до цілковитого етичного здичіння руську інтелігенцію, а найпаче ту її часть, що із покликання свого повинна би стояти на сторожі гуманності і етичних ідеалів — духовенство вище і нижче».¹⁾

Проти мадярського гнету зачали глядати підк. русини опори в тій державі, яка була всилі побити мадярів та якої силу вони недавно на свої очі бачили — це є в Росії. Це було б цілком природне. Але симпатії представників Підкарпатської Руси із політичних перемінилися в літературні — в другій половині XIX в. родиться серед письменників Підк. Руси змагання завести в письменство «русский литературный язык».

Крім політичних причин були тут і впливи Галичини. В Галичині по перших пробах розвивати народню українську літературу (**М. Шашкевич, Яків Головацький, Ів. Вагилевич, М. Устиянович, А. Могильницький . . .**) — бере в 50 роках XIX. віку перевагу напрям, щоб витворити «особый русский язык» в літературі. За тим напрямом стоїть **Іван Гушалевич, Богдан Дідицький та Іван Наумович**. Часописами, в яких зачато заводити ту не-народню мову, була «**Зоря Галицкая**» по 1853 р. «**Слово**», założене в 1861 р., **Литературный Сборникъ Гал. Р. Матицы** та інші. Рівнобіжно з частиною письменників Галичини й письменики П. Руси заводять у себе «русский литературный язык».

Була ще й одна, спеціально місцева причина.

В другій половині XIX. віку зачинає мадярська література й культура заливати й немадярські народи: румунів, хорватів, словаків, русинів. Щоб стримати залив мадярської культури, треба було проти мадярської культури поставити свою **культуру, своє живе** письменство, як це мали мадяри.

¹⁾ «І ми в Європі». Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття. — Житє і Слово, Львів 1896. Т. V. ст. 1—9.

І котрий з немадярських народів зумів витворити своє рідне, в рідній мові писане письменство — **той жив.**

Але підк. русини сказали з політичних причин: «Литература — что о ней сказати? Имѣем **готову**, образовану, но она не сталася еще нашею общемою собственностію. **Не надобно нам составлять литературу**, как то дѣлали на пр. наши братья маляри — **надобно** только обучиватися ей. То задача наша сторицею лекша, как была помянутых братьев и соотечественников наших от года 1820.» — пишеться в 4. числі «Свѣта» з 1867 р.

Або:

«А вот, туда намѣряють стремленія наши, туда стремит дѣятельность наша — чтоб обучиватися **готовой уже литературѣ русской**». («Свѣт» 1867 р. ч. 7.).

Оце була й та третя причина, чому по 1848. р. стали на Підк. Русі писати по російськи; проти мадярської культури і літератури хотіли поставити **свою рідну**. Але тієї підкарпатські русини не мали. Треба було її щойно витворювати. Отже проводирам підкарп. русинів видалося, що це буде лекше та ліпше, коли возьмуть **все готове...**

Але оця **ніби своя, ніби вже готова** література була чужа. Чужа **мовою** — і **змістом**, — чужа **народові** під сельською стріхою, чужа й **інтелігенції**, нікого теплом не загріла. Навпаки, так і пхала людей в мадярщину. Мадярські твори читано **без словарів** — а твори «своєї, вже готової літератури» — **із словарем**, як на це часто нарікають в «Свѣтѣ». А що тоді й не було ще словаря, щоб могли читати «свої» твори — то їх і не читано цілком...

Між прихильниками «русского литературного языка» і народом витворилася — пропасть. Літературу розуміло **кількадесять** людей — як на це часто нарікає «Свѣт». — З літератури витворено монополь, народ остався сам собі.

Але і інтелігенцію та література не вратувала. Інтелігенція одсунулася від свого народа і його мови і тим скорше перейшла до мадярської культури... Народ остався сам собі; що там десь була для нього приготована вища — панська література — він і не знав...

ВАЖНІШІ ЧАСОПИСИ І ПОЛЕМІКА ПРО МОВУ.

Заки зачала виходити в Будапешті «Церковная Газета», дописують з Підк. Русі до «Вѣстника», який в 1850 р. перенівся з Львова до Відня. У «Вѣстнику» печатають свої дописи А. Духнович, Николай Нодь, Іван Раковський та дописувачі з Лаборца, Токая, Ужгорода, Спиша, Земплина — майже всі проти народньої, а в обороні церковнословянської або «русської літературної» мови. Крім цього стрічаємо дописи з Підк. Русі і в львівських часописах: в «Зорі Галицькій» з 1851., 1852., 1853., в «Ладі» 1853. в «Семейній Бібліотеці» з 1855 р. — вони всі знов проти народньої мови.¹⁾

В 1856 р. починає виходити в Будапешті «Церковная Газета», яку видає тов. св. Стефана, а редагує Іван Раковський. **Іван Раковський** був горячим прихильником «русского литературного языка». Коли Духнович та інші ще були готові йти на компроміси та писати мовою, що в ній були народні, російські й церковнословянські слова — то Раковський ішов консеквентно: не дивився на те, чи люде розуміють його, чи ні, він раз сказав собі, що пише по «русски» і без огляду на це, чи його рзуміли, чи ні — писав. Тому й називають його впертим. Коли Раковський став видавати «Церковну Газету», писав Іван Головацький про Раковського до брата: «ексцентрическая форма его языка не привлечет ему много друзей — а врагов пропасть»! Сам Раковський зазначає, що ще перед появою газети його остерігали «по причинѣ языка... и письменно объявили недовольствие» — але він не уступив. А навіть коли з 390 передплатників «Церковної Газети» відпало зараз в другім кварталі 1856. р. — 140 передплатників задля мови, якої не розуміли — то Раковський не уступив. Він снів про те, що введе російську мову в школи і життя підк. русинів, хоч життя показувало, що іншого: **чим раз менше й менше людей читало його часопис.** «Церковная Газета» впала в 1858. р.

На місце «Церковної Газети» став виходити «Церков-

¹⁾ Др. **Студинський**: Кореспонд. Якова Головацького, Львів 1905. Перегляд важніших статей у вступі 1—159. і листи.

ний Вѣстник», який мало чим ріжнився від «Церковної Газети». І «Церковный Вѣстник» впав при кінці 1858. року.¹⁾

Літературних новостей хочби з церковного письменства — ані «**Церковная Газета**» ані «**Церковный Вѣстник**» не принесли. Раковський містив в них передруки із «Творенія св. отцев в русском переводѣ, Москва 1850. г.» або із «Воскресное чтеніе Киев 1854—1855» і т. п.²⁾

ОБЩЕСТВО СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО.

Бажання А. Духновича, щоб заложити товариство, яке видавало б книжки для ширення **освіти між народом** та книжки для шкіл, стало ділом — але вже по його смерті. В 1865. р. założено: «**Общество св. Василия Великого**» в Ужгороді. На першій збірці 1865. р. вписалося більше як 500 членів. — Отже як на ті часи та на Підк. Русі дуже велике число. День першого зібрання був днем великого свята. Консисторський радник (канонік) Ладомірський говорив: «тіи спяти быша и падоша, мы же востахом и исправыхомся»! Не треба додавати, кого то розумів він під тими, що «спяти быша и падоша», загалом перше зібрання викликало захват. Але щож? Товариство спочило в руках людей, які мали видавати книжки для народа — але **до народа і його мови не хотіли понизитися**. Історія «Общества Василия Великого» була подібна до історії «Галицько-Русскої Матиці» у Львові. «Общество св. Василия В. о неграмотном народѣ мало заботилось» — каже Сабов³⁾. Воно видало дві-три книжки Ів. Раковського, народ їх не розумів і товариство стало засипляти... На загальному зібранні 1868. р. нарікає І. Раковський, що ціль т-ва така висока: «заботиться об изданіи требуемых книг для споспѣшествованія народному просвѣщенію»⁴⁾ —

1) Др. **Студинський**: Згадувана книжка, ст. 128—138.

2) Про Раковського гляди теж: В. А. Францев: Из історії боротьби за рускій літературний язык в Подк. Руси в половинѣ XIX. ст. — Карпаторускій Сборник — Ужгород, ст. 1—49.

3) **К. Сабов**: Христоматія ст. 207.

4) Промова Раковського Христ. Сабова, ст. 99—102.

але щож? Підкарпатські русини не «споспѣшествовали» і Товариство стало тратити членів і скоро завмерло — через то такі «споспѣшествованіє».

Від 1867. р. стало Общ. св. В. В. видавати часопис «Свѣт». «Свѣт» виходить від 1867. до 1871. в Ужгороді. **«Не надобно нам составлять литературу — надобно только обучиваться ей!»** — це було гасло, під яким став «Свѣт» працювати.

Щоб «Свѣт» міг оплачуватися й виходити, потреба було 410 передплатників. Отже з початком 1867. року знайшлося на Підк. Руси 410 людей, які за нього заплатили. Але як зачав «Свѣт» писати по «літературному», стали люде його лишати. З початком 1868. року вже не було й 200 таких на Підкарпатській Русі, які хотіли б «Свѣт» читати й за нього платити.

В 1. числі «Свѣта» з 1868. р. є «Отвертый лист до редакції «Свѣта». Написав його якийсь «Верховинець». З того листа наведемо деякі уривки. Верховинець пише:

.... «Четыреста и десять предплатителей надобно (или потребно) к тому, щоб «Свѣт» без утраты Общества св. Василя, как издателя сдержался: а мнѣ донеслося, что ни половина сего числа еще не явилася до дне 1-го января, и что Общество св. Василя только «добродушіем и в надеждѣ лучшія будущности» — **«только на пробу»** — приняло на себя издержки «Свѣта» еще на четверть года.

... «По тому размышляя я о причинах паденія нашего «Свѣта» — дознавався у людей и теперь могу сообщить то, что я сам гадаю и что у публики дознался.

«Первою причиною паденія «Свѣта» в очах публики нашей кажется быти: **письменный его язык**. Кажется, что «Свѣт» пишет языком неразумѣлым, непонятным публикѣ, писатели его самохотно **выбирають слова, изреченія, слѣги, из словарей, и не употребляют язык, которым говорим или слова, которыя каждый читатель разумѣти может без словаря** — которого еще и не есть, чтоб в нем толкованіє слов на мадярском языкѣ найти можно было. Публика наша желает, чтобы писати **«по нашему»**, без **«цифрованных слов»**, без **«московских слогов»**, без **«новых выражений»**. Для чего бо 4 золоти ежегодно жертвовать на то, что не разумѣем и читати не можем с пользою и легкостію ... й т. д.

... Седмою причиною приводится, что «Свѣт» не есть для всего народа, только для образованнѣйших людей, а тѣх не есть

тільки, щоб 500 передплатителів зібрати можна. Даже надобно бы была часопись, писана так, щоб ею при образованной части народа и нижшія сословія, учителя, селяне и пр. пользоваться могли.

Я сказав то, что из общаго голоса людей разнаго сословія — не от врагов, но от доброжелателей народа дознался. Скажу сія Редакція «Свѣта» откровенно, щоб знала чого держатися; и уважала на то, что «Свѣт» не есть только для поединких лиц, можно соглашающихся с направлением, тенденцією, слогом, языком, духом его, — но есть единая часопись для всего народа, а так приспособлялася на будущее общему желанію большости, да — общества народа.

Верховинец.

Але оцей тверезий та розумний голос «Верховинця» не знайшов послуху в редакції «Свѣта». «Свѣт» далі писав не «по нашому», а уживав — як Верховинець казав — «цифрованих» слов, «московських слогов» і т. п. Очевидна річ: русини із 1868. р. не розуміли, не читали і не платили за «Свѣт». Кільки передплатників мав «Свѣт» в 1868. році — не знаємо, але можемо догадатися, що «русский литературный язык» не зібрав йому більше як... 200. Що так було дійсно та що «Свѣт» все більш і більш падав, видимо знов із... самого «Свѣта».

В 30. числі з 1869. року починаються в «Свѣтѣ» статті «**Как имѣм писати?**» В цих статтях застановляється редакція, що є причиною упадку «Свѣта». І каже: «Извольте разсудити, почтенные читатели: можно ли постояти часописи, которая в послѣднія времена не имѣет только доходов, чтоб папер и печатню заплатить? Что причиною паденія? Да паденія, бо «Свѣт» с начала хорошо постоял — послѣ упавал — а еще упавал по той мѣрѣ, по которой чистился, образовался и усовершенсился язык, на котором писанными были статьи его... (число 30. з 1869.).

Вище згадана стаття тягнеться в 30., 31., 32., 33., 34. і 35. числі «Свѣта» з 1869. року.

«Но то одно требовати может русский человек, чтоб — ежели кто для него пишет, писал так, как он разумѣет и поразумѣти может — и когда он (читатель) словаря не имѣ-

ет — не читал изреченія, которыя и сам писатель из словаря собрал».

В 32. числі автор противиться, щоби писати «по нашему», як це хотів Верховинець, бо то «была бы крайная невозможность». Автор стоить за **церковнословянщиною**. Кажет: «Найпоразумительнѣйшим будет для нас тот способ писанія, который с изятіем форм и грамматики, в словах и изреченіях найближе будет церкви — нашему церковному языку—то есть который способ писанія наилучше совокупит простонародный язык с церковным — в формах и грамматикѣ гражданского языка. И то будет понятно для наших читателей — священников, учителей мірских **на сей час** — будет разом основаніем и к осуществленію великой той идеи нынѣшняго вѣка, чтоб просвѣщеніе путем литературы было приступным и для всего народа».

В 33. числі з 1869. року доказує автор, що народ вже учився письменности з церковнословянської мови — «начав от букваря и псалтыри, даже до «Сборника» изданного истинным народным литератором и воспитателем народа Андреем Поповичем — в котором направлении соревновал ему и бессмертной памяти народный литератор Александер Духнович. И мы явно воззываемся на всю интеллигентную публику нашего народа: не тѣ ли два мужа показали, что народною литературою назвати можем?»

Автор статті вірить, що церковнословянська мова в сполучі з народною об'єднує всі верстви народу і дасть основу письменству зрозумілому для всіх, тому питається в 33. числі «Свѣта»: «Вопрошаем: сдѣлались до сих пор мѣры, здѣлался ли малѣйшій шаг к тому, чтоб наш «Свѣт» стался приступным и народу? Имѣет ли сей «народ» и малѣйшія пользы из нашего литературного дѣйствія, котораго представителем — оживотворителем — и *punctus culminatiois* «Свѣт»?...

«Всѣ народности в Угорщинѣ — даже еще и потупленные жида, имѣють свои литературныя предпріятія для народа — мы же не имѣем ничего для сего «простаго» народа и хотим славиться литературою, сему народу по край-

ней мѣрѣ неприступною! Творим из літературы монополь, содержанный для нѣскольکو людей, а народ оставляем там, гдѣ прежде был — при невѣжествѣ».

В числі 34. «Свѣта» з 1869. р. автор виступає проти наслідуванню Пушкіна, Ломоносова, Державіна та інших російських авторів, наслідування уважає рабством.

«А то всегда рабство: не имѣти своей воли, но слѣпо идти за иным, куда нибудь он нас поведет... Головное дѣло для народнаго образованія, не искати літературу народа, — основаніе літературнаго развитія индѣ, как в самом народѣ».

«В наилучшем случаѣ пріобрѣтем нѣскольکو літераторов; а масса народа останется там, гдѣ была. — Будет ли из того пользы для нас, ежели напишем фоліанты, которых наибольшая часть — разумѣти не будет, а выпечатаем множество аркушов и книг, которыя только один другій купит?»

Під статтями «Как имѣем писати?» підписано: А. — криптонім Анатолія Кралицького.

Крім статей «Как имѣем писаги» є ще в «Свѣтѣ» з того самого року «Критика Свѣта», ця звернена проти Івана Раковського, голови «Общества Васи́лія Великого», яке видавало «Свѣт». — «Доколѣ мы ходим по Москвѣ и Куликовом полѣ, дома сгорит собственная будовля... а ни от Дона; ни от Куликова не прійдет никто гасити». Це відносилось до статей Івана Раковського «Нѣчто о Татарах на Руси, битва на полѣ Ку́ликовском», поміщеної в однім з попередніх чисел «Свѣта».¹⁾ І в 36. числі «Свѣта» з того

¹⁾ Про те, як до Івана Раковського відносилася редакція «Свѣта», залежна від Общества Васи́лія Великого, якого головою був Раковський, може послужити цей дрібний епізод. В ч. 26. «Свѣта» з 1869. року помістив І. Раковський статтю: «Унгвар или Ужгород», в якій виводить, що не треба уживати назви «Ужгород», бо добра є й «Унгвар». «Унгвар» — це слов'янська назва, а це тому: ... Унгвар составлено із У г или У н г (названіє рѣки текущей от сѣвера к югу) и из слова тварь, происходящаго от глагола творити. — В 33. числі «Свѣта» в статті «Критика Свѣта» — «Унгвар или Ужго-

року є стаття «Критика Свѣта», випишемо з неї кілька речень характеристичних для тодішніх обставин. Про статті «Как имѣем писати», говорить автор: «Такого прямого и рѣшительнаго выступленія еще не было. Писатель тѣх статей может себя назвати весьма отважным человеком — каковъ был на примѣр тот, который осмѣлился — поѣсти рака... (алюзія до Раковського!). Да еще больше того, он отправился посягнути в гнѣздо... осей. — Можно, что и то будет имѣти добрых послѣдствій, хотя кто то отважится сказать еще большую правду, а то перед лицом свѣта, в нашем «Свѣтѣ» — а не только (как у нас обычай) за хребтом, «по за очи».

Ми навели кілька виписок з «Свѣта», хто цікавий, знайде їх у «Свѣтѣ» більше. З тих виписок випливає, що справа літературної мови не була в «Свѣтѣ» така то ясна, як то звичайно представляють прихильники «русского литературного языка», які голосять, що через весь період від «Свѣта» почавши аж до світової війни панував в письменстві П. Руси — «русскій литературный язык». Як із виписок видно, не було у «Свѣтѣ», особливо в 1869. році, одного погляду на літературну мову, а було їх аж три. Одні були тієї думки, щоб писати народньою мовою, другі побивалися за руским літературним языком, треті виділи рятунок, щоб літературу розвивати на основі церковнословянської мови. Цей третій погляд покликувався на Духовича і мав за собою найбільше прихильників, а видимо це з того, що «Свѣт» по цих статтях перейшов на церковнословянщину.

Не треба згадувати, що мертва церковнословянщина не могла оживити письменства ні щодо мови, ні щодо змісту. В 1871 році «Свѣт» упав. На його місце зачав виходити «Новый Свѣт», але й він при кінці 1872. року упав.

Від 1873—88. виходить «Карпат», який так само як попередні був чужий підк. русинам своєю мовою і змістом.

род?» висмівають Раковського. Загалом треба піднести, що від 1869. року опозиція проти поглядів Раковського та проти самого Раковського, тодішнього голови Общ. Василя Великого, змоглася.

Бо як «Свѣт» так і «Карпат» стояв на тім, що мовляв, ми, освічені, не будемо понижатися до неосвічених та не будемо від них вчитися мови! Хай неосвічені підходять до нас!

Та не тільки мова — але й зміст «Карпата» був чужий підкарпатським русинам. Отворім прим. річник 1877 р. і глядаймо там нашого письменства, яке писало б для нас та про нас. Отже не знайдемо там нічого про наше життя, не знайдемо там думок — гадок наших батьків, а там є: Еврейській талмуд, (число 1—8), Турки и Коран (8—10), Восточный образ: Султан в мечетѣ, князь Мармона (із Биржев. Вѣдом.), Мусульманская Святыня (із Бирж. Вѣд.) і т. д. — Так немовби для тодішних русинів це були найважливіші справи!

Пізніше відрікався «Карпат» навіть від спільности з «Русью» взагалі. В ч. 6. «Карпата» за 1884. р. було видруковано:

«Большекратно объявили мы уже, что мы не признаемъ какую-то политическую область в Угорщинѣ с названіем **«Русь»**; пусть любитсѣя «Слову»,¹⁾ как ему угодно, но угорскіе дописователи таковым названіем дѣлают нам весьма неблагодарную услугу, так как доложеніе слова «Угорская» не в состояніи отдалити какое-то подозрѣніе за панславизмом, находящееся в словѣ **«Русь»**, напоминающем на Россію, а то и тѣм больше, что в Москвѣ является временопись извѣстнаго панслависта Аксакова под титулом «Русь». А мы не принадлежим к сей Руси, но считаемся народом, принадлежащим к коронѣ святаго Стефана, и в найтѣснѣйшем связкѣ к Угорщинѣ — из сей точки зрѣнія и не имѣем той амбиціи, чтобы считатися с тѣми дописователями, которые в «Словѣ» хотят представить «Угорскую Русь», которая на дѣлѣ не существует и в Угорщинѣ существовати не может».

Од 1885. став виходити **«Листок»**, який видає Евген Фенцик. «Листок» має характер духовно-релігійного органу, в нім багато передруків із російських релігійних органів, а мало оригінальних праць, які відносилися б до життя-буття Підк. Руси. Від 1891. видає Е. Фенцик **«Додаток к Листку»**

¹⁾ «Слово» — газета виданава у Львові.

— так само релігійного змісту, та вже його мова зближена до народньої. Найцінніше, що подав «Додаток к Листку», був передрук драми Духновича «Добродѣтель перевысшает богатство» — з перемиського видання.

МОВА Й ПИСЬМЕНСТВО.

Які наслідки мала та полеміка про літературну мову — на літературу — на красне письменство?

Щоб на це питання відповісти, треба собі освідомити, що в тій полеміці йшло не про одну тільки зверхню річ — літературну мову, а тут йшло про цілий комплекс суспільних, економічних, загалом культурних питань.

Вибрати народню мову — значило зблизитися до народа, його культури, зрозуміти й старатися поліпшити його національне, економічне, суспільне життя, значило опертися на народне життя, значило злитися з народом в одно.

Вибрати вже готовий «руській литературный язык» значило погордити мовою місцевого населення і його культурою.

В «Свѣт-і» з 1868. року число 48. й 49. є стаття «Еще нѣчто о нашем письменном языкѣ», а в ній між іншим: «Не ужели нам ниспуститься к необразованной массѣ и там искать образования и там искать просвѣщенія — не ужели нам от холопов учиться письменному языку, которые у нас — как это обще извѣстно, особенно на нѣкоторых мѣстах — вмѣстѣ двумя языками говорят... или простой народ должен учиться от нас?» (Число 48.).

Вибрати «руській литературный язык» значило злегковіжити місцевими силами, раз вони некультурні, крім того й не дуже то потрібно їх розвивати, коли вже є готова «русская литература». Задачою «Свѣта» уважали: «выработаніе, образованіе, усовершеніе нашей литературы, или по точнѣйшему изреченію, внесеніе чистой литературы — готовой уже — в употребленіе. (Свѣт 1868. число 8.).

Вибрати церковнословянську мову — значило — переняти церковну не тільки мову — але й культуру і нею ви-

рішувати всі суспільні, економічні й національні справи, це значило дати всій літературі дидактично-релігійний характер, це значило теж погорду мови простого народу — як це ми виділи у виступах Духновича проти народньої мови.

Вибрання літературної мови було отже вибранням цілого комплексу ідей, понять, які не були такі собі малоцінні, але які рішали, чи Підкарпатська Русь йде з Європою вперед, чи вертається в середні віки.

В тій полеміці, яку ведено у «Свѣт-і», переважали прихильники церковнословянської мови і наслідки того бачимо — на цілій літературі XIX. віку. Піднесемо тут найважливіші. За весь XIX. вік не появилось на Підкарпатській Русі ні одно оповідання з народнього життя, реальне оповідання, чи побутове, чи оповідання, яке малювало б душевні переживання народу. Ні одно. Народ, селянин для тієї літератури не існував. Автори, які прийняли церковнословянську мову, дивилися на життя загалом згори, по їх думці життя на варту якоїбудь обсервації, колиж брали які теми з того життя, то хіба на то, щоб вивести з того життя — якубудь релігійно-моральну науку, — як це було в А. Кралицького.

У віршах письменників Підкарпатської Русі маємо по кінець XIX. віку головню релігійно-моральні поучення та патріотичні поклики, отже два роди дуже зближені до реторики.

Крім цього знаходимо кілька оповідань на історичні теми, в яких знов не виступають реальні люде, а в святочних одежах.

Про все то письменство можемо коротко сказати, що для нього не існувало реальне життя. Замотаних культурних, економічних, соціальних питань не брався ніхто вирішувати, виходячи із найлегшого заложення, що коли селянинові зле ведеться — то винен він сам собі, бо не вміє читати, не та замало побожний. Колиж селянин не слухав закликів до поправи — видно, він — проклятий Богом. Цей мотив, що причиною нещастя селян є проклін Бога, стрічаємо як найвищу правду, як одну розв'язку всіх замотаних питань — в поезіях Ал. Гомичкова, Євгена Фенцика, Став-

ровського, а навіть в модерного поета із тієї самої школи — Карабелеша.

«Карпат» з 1877. року містив — як вже згадано вище — статті про Єврейський талмуд... (число 1—8). Турки и Коран... (число 8—10). Султан в мечетѣ... князь Мармона :: Мусульманская святыня... Коли б хто поставив собі питання: чому тодішні редактори писали про такі далекі річі, а не писали про життя селян на Підкарпатській Русі, то відповідь знайде скоро — це все були описи релігій, обрядів — русинам з 1877. р. цікавіші — як життя Грицька, чи Івана... Це сумна правда — але правда, яку треба спокійно сконстатувати, щоб добре зрозуміти час і зрозуміти, чому та література умерла й мусіла умерти.

АЛЕКСАНДЕР ПАВЛОВИЧ.

Найстарший між письменниками другої половини XIX віку був Александер Павлович. Уродився 19. вересня 1819. р. в селі Чарна, кошицької жупи, бардієвського округу. Батько, Іван, був там священиком, помер, коли малому Александрови було чотири роки. Сироту виховувала старша сестра, а теж вуйко Андрій Гладишівський у Львові, у Львові скінчив Александер народню школу, гімназійні студії кінчив в Бардієві, Мішкольці і Ягрі, теологію в Тернаві, на священика висвячений в 1848. році.

Два роки був Павлович архіварем єпископської канцелярії, опісля парохом села Білої вежі, де перебув до 1864. р., коли то переселився до Вишнього Свидника. У Виш. Свиднику був Павлович священиком через 36 років, до 1900. Помер 16. грудня того року.¹⁾

Александер Павлович представляє тип сільського патріота, який ціле життя пережив серед сільського народу, його полюбив, для нього працював, його долею й недолею журився та який завзивав інших, особливо тодішню інтелігенцію, до праці для народу. Побіч А. Духновича та А. До-

¹⁾ Діонізій Зубрицький: Александер Павлович, Ужгород, 1925, вид. Тов. Просвіта, ст. 7—24.

брянського належав до тих, які організували тодішнє культурне та літературне життя підкарпатських русинів. Будучи сільським священиком, жив для селян, помагав їм в біді, був дорадником у всіх справах, тому й полишив у них по собі добру пам'ять.

Народньо свідомим стався Павлович щойно в часі 1848. року, сталося це під впливом А. Духновича. Перші вірші Павловича видрукував А. Духнович в альманаху «Поздравленіє Русинов» з 1851. року, від того часу містить Павлович свої вірші у всіх тодішніх підкарпатських та галицьких виданнях. Частину його творів видав його земляк Іван А. Поливка в 1920. році в Ужгороді,¹⁾ решта осталася до сьогодні в рукописах.

Павлович писав вірші на дуже різноманітні теми. Перші вірші писані під впливом таких загально народніх подій, як наділення волею 1848. р., прихід російських військ, народнє відродження, зорганізованнє видавничого руху в Пряшеві. Сюди належить цілий ряд віршів на ці мотиви.

З довгих віршів Павловича треба ще згадати вірш **«Глас Русинов», «Думки над могилою под Бардієвом на 1849. год.** Опісля, коли завмирало народнє руське життя, коли Павлович пересиджував стало на селі, обмежується круг тем його віршів, він пише вірші на дуже дрібні теми. Мова його віршів не поетична, дуже розволікла, балакуча, раз висказану думку повторяє по кілька разів, через що вражіння, яке мав викликати вірш, розпливається. Його вірші — це вбільшості римовані проповіді на загально християнські теми: люби Бога, будь чесним, не пий, учися й т. п. Глубшої думки і поезії, що промовляла б до серця, у віршах Павловича не знайдемо. Це найліпший його вірш: **«Думки над могилою под Бардієвом»,** написаний під впливом народньої пісні.

Мова Павловича частинно народня, виступають в ній домішки церковнослов'янщини, а теж домішки словацької мови.

¹⁾ «Вънец стихотвореній о. Александра Ив. Павловича», собрал Иван А. Поливка, Ужгород 1920. 1—250.

АНАТОЛЬ КРАЛИЦЬКИЙ.

Анатоль Кралицький уродився в селі Чебиннім земплинської столиці в 1834 році. Після скінчення теології в Ужгороді постригся в черці, був якийсь час професором канонічного права і історії церкви в новіціяті в Марія-Повчанськім монастирі. Опісля був ігуменом мукачівського монастиря, де й помер 1894. року.

На перше місце між творами А. Кралицького вибиваються його оповідання, на друге його наукові розвідки, одні й другі друкував головню в галицьких виданнях, тому й досі вони мало знані на Підкарпатській Русі. Богдан Дідицький, літературний диктатор Галичини в шістдесяти роках ХІХ. віку, таке пише в листі до А. Кралицького: «Из слога повѣстки «Братоубійца» яко и Вашего многоцѣнного письма вижу, что владѣете пером, як рѣдко кто из подкарпатской братіи. Ваш слог читается и галицкою публикою.»¹⁾

Важніші його оповідання: **Пастырь в полонинах** (повість), в Зорі Галицькій як Альбум (1860.) — дуже слабе оповідання — **Казнь неба** (Галичанин 1863.), **Князь Лаборець** (Галичанин 1863.). **Піявица** (Свѣт), **Иван** (Свѣт), **Козачка** (Свѣт 1868.) — повість після В. Д. (Влад. Даля). З листів Б. Дідицького до Кралицького довідуємося, що Кралицький вислав був Богданові Дідицькому такі оповідання: **Братоубійца**, **Юрьевскій монастырь**, **Не ходи Грицю...** (в листі названо: повість), **три параболі**²⁾. Крім того знані ще такі оповідання Кралицького: **Феодор Петрюк**, повість із мармарошських гір. **Екзекутор**, **Фон-Минкач** та інші коротші.³⁾

¹⁾ Г. Кинах: Матеріялы до исторіѣ зносин П. Руси з Галичиною в ХІХ. в. — Науковий Збірник тов. Просвіта, 1925. ст. 195.

²⁾ Г. Кинах: Матеріялы до исторіѣ зносин П. Р. з Галичиною в ХІХ. в. — подав Г. Кинах. — Наук. Збірник тов. Просвіта, Ужгород. 1925. ст. 199.

³⁾ Бібліографію творів А. Кралицького подає **О. О. Аристов** в статті: **Анатолій Феодорович Кралицький** — в Карпаторускій Сборник, Ужгород 1931. ст. 69—78. Цю статтю доповняє: **Ю. А. Яворскій**: К изученію А. О. Кралицкаго — Кар-

Найважливіше оповідання **Князь Лаборець**, яке автор назвав повістю.

Оповідання романтичне. Його зміст такий: на вістку, що мадяри зближаються, скликає старий князь Ужгорода — **Лаборець** воєнну раду в ужгородському замку. Але рада не згідна: одні хочуть з мадярами битися, другі миритися. До тих, що хочуть битися, належить дружинник Лаборця **Славолюб**. Але рада не вирішує нічого і розбивається. — Мадяри перейшли тимчасом Карпати через **Верецькі** і вже стоять коло **Мукачева**, де будують замок. Князь має доньку **Віру**, до Віри приходить стара **Настя** й просить Віру на тайну нараду. На ту нараду приходить і **Українець** з **Київа**, який пристав до мадярів і приходить тепер з ними.

— Я от голови до п'ят русин, там з далека, я України, з широкої рускої землі, гдѣ Днѣпро буйный тече. — Чи чула ты даколи про **Київ**? — питає **Українець** Віру.

— Нѣт, нигда, паноньку.

— А як би нѣт? Ты мала чути, же наши крайники купчили с київлянами, да и с Новгородом, коли там еще покойнѣйше было — каже **Славолюб**.

Настя гостить гостей, а потім скривається з Вірою і підслухують. **Славолюб** на нараді в ужгородському замку намовляв всіх до війни з мадярами, тепер говорить **Українцеві**, що хоче зрадити князя і пристати до мадярів, щоб самому стати князем. На наступній нараді в замку **Славолюб** намовляє знов до війни, йому віддають провід, але він жадає руки Віри. Коли Віру прикликали, вона виявляє зраду **Славолюба**. Його ув'язнюють. Приходять мадяри. Князь **Лаборець** не всилі стати до бою. Вправді відділи його війська боронять ужгородський замок — але не всилі його оборонити. Мадяри розбивають їх. **Славолюба** скидають русини зо стін замку, але він живий переходить до мадярів. Серед боротьби з'являється в замку **Українець** і виводить князя **Лаборця** і його доньку. Втікають. Мадяри доганяють і вішають князя над рікою **Свіржавою**, ту ріку від тепер називають **Лаборцем**.

Віра віддається за **Українця** і живуть щасливо.

патський Свѣт — лит.-обществ. журнал, Ужгород 1930., ч. 9—10. ст. 1021—1096. (Стаття **Яворського** хоч і вийшла в журналі з 1930. року — доповняє статтю із **Збірника** з 1931.) Обидві статті мають однак прегалини, не подають праць **Крालицького** в українських часописах, пр. **Житю і Слові**. — А теж **František Tichý: Anatolij Kralickij — Carpatica, Sbor pro výzkum Slov. a Podk.Rusi — Svazek I. ř. A. — v Praze 1936.**

Це оповідання назване історичним, але не треба мабуть згадувати, що історичного в ньому дуже мало, почавши від особи князя Лаборця, а скінчивши на особі Українця, за те це оповідання говорить нам що іншого. Історичні оповідання характеризують не так час, який описують, а радше час, коли були написані, ілюструють душу автора, його настрої, бажання, побоювання. Про упадок Ужгорода в руки малярських військ гсворить літописець часів Бейли IV. Анонім, але він цілком не згадує, що Ужгород впав у малярські руки внаслідок незгоди між боярами князя Лаборця. Цей мотив впровадив сам Кралицький, малюючи тим способом той час, в якому сам жив і передбачуючи, що упаде життя й його часу, коли в ньому виступати будуть типи в роді Славолюба. Чому саме представив князя Лаборця безборонним, безрадним, а не героєм, який гине в боротьбі? Мабуть тому, що і в добі Кралицького були між русинами в перевазі типи не героїчні — а безрадні, боязливі, яким автор змалював і князя Лаборця. І постать Українця не історична, але її введення в повість свідчить, що українофільський рух розбуджений з початком шістдесяти років в Галичині, не був чужий і в Підкарпатській Русі. І в «Галичанині», де друковано це оповідання, були статті про Україну, Шевченка. З кореспонденції Б Дідицького з Кралицьким довідуємося, що Дідицький висилає Кралицькому портрети Шевченка й Наумовича. Отже Кралицький знав про Україну, а впроваджуючи особу Українця, який спасає князя Лаборця й жениться з його донькою, висказував думку, відки то сподівався культурного відродження Підкарпатської Русі.

Друге оповідання Кралицького «Казнь неба» наскрізь тенденційне, з часів, коли були ще крайники й коли був ще і свій князь. Який саме — Кралицький не згадує.

Зміст: в селі під Бескидом жив в давніх часах багатий Властич, якого любило багато дівчат, але він жадної не хотів. Аж знайшлася Олена, «которой жарким стрѣлам очей годѣ было уже далее поставитися». Властич жениться з нею, три роки живуть щасливо, аж одного дня Властич заїздить возом перед хату й викидає Олену, закидуючи їй, що вона бідна. Олену відвозять до її села, а Властич заскаржений перед суд крайників три рази присягає, що Олена не його жінка, й що він цілком її не знає. Тоді Олена проклинає його: — «Но, найже ударит до тебе перун только разы, колько разы ты надармо божилса!» — З дітьми вона топиться в ріці Латориці, а в дім суду вдарив перший раз грім. Коли Властич хотів з другою женитися, вдарив грім другий раз між ним і між другою жін-

кою. Властич роздав увесь свій маєток, жив убого, а коли умер, його похоронили, тоді грім вдарив втретє в його гріб.

Як із змісту видно, це оповідання позбавлене якоїсь психологічної аналізи. Властич викидає жінку з хати без жодних причин, неправдоподібне теж, що друга, яку сватає, нічого не знає про це, що Властич вже жонатий, має двоє дітей. Але авторові й не йшло, щоб змалювати душевні переживання, його ціль: вивести з оповідання моральну науку й він її по своєму вивів.

Написав Кралицький ще популярні оповідання для народа **Піявица** і **Іван**, обидва оповідання є переробкою із німецького, приспособлені до місцевих відносин¹⁾.

Зміст «Піявиць»:

Піявица — це жид, який висисає сски із села. Коли настає голод, жид продає людям збіжжя, яке зібрав таки між людьми пспереднього року за палинку. Проти жида виступає місцевий священик. Він старається за зерно, роздає селянам й тим способом видирає їх з рук пявки. Тим будить до себе довіря селян, закладає у селі зсипець, касу, читальню та намовляє селян, щоб закладали сади. Жид не має в селі що робити, але хоче ще пімститися. Сходиться з розбійниками і в ночі підпалює хату священика. Хата згоріла — але остаються ті всі товариства, які залсжено — остаються і розвиваються ще гарніше.

Оповідання «**Іван**» подібне.

Представлений тут недбалий, лінивий слуга Іван, який служить у доброго газди, той вчить його читати й працювати. Коли Іван покинув того газду, іде до другого — богача, в якого є нелад. От і тут заводить Іван лад та порядок. Коли прийшло женитися, не жениться з багатою донькою свого газди, а з худобою, але працювотою.

Сбидва оповідання дуже слабі, належать теж до типу тенденційних оповідань, написаних спеціально для народа, отже не психичні переживання осіб на перше місце, а наука, яку можна вивести з їх оповідно представленої дії. Але по мимо тих хиб треба піднести, що А. Кралицький перший

¹⁾ Сабов зачисляє в своїй Христоматії опов. Піявица між оповідання А. Кралицького, Др. Ф. Тихий в статті в «Карпатіка» старається перевести доказ, що це не є твір А. Кралицького, лишаю однак цей твір між творами А. Кралицького.

по Ал. Духновичу відчуває потребу писати **для народу** про життя того ж народу та про справи для нього пекучі.

Характеристично, що коли М. Драгоманов відбував подорож по Підкарп. Русі і збирав етнографічні матеріали, то з усеї країни обізвався один Кралицький і в 1886. році переслав етнографічні матеріали, які Драгоманов видрукував в «Житю і Слові» з 1894. р. т. I. і 1894. т. II.

Наукові праці А. Кралицького відносяться головню до давнини Підкарпатської Руси. Кралицький збирав ревню давні історичні й літературні пам'ятки, більша частина пам'яток оголошених в Христоматії К. Сабова — це праця Кралицького. Важніші історичні грамоти та пам'ятки, які оголосив А. Кралицький: **Дарственные грамоты мон. Зарѣчовского** (Свѣт, 1868. ч. 2.), **Древний истор. памятники и записки из архива монастыря Мстичовского** (Свѣт, 1863.), **Памятки стариной русской письменности в Угорщинѣ** (Свѣт, 1870 ч. 15, 16, 19), **Опис монастыря Марія-Повчанского Чина св. Василия В. в Уграх** — (Галичанин 1863.), **Дата к истории Угорских Русинов** (По джерелам Базиловича і Балудянского) в Галичанині з 1863. року. В листах Богдана Дідицького згадані ще такі научні статті: **Біографія Еп. Поповича, Список монастырей Мармарошских**. Інші статті і оповідання А. Кралицького ще порозкидані по різних видавництвах того часу, до нині не зібрані.

При кінці треба ще згадати, що в Слові з 1874. р. ч. 69. опубліковано статтю **«Важная находка»** з підписом А. К., яка подає текст так званого літопису мукачівського монастиря. Під криптонімом А. К. скрився по всякій правдоподібності А. Кралицький, його ім'я й подавано як того, що відкрив той літопис. Як пізніше однак доказано — текст літопису був недолатно сфалшований...¹⁾

АЛЕКСАНДЕР ГОМИЧКОВ.

Александр Гомичков уродився в 1830. році, був урядником фінансової дирекції, помер в 1892. р. А. Гомичков

¹⁾ **Др. Ф. Тихій:** Замѣтки до Мукачѣвскоѣ лѣтописи з XV вѣку, Науковий Збірник тов. Просвіта, Ужгород 1922. Річник I, ст. 109-III.

пробує пера на всіх полях письменства, пише вірші, публіцистичні статті, а також написав і одно оповідання. Свої праці друкує в Церковній Газеті, Світі і Карпаті.

Його вірші — це перерібки псалмів (**Глас к Господу** — псалом 76., **Исканіє Бога** — 3. кн. царств. глава 19. і под. Найбільше характеристичний для того часу його вірш: «**Минувшее и будущность**», написаний в 1852. р. видрукований в Місяцеслові Общества св. Василя В. з 1865. р. В тім вірші застановляється Гомичков, яка причина недолі й упадку підкарпатських русинів? Відповідь подає автор чисто романтичну:

Долго, долго я в исторіях
Всѣх народов пребирал,
Исчислил я от начала,
Что и наш народ здѣлал;

И знайшел я, что народ сей
Себѣ клятву пріобрѣл,
Чтоб никогда лучшую судьбу
И живот не заслужил.

Як причину того проклону подає далі автор:

Брань и вражда междусобна
И семейны раздоры
Не переставали жерти
Рода русскаго дворы.

— — — — —
Род таков ый враждолюбн ый
Не был жизни достоин!

Цей вірш сам по собі слабій, характеристичний тим, що той самий мотив опрацювали потім ще Е. Фенцик, Попрадов, а з новіших Карабелеш, цей мотив стався — так сказати б — спільним мотивом письменників, які писали не — народньою мовою.

Написав А. Гомичков і оповіданн «**Покореніє Ужгорода**» (Місяцеслов о. св. В. В. 1865). Оповідання назване «повѣстю», але не має епічного спокою, не викінчене — це радше тільки нарис. Розказується в нім про ті події, що в оповіданні Кралицького «Князь Ляборець», тільки що в А. Гомичкова виступають ще й романтичні сили, які помага-

ють мадярам та що оповідання Гомічкова має характер релігійний.

В печарах, в Карпатах живуть два дивці, страшні чудовища: Клятва і Вражда, прогнані в дикі гори, коли русини прийняли християнство. Коли мадяре прийшли і князь Ужгорода, Лаборець, збирає проти них військо, тоді Клятва і Вражда чують, що знов прийде їх час. Обидві йдуть в ужгородський замок між військо Лаборця, в яким викликають незгоду й ворожнечу. Мадяре побивають князя; князь втікає в гори, несе з собою святі книги: Євангелію й Обряди — переклад св. Кирила і Методія. Лаборець злосили і повісили, Вражда і Клятва хотіли захопити ті книжки — але ті остали в руках русинів. Тепер ті книжки вся надія відродження.

Крім цього писав Гомічков і публіцистичні статті та спомини, поміщувані в тодішніх часописах.

ІВАН СИЛЬВАЙ (УРІЛ МЕТЕОР).

Іван Сильвай уродився в 1838. р. в селі Сускові, сваявського округу, по скінченні гімназійних студій в Ужгороді і теології в Будапешті став священиком в Сускові, пізніше в Туря-Реметах і в Новім Давидкові, де й помер в 1904. р.

Іван Сильвай виступав на полі поезії і прози й належав до найбільше плодovitих письменників Підкарпатської Русі, а одночасно з тим і був найбільше не-народний — мовою своїх творів і їх змістом. Щодо мови — то він був ворогом народньої мови і народної поезії, яку називав «поезією черні». Уріл Метеор хоч і жив на селі, не цікавився народньою поезією і не на ній — як і його сучасники — опер свою літературну діяльність. Його мова тяжка, речення в стилію тяжко бароковому, коли до того додати, що У. Метеор часто у вкорочених реченнях змінює підмет — стане нам зрозумілим, чому вже його сучасники нарікали, що його не розуміють.¹⁾ Мотиви його творів в більшості

¹⁾ **Біленький:** Старша руська письменність на Угорщині, Ужгород 1907. стр. 13 вибирає з оповідання Бѣда, нѣтъ жиды — таку стилістичну квітку: «Не будь его миленькой супруги Корнилии, умѣвшей своею веселой натурой всегда отгонять темные облака со лба своего мужа, да во всяких затруднительных обстоятельствах жизни приносит утѣшеніе, иный раз пожалуй, неручаюсь, что наклонен бы немножко поругать на-

взяті із середньовічних апокріфів, або інтернаціональних анекдотів, або й мадярської історії. Тим і можна пояснити ту обставину, що по перевороті видано твори давних авторів, як А. Духновича, Павловича, Кралицького, Попрадова, Даниловича, знаходячи в них більшу, або меншу звязь із сучасністю, а творів Івана Сильва доси ніхто не спішився видати.

Іван Сильвай писав вірші різного роду епічні й ліричні. Релігійні були написані на арії вже співані, пр. Ангели вѣстят — на арію коляди: Небо и земля. Деякі епічні писав на апокріфічні теми, пр. **Енох и Илія** (1896.), де Енох і Ілія говорять про причини довговікового життя.

Древо жизни (1904.), є перевіреною апокріфом про хрестне дерево. Адам посилає сина Сита в рай по хрестне дерево, з якого потім виростає дерево, на якому розіпнято Христа.

Найдовший його епічний вірш — це «**Дочь царя Карпата**» (1869.). Зачинається:

Свѣтовидъ святой природы
Красотой однажды пьянъ —
Восхотѣвъ своей утробы
Живопись дать для славянъ —
Взоръ его сталъ надъ землею
Нашихъ прародителей.

И любви сердечный образъ
Писанъ чудной красотой
Отравився съ неба той часъ
Сталъ предъ царской четой —
Предъ Карпатомъ Славою
Дочкою красивою и т. д.

Цей вірш написаний тяжким стилем. Не розуміли того вірша й сучасники і той сам «Свѣт», який видрукував цей вірш, писав в ч. 36. з 1869. р. таке: «Дочь царя Карпата как всѣ сочиненія У. Метеора — соотвѣтное сочиненіе стихотворному имени писателя. Истинный Метеор на небосклонѣ

чальство, поставившее его своим пренебрегаіем во столь невыгодное положеніе; но Корнилія всегда сумѣла его выручить от искушенія ругательствъ» і т. д. — і додає Біленький: — Не знаю, чи порозумѣлисье сесе, бодай я не розумію».

нашем. Да на нашем небосклонѣ — бо у нас почти лѣкше писати, как найти читателей, котрые бы порозумѣли... Стихотворец Метеор найдет ли стихи, соотвѣтные его бы-строумію — у нас».

Інші епічні вірші І. Сильвая: **Θеодор Корятович, Птица пустынника, Вѣщая ворожея, Создателю наперекор, Льво-борец**, та інші.

В ліричних віршах доторкає Іван Сильвай тем загально-людських, народніх, а менше особистих. Його лірика реф-лексійна, теж місцями мало зрозуміла. До ліричних віршів належать ці важніші: **К тебѣ** (1868. р.), **Под горами** (Свѣт, 1868.) любовний, короткий, малює образ і дає вияснення того образу:

Под горами тек ручеек,
В нем русалка жила,
Вполночь что-час испугатись
К ней звѣзда сходила.

Серденько мое ручеек,
А любовь русалка.
Ах приди звѣзда, миленькій,
Я б тебя скупала.

Вірш: **К богинѣ Правды** (Свѣт, 1868.) починається: Мене твой вид и сила — В поклонники плѣнила.

З інших ліричних віршів можна ще згадати: **Народ** (Свѣт, 1868.), **К работѣ, Руссь** (1869. у Свѣтѣ), **Тьма, Слеза, На полѣ жизни** та інші порозкидувані по різних давних часописах.

І. Сильвай писав теж оповідання. Перше його оповідання — **Свѣтлый день Воскресенія** (Свѣт, 1868. р.), в яким представляє свій сон, як дістався до неба, де бачив св. Кирила й Методія, князя Корятовича і А. Духновича. За тим іде опис світа. Оповідання: **Бѣда, нѣт жида** (Листок 1892—1894.) представляє образок із селянського життя. В селі Сороках помимо порад священика не хочуть селяне завести школи, кажучи, що на школу не мають грошей, за те вирішують завести коршму, бо то дешевше. Один із селян, Гаврило Дуб, приймає навіть тимчасово жида до своєї хати,

жид спроваджується з цілою родиною, розгосподаровується в селянській хаті, як у своїй, розпиває селянина й веде його в руїну. На щастя вертається з війська син Дуба, а побачивши, що жид запанував над батьком, відкриває, що той жид ограбив монастир і тим способом змушує жида утекти з села.

Не терпиться горазд, или такіа былинки, в конце которых люди смѣются, а демон рукоплещет (Мѣсяцеслов 1900.) починається довгим вступом про біду і таразд, по цім йде приклад, як убогий селянин дістав в спадку 5.000 корон і їх спалив, а щойно по цім властиве оповідання — анекдота про циганів в «раю». Цигане подивляля красний замок і нарікали на Адама й Еву, що через них втратили рай. Власник замку, граф Грашалкович чує це й робить собі жарт, каже слугам переодягти циган в дорогі одежі й повідомляє їх: — «Ви в раю. Їжте й пийте й веселіться, але ось тут таріль, його не вільно вам відкрити. Відкриєте — втратите рай». Цигане щасливі, але з роскоші вкрадається в їх душі нудьга, циганка нерада, що нема мушин коло неї, які подивляля б її красу. Один з локаїв графа підшептує циганці, що під тарелем — їх щастя, як відкриють таріль, то самі стануться панами, а граф Грашалкович буде їх слугою. Цигане ведуть боротьбу в душі, а особливо циганка хоче конче подивитися, що є під тарелем і хоче на завжди статися панею. Вкінці відкриває циганка таріль — і обое тратять рай — їх викидає граф.

Довше оповідання — це **Денница между звѣздами** з 1901. року, в якому представлено любов сина угорського короля Стефана, Мирка, з болгарською княжною Софією і їх смерть. Це оповідання починається довгим описом Веспримського монастиря, в якому відбувається подія. В оповіданню багато рефлексій, мудровань, мало безпосереднього оповідання.

Найдовше оповідання І. Сильвая — це: **Мати и невѣста** — бытовий разсказ (1902.).

Оповідання починається рефлексіями. «На земли никогда не было иного закона, развѣ одного: что большій звѣрь пожирал меньшаго. С таким правом родятся на свѣт и люди, разница

только в том, что звѣрей понуждает к тому голод, а людей властолюбіе, тщеславіе и любостяженіе» — й т. д. Далі величає автор часи короля Бейли IV. В тих часах — «до нашествія татар угорське государство представляло образ процвѣтанія и благоденствія... Жилося мирно и щастливо. Между тѣм народныя кобзары, бояны и игрецы приходили в королевскій двор и в богатырскія гнѣзда по всей угорской земли, и доставляли всѣм наслажденіе пѣснями о прадѣдной славѣ, о воинской доблести, о подвигах удалых героев, о любви и красѣ героинь, и о всѣх тѣх событіях, при слухѣ которых потомок гордо поднимал свою голову, мысленно переносился в озаренный славою былый вѣкъ, одушевлялся и в концѣ жалѣл и оплакивал свою судьбу, что больше не представляется случая становитися славным челоуѣком...

Загалом цілий перший уступ, який має наголовок «Благоденствіе», подає тільки рефлексії про людську злобу і спомини щастливої мадярської давнини. Другий уступ «Владѣлец Чернограда (Csongrad)» описує, що власник того города був розбійником, але знов ідуть рефлексії на тему невдоволення людей, «Правды никогда не было на землѣ. Челоуѣкъ родится на свѣтѣ такою натурою, что он никогда не довольствуется своим имѣществом, но счастлив, если из земли сосѣда может отбить хоть одну борозду». — й т. д. Лев Черноградов займає для себе й замок Пусте озеро (Pusztaszer), де володіла вдова. Покривджена вдова проклинає його, щоб в Чернограді не було ніколи іншого володителя крім вдівця, вдови, або сироти. Проклін сповняється, Черноградов помер, а коли помер, властителькою того замку стає шіснадцятилітня його донька — Дарія. Третій уступ «Послѣдній соперник» описує ігрища того віку. Слава про красу Дарії йде по всіх краях, сходиться 33 женихів, Дарія постановляє, що хто з них виграє в кості, дістане її руку. Четвертий уступ «Костка» зачинається знов рефлексіями про гру в кості. «Должно быти та простая вещица изобрѣтена не челоуѣком, но демоном, который бросил свое изобрѣтеніе межъ землеродных и назвал оное счастіем». — й т. д. Вкінці з'являється той, що всіх побіджує й бере Дарію за жінку. (Як з дальшого випливає, це був син властительки Пустого озера, яка прокляла батька Дарії, дальша подія — сповнення прокльону.) Пятій уступ зачинається знов рефлексіями, опісля йдуть приготування до сватѣби, але приходять тривожні вісті, що зближаються татари. В шостому уступі описаний прихід татарської орди, в бою біля Пешту гине Ладислав Узд, той сам, що здобув собі руку Дарії. В сьомому уступі (Встрѣча) описано, як Дарія на побоевищу глядає свого нареченого, стрічає

старшу жінку, яка глядає свого сина, ся старша — це бувша властителька Пустого Озера. Коли мати довідується, що Дарія її синова — проклинає її знов. Дарія божеволіє, блукає по боєвищу й гине.

Оце зміст, але очищений від рефлексій, які утруднюють читання. Із менших оповідань ще хиба згадати б **Милліонер** (1904.) — про міліонера, який звів жінку другому багачеві і тим хвалиться, але йому тим самим способом зводять його доньку — божеволіє й вішається. **Повість повістей** — теж переповнена рефлексіями.

Писав І. Сильвай теж сатири: **Крайцаровая комедія, Люди в желѣзных шляпах, Шестак**, в яких висмівав хиби тодішньої управи мукачівської єпархії, а головню окруження єпископа й самого єпископа Паньковича. В «Людах в желѣзных шляпах» представляє світ темряви, людей тьми, які бояться світла — тим світлом є — «Свѣт»... В цій сатирі виступає й Жертва — з великанським листом, на якому виписана програма: I. Вступленіє в члєны Общества Василя В. II. Подписка на кавцію ежєдневнаго политическаго журнала Свѣт. III. Прєнумерата на Свѣт и т. д. ...

Оце перегляд найважніших праць Івана Сильвая. Як бачимо, теми — головню його оповідань — не взяті із безпосереднього окруження автора, а з інтернаціональних анекдот, апокріфів, або чужої історії. Деякі з тих тем цікаві, але автор не був епіком, і свої оповідання перебивав що хвилинки всякими рефлексіями, які часом займають половину тексту. Коли до того додати тяжкий стиль автора, який висмівано вже за його життя, та ще ненародню мову, стане нам зрозумілим, чому то колись справедливо писав «Свѣт» про І. Сильвая: «...У нас почти легче писать, как найти читателей, которые бы порзумѣли...» Свѣт бачив причину того в «быстроумію» автора, а нам здається, що причина того, що безсумніву спосібного автора не розуміли, або мало розуміли, лежить в його відчуженні від народньої мови, від народнього життя, в гляданні чужих мотивів та в тяжкім його стилі, переповненім всякими мудрованнями.

ЮЛІЙ СТАВРОВСЬКИЙ (ПОПРАДОВ).

Юлій Ставровський уродився в селі Сулині Спишської жупи в 1850. р. Батько був священником, мати — мадярського роду — бажала сина виховати на мадяра, але вплив батька переважив. Гімназію кінчить в Левочі і Пряшеві, теологічні студії в Будапешті, де працював в словянському літературному кружку, про що говорить в своєму вірші **«Прощаніє 1870/71.»** По скінченні теології працює в єпископській канцелярії в Пряшеві, а в 1879. іменований парохом села Чертежного, яке було власністю Адольфа Добрянського. Кілька років переживав в Чертежнім враз із А. Добрянським, доки цей не перенісся до Львова. Умирає Ставровський в Чертежному в 1899. році.

Ставровський писав головню поезії й належав до поетів досить талановитих та працюючих, він не імпровізував як пр. Павлович, а старанно виконував свої строфи, знаючи, що краса вірша залежить від його внутрішньої та зовнішньої форми. Крім того треба ще й те характеристичне піднести у Ставровського, що він брав теми виключно із свого оточення, писав тільки про те, що в глибині душі пережив.¹⁾

В поезіях Ставровського знаходимо два головні джерела надхнення, два основні мотиви його творчости: **Краса природи й патріотизм.**

Краса природи.

Ставровський вродився в долині ріки Попрада, серед диких Карпат, зелених лісів, стрімких водопадів та орлів, що бувають попід небо. Сам Ставровський тип наскізів візуальний, до нього промовляє найбільше форма предмету й його барва, тому й не диво, що він так захоплювався красою гір, їх барвами. Та не тільки красу гір він так описував, але й любовний вірш теж в нього виходив чисто візуальний. Пр. **«Воспоминаніє»:**

¹⁾ Видано поезії Ставровського-Попрадова: **Др. Н. Бескидь:** Поезія Попрадова — Изд. Лит. Общ. им. Духновича в Ужгородѣ — Пряшев 1928.

Когда солнышко свѣтило
С ея глаз, хорошо было...

Когда румяныя губочки
Цѣловал я...

Когда бѣленькія ручки
Рвали мнѣ в орошѣ пучки...

Когда, когда... цвѣты цвѣли
Обое счастливы были...

Цвѣты наши уж увяли,
Мы любиться перестали,

Ты пошла в землю черную...

Оцей підхід до краси природи дав цілий ряд дуже красивих образків, в яких змальовано красу та велич природи Карпат. До тої групи належать найкрасші вірші Ставровського, як: **На Бескидѣ, Зимній вечер, Родина, Спиш, Воспоминаніе Попада** та інші. З тих всіх віршів найкрасший **Воспоминаніе Попада**.

Попрад, ты Татры сын красивый,
Дитя блестящих льдин,
И тихій и порой бурливый,
Красавец спишских гор, долин.
Я много, много поминаю
Тебя, товарищ юных дней,
И в милой близости твоей
Душой почаще пребываю.

Вѣдь у берегов твоих гористых
Моя качалась колыбель,
В твоих струях прохладных, чистых,
Святую воспріял купель.
Я там возрос, я там учился
Любить от сердца свой народ,
Я там вблизи твоих — то вод,
Младенцем русским ощутился.

— — —
Потом приспѣл и час разлуки,
И стало сердцу очень жаль:
Для присвоенія науки
Поѣхал я в чужую даль.
И слѣдовали длинны годы
Серьезных умственных трудов,

Но образы твоих берегов
Мнѣ подслащали всѣ работы.

— — —

Краса рідної землі викликає в автора тугу за нею, коли він на чужині, ця туга змальована у віршах, як: **Вечером на чужинѣ, Тупая печаль в чужинѣ** та інші. Ця краса приводить автора й до релігійних та патріотичних почувань. Такий перехід від краси природи до релігійних почувань знаходимо в поезії **Вечерный звон**, — як і **Духновича Мысль о Бозѣ** — під впливом Державіна.

Патріотизм.

Другим мотивом поезій Ю. Ставровського — патріотизм. Цей мотив в деяких віршах виведений з краси природи (**Зимный вечер, Родина**), в інших виступає самостійно, пр.: **Я русский, К моему народу, Гений Русских, Страдание Славян, К Урилу Метеору, К угрорусским**. Патріотизм викликає в нього й реакцію проти ворогів його народу. Сюди належать вірші, як: **Отрицателю народности, К клеветникам нашим, Отвѣт врагу Славянства, Войчицкий чудодѣй** й т. п.

Патріотичний настрій Ставровського бадьорій.

Русских знамени слѣдую,
Борюсь проти злых врагов,
За народность, мнѣ святую,
Готов пролить мою кровь!!!

(**Я Русский** — 1871.).

Зимный вечер (1895.) кінчиться:

Но не долго снѣг, морозы.
Будут ѣздить по горам,
Вновь придет весна и розы
Разцвѣтут по цвѣтникам.

Так и ты, о Русь святая,
Раз пробудешся от сна,
И пройдет зима лихая
И покажется весна! —

Але одночасно з тим бачив поет і негативні сторони своєї суспільности й виступав проти них. Духновича поклик: «Оставьте глубокий сон!» стрічаємо і в Ставровського, який завзиває свою суспільність, щоб пробудилася вже раз, щоб не була лінива (лѣнь проклята), бо інакше сама собі копає гріб, приготавляє «всенародный похорон».

Пора уже встать к работѣ
От тысячелѣтня сна!

— — — — —
Рускій род, пробудись раз!
И ты дремлешь и лѣнишься,
Дремлешь от тысячи лѣт!

Не довольно было в тѣни
Тебѣ высоких Карпат
Без работы, в гробѣ лѣни
В бѣгу десять вѣков спать?

— — — — —
Да пропадет лѣнь проклята,
Близкой твоей смерти знак.
Встань потому! Встанем, братья
Разбьем смертоносный мрак!

(К моему народу. 1872.)

Але чим далі — тим побоювання поета, що народне життя загине, ставали сильніші. Яка була причина того, що народне життя чим більш підупало?

З 1893. і 1894. року маємо відповідь Ставровського на це питання, відповідь висказану прозою й віршом, але щодо змісту — одну й ту саму. В «Листку» з 1894. містить поет ряд статей під наголовком: «О нашей трусости». Тут говорить між іншим: «Трусости слѣдует приписать отсутствие на нашей Руси всякаго признака народной жизни... Из трусости произошел нынѣшній застой, или лучше, упадок нашей Угро - русской литературы... Наши интеллигентные люди, священники и учителя, если слѣдует им говорить или писать по русски, употребляют уже изрѣдка книжный русскій язык, а употребляют по большей части какую - то

смѣсь разных жаргонов, в которой напрасно ищешь каких либо грамматических правил. Обыкновенно-же употребляют наши трусы мадьярскій язык... И если господа трусы еще долго будут продолжати, то нѣтъ сомнѣнія, что наш бѣдный народ совсѣм лишится своего языка и погрязнет в тѣмъ невѣжества».

Ті самі думки є і в поезії з 1893. року під наголовком:
«К угрорусским».

И на лицѣ твоём уж блѣдность мертвецов.
Уж всѣ твои чада глубоким сном заснули
И в лужѣ лѣности бедонной потонули.

— — —
Ты не потомок львов, ты словно заяц, трус.
Краснѣй же от стыда и скоро пробуждайся,
Из лужи лѣности поспѣшно выбирайся,
К родному, к русскому воспламенѣй любовью,
Забвенный твой язык охотно изучай,
Ему, как первому развитію условью,
И словом и пером усердно прилежай.

Родилося зачароване коло: щоб народ міг піднятися до культури — мусів найперше вивчитися «книжный русскій язык», або як у вірші поет каже «забвенный твой язык»... А що нарід і інтелігенція говорили своєю мовою — поет чувся безрадним. В тому самому році (1894.) звертається до І. Сильвая в поезії — «К Уріилу Метеору», вірить, що може й той своїм словом збудить людей з глибокого сну.

И снова в Карпатах к народной работѣ
Охота пропала, настала же ночь
Народ угро-русскій коснѣет в дремотѣ, —
И надо бы горю такому помочь!

И кто тут поможет? Не ты-ли, муж славный?
Не ты-ль, даровитый любимец всѣх муз?
Да, ты, Метеор наш, писатель наш давний,
Съумѣл бы встревожить дремливую Русь!

Встревож же несчастну. В воздушны эфиры
Взлети, и, как прежде, нам ярко блистай,
И свѣтом науки и звуками лиры
Свой оцѣпенѣлый народ просвѣщай.

Але й Уріил Метеор не пробудив із сну Підкарпатської Руси!

Тоді видрукував Ставровський в 1897. р. ще одну поезію — свою лебедину пісню — її титул ясний — «*Lasciate ogni speranza!*» — Покиньте всякі надії! — Характеристичне, що поет шукає розради на лоні природи, характеристична й відповідь, яку дає весь Бескид.

Я каждый раз, когда гуляю
В лѣсах Бескида в тишинѣ,
Скорблю душой и размышляю
Об Угро-русской родинѣ:
Что будет с нею? Рѣшено ли
Ей умереть, или жить долѣй?

Востанет ли еще от сна.
Иль смерти уж обречена?

— — —
Ах, весь Бескид мнѣ шепчет грустно:
«Пропало все, надежды нѣтъ!
Мнѣ, стало быть, уж мерзко, гнусно
На угро-русских и глядѣть!
Не чаять им уж пробужденья,
Для них, — скажу без утаенья, —

Покров надгробный уж простерт,
Их рок: кончина, гибель, смерть!

Народы прочіе отчизны
Давно проснулись и цвѣтут,
Давно возстали к новой жизни,
А Угро-росс — позор и стыд!
Он все гелот, все раб убогій,
Он спит, как соня в тѣмѣ берлоги,
Без чувств, без памяти, как труп,
Он все безграмотен и глуп.

— — —
Уми, сними во мрак могилы,
Несчастный Угро-Русскій род!
Славяне! Пойте гимн печальный,
Зажгите факел погребальный!» ...

Вот так рыдает весь Бескид
Над гробом Угро-Русских чад.

Це була лебедина пісня Ставровського. Небаром помер. А таки насувається питання: коли б так поет жив далі, чи був би додумався до того, що народ був «безграмотен и глуп» якраз тому, що інтелігенція не промовляла до нього його рідною, йому зрозумілою мовою, а писала вірші — при допомозі словарів, уживаючи мало уживаних — і в російській літературі слів.

ЕВГЕН ФЕНЦИК (ВЛАДИМІР).

Евген Фенцик уродився в селі Мартинці, бережської жупи в 1844. році, гімназію кінчив в Ужгороді та Сатмарі, теологію у Відні. По скінченні теології був священником в різних селах Підкарпатської Руси, помер в Горінчові 1903. року.

Евген Фенцик виступав на різних полях літератури, писав вірші епічні, ліричні, оповідання, повісти, драми, а теж популярно-наукові статті, шкільні підручники та публіцистичні статті.

Е. Фенцик виступає вже у «Свѣт-і» з 1867. року, друкує свої твори потім в «Новім Свѣт-і», «Карпат-і», львівським «Слов-і», а в 1885. році зачинає видавати «Листок», призначений для інтелігенції, від 1891. р. видає Е. Фенцик «Додаток к Листку», призначений для народа.

Із епічних річей Е. Фенцика важніші його балади — **Свиданіє**, (1867.), **Аркадіон и Полночное видѣнье**, уривок з поеми: **Прощаніє Коріятовича** і поема, яку Е. Фенцик назвав епосом: **Коріятович**.¹⁾

В «**Прощаніє Коріятовича** и его дружины с Новгородом» (Свѣт 1868.) представляє автор, як Ольгерд проганяє Теодора Коріятовича із Новгорода. Новгородяне хотять обстояти за

¹⁾ Бібліографію творів Е. Фенцика подають: Проф. О. О. Аристов и Др. Н. Бескид: Хронологическій перечень напечатанных сочиненій Евгенія Андреевича Фенцика — Карпатскій Свѣт, Ужгород 1932. ч. 4. ст. 1282—1294.

Вірші Е. Фенцика перепечатав «Карпатскій Свѣт», почавши від 1929. р. число 7-8-9. Передруки не всюди вірші й точні, тому ліпше опертися на першодруках.

своїм давним князем, хотять ще боротися й життя за нього дати, але князь відповідає не як князь-войовник, але пасивно як часом говорять святі в «Житіях святих»:

— Нѣт, бояре, со братьями драться.
 — Отвѣчал князь — непристойно нам:
 Братской крови здѣсь не проливаться,
 Я грѣшилсѣ, я поущу сам! —

По сім іде довге, благородне прощання, яке кінчиться:

Ты мой сродник, коварный, нечестный,
 Будь проклят... нѣт, будь благословен...

Новгородяне не хотять розстатися із своїм князем, мимо його пасивности, а йдуть разом з ним. Князь радий, каже, що йде з ними:

К берегам Тисы кристальной,
 Там составим новый русский край...

Той сам мотив опрацював Е. Фенцик і в довшій поемі **Коріятович** (1870). В цій поемі змальовав автор велич Новгород, де володів Коріятович, який був відважним воїном та добрий, ласкавий до всіх, Ольгерд облягає Новгород, боротьба Ольгерда з Коріятовичем змальована так:

Видѣли-ль вы, когда левъ съ тигромъ
 Пускаются въ смертельный бой?
 Видѣли-ль вы, когда съ гранитомъ
 Ратуетъ вихрь, огонь громовой?
 Левъ, тигръ реветъ, а буря воетъ,
 Земля же подъ грозой дрожитъ;
 Когтями полъ звѣрь лютый роетъ,
 А громъ стрѣлой бьетъ объ гранитъ.

Такъ дрался Корьятовичъ храбрый,
 Да Ольгердъ родственникъ коварный,
 Ихъ драка словно вихрь да громъ,
 Бой бѣшеннаго тигра съ львомъ.

Сошлись соперники — безъ чувства
 Легли разбившись кони ихъ —
 Они уже пѣшкомъ дерутся,
 Но вотъ и сабли визгъ затихъ:

Ужъ поломались мечи стальны,
 Уже стоить кулачный бой
 Ужъ Корьятовича врагъ страшный
 Притись къ земли своей ногой...

Побитий Коріятович покидає рідну землю і йде над Тису. На Чернечій горі коло Мукачева вбиває змія й закладає монастир. Поема кінчиться описом смерти Коріятовича на Поділлі. З Коріятовичем пропала й воля.

Бояре, старшины народа
 Ки ну ли в ъ р у, древній нравъ,
 Съ ними ушла свята свобода,
 Языкъ же кладомъ черни сталь

Як із цитованю видно: описи Е. Фенцика не позбавлені пластики, інша річ, чи постать Коріятовича загалом надається, щоб змальовувати його лицарем.

Ліричні вірші.

Е. Фенцик лишив цілий ряд ліричних віршів, на релігійній і національній теми. Деякі з них є одами, бо як Духнович і Фенцик любувався в формі оди. Важніші релігійні оди: **Христос воскрес** (1887.), **Крест** (1885.), **На рожество Христово** (1876.) та інші. Патріотичні: **Русский народ** (1868.), **Славянам** (1870.), **Привѣтствование** (1867.), **К работъ Русс** (1869.), **К Угорской Руси** 1868....

У віршах Фенцика переважає — публіцистика і проповідництво. Євген Фенцик був священиком і видавав **Листок** (2 рази місячно), **Листок** не був популярним часописом для селян, а містив головно статті релігійно-морального характеру. В **Листку** видруковав Е. Фенцик біля 200 проповідей, всі вони далекі від реального життя, не знайдемо там пр. проповіді проти п'янства, яке нищило нарід, ні проти інших хиб життя, за це є там абстрактні висноження правд віри, вияснення церковних празників й тому подібні теми. Майже кожна проповідь зачинається стереотипним: **Днесъ, християне, совершаем ми память такого то и такого святого».**

Оцей абстрактний тон проповідей затримує Е. Фенцик

і в своїх віршах, і тут він вважає, що самотнє завдання його як поета — поучити, вяснити релігійні, чи суспільні, чи національні справи в душі християнським і навести читачів на добру дорогу. Так розумів Фенцик ціль поезії, в тій душі писав і нині, оцінюючи його літературну діяльність — мусимо пам'ятати на те його розуміння поезії.

Ворогів християнства, східного обряду, словянства та русского народа — було багато, проти них всіх проповідав у своїх віршах Е. Фенцик. Виступав отже проти безбожників (**Нашему вѣку**), проти комуни й лібералів (**Видѣніе**), проти лжипророків і жидів (**Ко сторожам Сіона**), проти нігілістів (**Нигилистам**), проти прихильників заходу (**Мадярів**), і загалом проти західньої культури, бачучи ясне світло тільки на сході. У своїх віршах заохочує до праці на народній ниві — до праці в обороні обряду й русского народа.

У всіх тих віршах виступає тон публіцистики. Деякі його вірші — це віршом писані вступні статті до «Листка» — пр. **Нашим читателям** (1885.), **На 1-е января 1880 года** й інші. Цей публіцистичний тон — був довгом спланим тодішньому часу, впливав із розуміння, що поезія має поучувати, як і церковна проповідь. Цей публіцистичний тон і обезцінив вірші Е. Фенцика. У вірші **Бережской русской молодежи** писав, що ад напасівся знищити Русь, тому й післав «толпу наемных нигилистов»...

В сосѣднем Галичѣ успѣл он
Семейну распрю водворить;
И тѣм разсѣк народне тѣло,
Запутал просвѣщенья нить...

— так розумів і так вяснював національне відродження і розвій народньої мови в Галичині.

Як у Ставровського і в Е. Фенцика будиться часом дух зневіри з причини браку освіти й морального упадку народа. І він як і Ставровський видить причину того упадку в самому народі, в його неморальному житті. Сюди належить вірш **«Несчастны за печалены мы»** (Свѣт з 1868. р.) і **Моимъ землякамъ на Новый годъ** (1890. р.):

Несчастны да печальны мы,
 Несчастен, бѣден наш народ,
 Вѣдь мы сами губим себя,
 Туманим свой небесный звод.

— — —
 Такой народ не может жить,
 Безславно умереть ему,
 Такой народ не должен жить,¹⁾
 На смѣх, презрѣніе всему,

Такой народ не будет жить,
 Ни слѣду не оставит он
 И вѣсть о нем исчезнет, как
 В пустынь колокола звон!

В 1890. році писав Фенцик у вірші: **Моим землякам на
 Новый год:**

О, много терпишь ты, оставленный люд.
 И голод, и нагость, и стыд, и презрѣніе,
 Карпаты: дол, дебри — твой древній пріют,
 Тоскуя, смотрят на твое опустѣнье.

И, увы, язvam всѣм, твое что жгут тѣло,
 Стыдась, признайся, причиной ты сам:
 И мраку, что солнце разгнать не успѣло,
 И горю, что блудит по блѣдным чертам.

И церкви Христовой глас милый, родимый,
 Уж трогаєт слабо сдичалую грудь,
 Учители, причты тебѣ уж не милы
 Любви и довѣрья напрасно ищуть...

Та що поправді був винен «оставленный люд»? — як він
 «поправді був оставлений»? За щож було його лаяти й
 ганьбити, що він має «сдичалую грудь» — як він був остав-
 лений?! Всіми — навіть — своїми поетами, яких мови не
 розумів.

¹⁾ Цей вірш передрукував: Карпатскій Свѣт — Ужгород
 1932. ч. 4. ст. 1297. — додаючи недоладний наголовок: «Ночь
 вѣковая убывает» і — пропускаючи рядки:

Безславно умереть ему,
 Такой народ не должен жить.

Пропуску не зазначено.

Причину упадку свого народу бачив Фенцик в самому народі. Характеристичні останні строфи вірша **К работъ, Русс** (1869.):

Не будет гнет мадьяр причиной,
Сли черна смерть обоймет нас.
Лиш мы дадим отвѣт пред міром,
Сли здѣсь замолкнет русскій глас.

И вѣрен будет суд потомков,
Сли скажут нѣкогда о нас:
«Здѣсь жил народ пустый, лѣнивый,
Не жил, проспал столь долгій час!»

И для того к работъ, братья,
Пора, пора, к работъ, русс!
Вставайте уж из сна глубока,
Разбейте цѣпь духовных уз!

Драма й повісті.

Написав Е. Фенцик і драму в пяти діях **«Покореніе Ужгорода»** (1879.), в якій зобразив історію упадку Ужгорода подібно як А. Кралицький в своєму оповіданні **«Князь Лаборець»**. Як в оповіданні Кралицького — так і в драмі Е. Фенцика слабосильний князь паде жертвою незгоди й інтриг бояр. В обидвох творах роля князя — другорядна, все, що діється, спричинюють бояре, в оповіданні Кралицького — Славолуб, а в драмі Е. Фенцика — ужанський жупан Ярослав, обидва хочать заняти місце князя Лаборця, тому й лучаться з мадярами. В обидвох князь має доньку, якої роля важніша — як її батька. Донька патріотка; у Кралицького хоче з нею женитися Славолуб, у Е. Фенцика пориває доньку князя Ярослав. В обидвох творах зрадник злучився з мадярами, в обидвох виступає ще одна особа, в Кралицького Українець, у Е. Фенцика Мирослав, син Ярослава. Там Українець, а тут Мирослав жениться з донькою князя.

Як Кралицький — так і Е. Фенцик представляє в своїй драмі невідраді обставини часу, в якому жили.

Маємо ще два довші «разказы» Е. Фенцика: **Нищие духом і Учитель Неборак**. В першім описує денаціоналізацію

руської інтелігенції на Підкарпатській Русі в другій половині XIX. віку. В «Нищіє духом» виводить три покоління: священника Грабовчака, його сина, який називається вже Дертянфі і внука, що стає вже цілковитим мадяром і виступає проти народу, з якого вийшов. Рівночасно із зрадою свого народу — починається й моральний упадок. В оповіданні **Учитель Неборак** представлена корисна праця учителя-патріота на селі. Перше оповідання має мотто: «Не надійтеся на князи ваши, в нихже нѣсть спасенія», а друге: «Знаніє свѣт, незнаніє тьма», обидва мотта відзеркалюють провідну думку оповідань.

Обидва оповідання мають скорше характер хроніки — як суцільного оповідання, особливо в оповіданні **Учитель Неборак** є багато епізодів-поучень, які дає учитель селянам, пр. про силу пари, як їде трамвай, то знов ведуть між собою учителі дискусію, як працювати, щоб піднести село, як учити в школі й т. п. Вкінці треба підмітити, що Е. Фенцик був перший — й до нині ним лишився — який пробував в оповіданні зобразити життя руської інтелігенції Підкарпатської Руси.

Мав Е. Фенцик написати ще одну повість: «**В отчинѣ без отечества**», яка мала бути видрукована в Петербурзі в 1904. році, але покищо нічого певного про ту повість не можна сказати.

Крім того писав Е. Фенцик популярні оповідання для селян. Редагуючи **Листок і Додаток до Листка**, містив в нім статті поучні, з історії літератури, також видав цілий ряд книжок для тодішніх народніх шкіл. Це останнє вказує, як високо цинив школу й народню освіту.

У Е. Фенцику маємо таланти подібний до Духновичевого тим, що так само як А. Духнович виступав Е. Фенцик на різних полях письменства, відповідно до вимог часу. Вони обидва старалися дати сільській школі свого часу шкільні книжки із всіх областей знання, вони обидва організували видавничий рух свого часу, Духнович видаючи «Поздавленіє Русинов», а Е. Фенцик видаючи «Листок» і «До-

даток к Листку». Вони обидва виступали й на різних полях письменства.

Евгена Фенцика називають «послѣдним из могижан» того національного руху, який зачався в 1848. році, а який тепер завмирав. Характеристичною річею було це, що той рух сподівався допомоги із «востока», але життя пішло цілком іншими дорогами й поміч та відродження прийшло не із «востока», не із Росії, а навпаки із заходу, перед яким як заразою остерігали не раз Попрадов і Е. Фенцик в своїх творах...

Перехід до нової доби.

ЗБЛИЖЕННЯ ДО НАРОДНЬОЇ МОВИ.

З попереднього бачили ми, що письменство попередньої доби не було народнє, проти мови того письменства зачали виступати тямущі люде вже в шісдесяти роках в самому таки «Свѣт-і». Помимо цих виступів мова письменства не змінилася; письменство в ненародній мові животіло ще далі, маючи чим раз менше й менше прихильників.

Коли переглянемо числа «Листка» із кінця ХІХ. віку і початку ХХ. віку, стрінемо в них часто виступи проти тих, які пишуть «по мужицки, фонетикою, с дашками» (пр. в «Листку» з 1899. року). Але помимо цих виступів став при кінці ХІХ. і з початком ХХ. віку ширитися народній рух — письменство ставало чим раз більш і більш мовою і змістом зближатися до народа.

Поволі стає розвиватися етнографія, яка пильно збирає твори усної словесности. (Михайло Немеш, Юрій Жаткович, Врабель, Шерегі́й та інші. Др. Гіядор Стрипський (Біленький), досліджує історію давнього письменства й видає в Ужгороді і у Львові кілька цінних публікацій з історії давнього письменства, Юрій Жаткович досліджує давнину і народні звичаї, на полі філології появляються праці як словар **Ласлова Чопея** і граматика **А. Волошина**.

Характеристичною рисою нового письменства є, що воно опирається на народі, навіязує нитку до давнини й ба-

чить, що твори письменників XVII. і XVIII. віку були близькі народів, як твори пр. Уріла Метеора. Письменики при кінці XIX. і з початком XX. віку вступають в тісні зносини з галицькими українцями, особливо з ученими, згуртованими в «Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка» у Львові.

В «Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка» у Львові організовано науковий рух, якого вислідом було видання більш сотні томів «Записок Наук. Тов. і. Шевченка», посвячених історії і письменству, більш 30 томів «Етнографічного Збірника» й т. п. Оцей живий науковий рух не міг бути без впливу на Підкарпатську Русь, тим більше, що Наукове Тов. і м. Шевченка звертає пильну увагу й на життя, етнографію, письменство й історію Підкарпатської Руси. Ще в сімдесяти роках звидів Підкарпатську Русь **Михайло Драгоманів**, професор університету в Києві, опісля в Софії. Частіші поїздки відбуваються головню по 1890. році. Особливо зацікавився народньою піснею, казками й загалом етнографічними матеріялами Підкарпатської Руси **Володимир Гнатюк**, секретар Наук. Товариства ім. Шевченка у Львові. Відбув він в різних часах в різні околиці Підкарпатської Руси шість екскурсій, в часі цих екскурсій зібрав В. Гнатюк цінний етнографічний матеріал, який видруковано в шести томах «Етнографічного Збірника» тт. III—IV., IX., XXV., XIX—XXX. Цей матеріал, свіжий щодо мови й характеру оповідань, виводить вперше перед очі учених нову, своєрідну частину українського народу й його поетичну творчість. Крім В. Гнатюка відбуває подорожі по Підкарпатській Русі теж **Іван Верхрацький**, який студіює говірки Підкарпатської Руси. Вислідом його праці є два томи: **Знадоби до пізнання карпаторуських говорів**, про які висказався Е. Фенцик в Листку (1900., ч. 3.): «Ми сами никогда не могли бы составить болѣе дѣльнаго сочиненія и не могли бы так основно познакомити мір с своими говорами». **Др. Іван Франко** звертає пильну увагу на давнє письменство, витворене на території Карпат і видає: **Карпаторуське письменство XVII—XVIII. віків**. **Др. Стефан Томашівський** видає цінний твір: **Етнографічна мапа Угорської Руси — Петербург 1910. В 1896.**

оголосили галицькі українці за почином Д-ра Івана Франка і Володимира Гнатюка «**І ми в Європі**» — протест з нагоди святкування мадярського тисячоліття, протест проти мадяризації і проти економічного визиску підкарпатських русинів.

Всі ці видання й подорожі не осталися без додатніх наслідків. Галицькі українці познайомилися з поодинокими авторами Підкарпатської Русі, як Юрієм Жатковичем, Д-ром Гіядором Стрипським, А. Волошином та іншими. Юрій Жаткович пише про ті зносини в статті «Угорські русини а ювілейний рік 1898»¹⁾

«Угорські Русини лише в остатніх двох-трох роках зачали по троха знайсмитися з малоруським письменством, та в числі інших малоруських письменників також з сучасним тружеником Іваном Франком. За се знайомлення угорських русинів треба подякувати Володимирові Гнатюкові, що збираючи етнографічні матеріали на угорській Русі з 1895. і 1896. намагався по змозі знайти угорських русинів з народними справами і з літературними відносинами галицьких русинів».

З початком 80. років XIX. віку мадярське міністерство освіти звеліло переглянути книжки, які уживано як підручники в народніх школах і зблизити «язычіе» тих книжок до живої народньої мови. Редактором шкільних книжок одр. 1881. був **Ласлов Чопей**, син руського учителя, професор гімназії в Будапешті, який зблизив мову шкільних книжок до народньої. Зреформував і правопис, опираючися найбільше на граматиці Лучкая із 1830. (писав: первоѣ, мадярскоѣ, але затримав ѣ, яке Лучкай викинув). В 1883. видав Л. Чопей в Будапешті «**Русько-мадярський Словарь**». Цей словарь, замітний своїм вступом, в яким автор подає перегляд важніших праць про руську мову, наводячи гадки учених, — Омеляна Огоновського, Міклошіца, Максимовича, Потебні, П. Житецького, М. Костомарова, а вкінці й Адама Богорича з XV. віку і приходить до висновку, що «руський язык є самостоятельный и не може ся держати нарѣчіем

¹⁾ Привіт д-ру Івану Франку, Львів 1898 ст. 188.

російського». Словарна частина подає багато діалектичного матеріалу, зібраного на Підкарпатській Русі.¹⁾

Народня мова стає здобувати собі право громадянства в тижневику **«Наука»**, який зачинає виходити в Ужгороді від 1894. року під редакцією **Юлія Чучки**, віцектора духовного семінара. **«Наука»** призначена для народу, містила багато зразків народніх пісень. На народню пісню звертає теж увагу **«Недѣля»**, яка виходить в Будапешті. Між збирачами народніх пісень на перше місце висувається **Михайло Вrabель**, який видає в 1892. р. **«Русскій Соловей»**, а в 1901. р. **«Угро-руски спѣванки»**, головно з Мараморощини. Народні пісні збирає теж **Михайло Немеш** — народній учитель в Углі — і друкує їх в **«Науці»**, а теж брати **Лука і Іван Демяни**. **Михайло Немеш** дав кілька гарних і цікаво написаних статей про народні звичаї та з давнини Підкарпатської Русі. **Описаніє народноѣ свадьбы у Угль (1891.)** — **Углянское епископство (1902.)** — цікаві спомини про православних єпископів Стойку і Доситея в літах 1699—1732. та про попів-неуків — **Народнѣ спѣванки (1900.)** — **Народнѣ суевѣрнѣ приказки (1911.)** ...

Важніші автори, які виступають при кінці ХІХ. в. і з початком ХХ. віку і які своєю діяльністю причинилися до розвою народньої свідомости та підготували дорогу до введення народньої мови до письменства, були: **Юрій Жаткович**, **Др. Гядор Стрипський** і **Августин Волошин**.

ЮРІЙ ЖАТКОВИЧ.

Юрій Жаткович був одним з перших на Підкарпатській Русі, який від церковнослов'янщини та російщини став переходити до народньої мови. Був звичайним членом **«Науко-**

¹⁾ В 1881. виходить і **«Русско-мадярскій словарь»** Ал. Митрака. Історія цього словаря та, що в **«Свѣт-і»** нарікано часто, що **«Свѣта»** не можна читати без словаря, а словаря нема. **Общество Василя В. й** поручило А. Митракові зладити такий словар. Це словар **«церковных и общерусских слов»**, в якому дуже мало місцевого лексикального матеріалу, який знов знаходимо в словарі Ласлова Чопея.

вого Товариства ім. Шевченка» у Львові та членом Малярського Історичного товариства в Будапешті.

В першому ряді був Жаткович істориком, писав по руськи й по мадярськи. По мадярськи в журналі Історичного товариства «Századok» (Egri befolyás kora — в 1884.) в «Magyar Sion» — Історія монастиря в Грушеві — в 1888. р. в «Kelet-i» (з 1888.), про фундаційну грамоту Корятовича та про початок грушівського монастиря, в «Kelet-i» (1889.) Мамарошські єпископи... Праці, писані по українськи друкував в «Листку», в «Місяцесловах» видаваних Унією та виданнях «Наукового Товариства ім. Шевченка» у Львові. Важніші його праці: Михайл Мануїл Ольшавський (1894.), И. Брадач (1898.), Князь Франц Раковцій (1904.), Рукоположення в єпископы Георгія Г. Блажовского (1905.), Нарис історії Грушівського монастиря на угорській Русі (1906.) в Науковім Збірнику, присвяченим проф. М. Грушевському, Димитрій Рац (1907.), Михайл Лучкай (1910.), Урбар села Келечина в Мамарошинї й інші.

Як вже з поданих наголовків видно, Жаткович досліджував в своїх працях в першому ряді історію церкви, мукачівської єпархії, монастирів, єпископів, відносини до ягерських єпископів.

Працював Жаткович теж на полі етнографії і написав кілька коротких розвідок про народні звичаї на Підкарпатській Русі, які видруковано в II. томі Етнографічного Збірника Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові під наголовком: **«Замітки етнографічні з Угорської Русі».**

В 1901. р. вийшла у Львові книжечка Е. Егана: «Економічне положення руських селян на Угорщині» в перекладі Ю. Жатковича з мадярського. Перекладав теж з українського на мадярське, між іншим переклад Івана Франка: Hecsz úrfi (Грицева шкільна наука), яке видало товариство: Szent István társulat. У вище згаданій статті «Угорські русини а ювілейний рік» пише Жаткович про свої інші праці і про переклади творів Франка: «Завдяки заходам, а по части і матеріальним жертвам п. В. Гнатюка, зважився і я написати для мадярської публіки коротку розвідку про малоруське

письменство та перекласти брошуру «Порабощаемый народ». Завдяки заходам п. В. Гнатюка переклав я до тепер на мадярську мову з творів Івана Франка: «В поті чола», «Учитель», «Камянна душа», «Украдене щасте», Для домашнього огнища».

Друкував Жаткович і оповідання, під якими підписував: «Сообщает Ю. Жаткович» — ці оповідання не оригінальні, а переповіджені будьто із Олекси Стороженка, будьто Осипа Маковея, будьто ще із інших авторів. Такими оповіданнями є: **Игла** (1913.) із **О. Стороженка**, **На торзѣ** (1917.) і **Ксантипа О. Маковея**, **Брехач** (1917.) — народня анекдота та ін.

ДР. ГІЯДОР СТРИПСЬКИЙ.

Др. Гіядор Стрипський перший з підкарпатських учених став студіювати давнє письменство Підкарпатської Руси та свідомо став в обороні народньої мови. Першою його філологічною працею є: **Старша руська письменность на Угорщинѣ** — видана в Ужгороді в 1907. році. В оцій своїй праці подає Др. Стрипський перегляд важніших давніх руських творів Підкарпатської Руси та виказує ясно, що в XVII. віці писали на Підкарпатській Русі чистішою народньою мовою і більш зрозуміло як це писав в XIX. віці пр. Уріил Метеор. Праці Д-ра Гіядора Стрипського не сухі, а повні любови до рідньої мови, яку автор розвиває, підносить і видосконалює. Реформував він частинно і правопис, зближаючи його до фонетичного. Писав: **всѣ**, але **вік**, **свідомость**, **міністерство**... **ѣ** уживав тільки там, де і вимоляємо **мягко**, у всіх інших випадках писав **і**.

З інших праць Д-ра Гіядора Стрипського треба згадати: **Угроські літописні записки**, видрукувані в «Записках Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові т. 104. із 1911. року і **Із старшої письменности Угорської Руси** — теж в «Записках Наук. Тов. ім. Шевченка» у Львові том 117—118, де говорить про культурно-освітнє життя Підкарпатської Руси в 17. і 18. віці.

В 1919. р. друкує Др. Стрипський в Мукачеві книжечку під наголовком: **Читанка для дорослих**, в якій далі реформує правопис. Каже: «Штобы правильно и вірно выразити

народну мову письмом, не можемо вже далі держатися того старого правопису, котрого нас давнійше учили. Из сеї причини ступаємо слідом усіх славянських народів, што Кириловськими буквами пишуть, и котрі народи зреформовали кирилицю вже скорше нас. Так на примір Українці, Болгары та Сербы вывергли из азбуки непотрібні їм буквы **ы, ъ, ѣ**, а Москалі крім сих опустили еще и букву **і** — каже автор у вступ до Читанки, яку однак внаслідок політичних подій не видрукувано цілу і яка на жаль не вийшла.

АВГУСТИН ВОЛОШИН.

Одним з найбільш працюючих культурних працівників на народній ниві при кінці XIX. віку і з початком XX. віку є Августин Волошин. Уродився в селі Келечині (Мараморощина) в 1874. році, гімназію і теологію скінчив в Ужгороді, професорський диплом дістав в Будапешті і від 1916. є директором учительської мужеської препарандії в Ужгороді.

Кінець XIX. віку і початок XX. віку були на Підкарпатській Русі найприкрішим часом. Про політичне життя годі й говорити, а все культурне життя плило дуже вузьким руслом. Обявами того життя були хіба народні школи по селах і тих два тижневики, які видавано для народа — **Наука** в Ужгороді і **Недѣля** в Будапешті. Але хто займається історією Підкарпатської Руси того часу, мусить зайнятися й особою А. Волошина з тієї простої причини, що тогочасний культурно-просвітний рух ґрупувався коло його особи.

По своїм кваліфікаціям математик і фізик, але його жива і вражлива на потреби дня вдача змусила його взятися до культурної праці, яка була конечна. В 1901. році зачинає А. Волошин редагувати **Науку**, по перевороті в 1919. р. змінює назву «**Наука**» на «**Свобода**» й вона по нинішній день під його редакцією, отже майже сорок річників часопису, який весь час стояв на народній основі, вийшли зпід його руки. При допомозі Д-ра Гіядора Стрипського видає через кілька літ популярний журнал **Село** і бібліотеку для народа.

Другим обявом культурно-просвітнього нашого життя на Підкарпатській Русі були народні школи. З початком XIX. віку укладав книжки для народніх шкіл А. Духнович, під кінець XIX. віку видало книжки для народніх шкіл міністерство освіти в Будапешті, але книжки не були оригінальні. Кілька книжок видав Е. Фенцик, найновіші і одинокі книжки для народніх шкіл з початком XIX. віку були книжки А. Волошина. В 1901. видає **Читанку, Азбуку** (1914.), **Аритметику, граматику руської мови по мадярськи** (1907.), **Біблію малу й середню** (1907.) та інші.

Найважнішою з тих праць була граматика видана по мадярськи: *Gyakorlati Kisorosz (Ruthén) nyelvtan*. Ця граматика А. Волошина оперта на граматиці Лучкая, на словнику Чопея і на граматиці Д-ра Омеляна Огоновського. Крім цього автор студював говори Підкарпатської Русі і до своєї граматики вніс багато прикладів з народньої поезії. Його правопис пристосований до нашої мови, автор пише: вѡл, волѡв, Федорѡв, уживає знаку Г (газда, битанга; бигар), пише: «великѣ, краснѣ, бѣлѣ». При кінці граматики — короткий словник русько-мадярський і мадярсько-руський.

Про значення тієї граматики писав Е. Невицький тими словами:

«Што граматику написати не легкое дѣло, то мѣркуе каждый письменный чоловік. Однак ще найтяжшое дѣло е написати граматику, котра е в своем родѣ першою и в котрой складаються правила невыробленого ще дома народного языка»

«Из сими трудностями мусѣв поборотися также и Волошин».

«В нас на угорської Русі дотепер не было граматики руського языка, бо што под сяким титулом появилось, то было звычайно граматика не нашего народного, але великорусского («твердого»), або церковного языка».

«Ба што больше: нашѣ интеллигенты, занимающѣся языково-литературными дѣлами, были мощно пересвѣдченѣ, што написати граматику народного языка е не лише тяжко, але и не можливо, бо язык угорських Русинѡв розпадауєся

на тільки говорів и підговорів, што межи ними не можно найти тої звязи, яка конечным умовієм єсть кождої граматики».

«Іншї опять казали, що нам сякої граматики не треба, бо-ж предсї єсть у нас «твердо-русска».

«О. Волошин однак написавши руську граматику доказав, ож всї сесї доктрини наших граматиків были блудні и фальшиві». Он дуже мудро — не выбрав ни оден из — межи угоруських говорів за автентичний, але отлучивши побочні и малозначні свойства од важніших и характеристичних, посредством етимологичної правописи, найшов щасливо ту золоту середину, на якій розличія наших говорів стрічаються.

«Ему удалось также вынайти и тоту звязь, яка лучить наши говоры из говорами закарпатских Русинів.

«Маєме уже Богу дяковати граматику чистого народного языка и то добру граматику, написану основно и щиро. На нас теперь ряд, обы мы присвоили собі ті правила, якї подає нам сея граматика и сяким способом урегулювали свой язык та завели чим скорше одноформность в правописи. Сяк зложиме основу, на якій пак кедь не мы, то слїдуючи по нас поколїня збудують славу палату народної просвіты («Наука» 1908, ч. 20.).

По цій граматиці видавав А. Волошин граматику нашої мови кілька разів, переходячи при тому поступенній розвій від граматики діалектичної до граматики української літературної мови й до українського фонетичного правопису.

Написав А. Волошин теж дві драми, про що буде далі мова.¹⁾

¹⁾ Про редакторську, педагогічну й громадянську діяльність А. Волошина гляди: **Др. Володимир Бірчак:** Августин Волошин, його життя і діяльність, вид. Тов. Просвіта в Ужгороді ч. 43, Ужгород 1924.

Огляд літератури Підк. Руси по перевороті.

Коли говоримо про літературу Підкарпатської Руси по перевороті, мусимо зазначити, що тут маємо нині дві із собою конкуруючі літератури — ту, що відходить й ту, що приходить. Русску й — українську. Писану мовою русскою, або зближеною до неї й народною-українською.

Русска література опирається і завжди покликується на традицію XIX. віку, коли писали поодинокі автори не народною мовою, а будьто церковнословянською, або російською, або сумішкою тих обидвох. Ця література опирається на творах Александра Духновича, Александра Павловича, Івана Сильва (Уріла Метеора), Юлія Ставровського (Попрадова), Євгена Фенцика (Владимира) та інших.

Українські письменники теж покликаються на традицію, але на традицію XVII., XVIII., й початку XIX. віку. В XVII. і XVIII. віці вони знаходять цілий ряд творів, головню релігійних поучень, які були писані мовою народною. Правда, ця мова XVII. і XVIII. віку була з домішками мадяризмів, словакизмів та полонизмів — але висока ідея присвічувала авторами, що уживали тієї мови — бути зрозумілим найширшим верствам народа, дійти до всіх сердець. І з початком XIX. віку знаходять українські письменники твори, які під впливом словянського відродження зближались до народної мови, як Михайло Лучкай в своїй Граматиці, Фогарашій та Довгович. Коротко перед війною виступив знов Др. Стрипський та Волошин.

Треба однак підмітити, що хоч обидва напрями покликаються на традицію, то не в обидвох напрямках має традиція однакове значення. Коли руский напрям уважає традицію святістю, якої не можна змінити, від якої не вільно відступити, то український напрям покликується на традицію хиба, щоб відбити напад, а в дійсності український напрям опирається на природнім праві, що народ має творити літературу в мові, якою говорить, яку розуміє. Оце природне право, щоб мова літературних творів була зрозуміла найширшим верствам народа

— уважають українці сильнішою основою, як всяку, хоч яку стару традицію, тим більш, як традиція довела була до розламу між інтелігенцією й народом, як це сталося в другій половині XIX. віку.

Обидва напрями стрінулися були вже на рамках «Свѣта» в шісдесяти роках, коли то ведено полеміку, якою мовою треба писати.

Ріжниці між обидвома напрямими відносяться не тільки щодо мови, але й щодо мотивів. Українська література, яка опирається на народній мові, більше демократична й більше звязана із своєю землею. Так звані русські письменники менше опрацьовують місцеві мотиви, в них і особи з околиць Мукачева й Хусту говорять бесідою Москви.

ПОЕЗІЯ.

Переходячи головні напрями нового письменства, на перше місце поставимо поезію. Вона на Підк. Русі ще найліпше заступлена й має найбільше авторів. Мотивами поезії — захоплення красою природи, Карпат. Суспільно-національна лірика дуже різnorodна своїми настроями, тут знайдемо цілу скалю, від захоплення волею — до крайного песимізму.

До українських ліриків належать: **Василь Гренджа-Донський, Юрій Боршош-Кумятський, Миколая Божуківна**, і з молодших **Рішко, Могіш, Вільшицький, Ужанський, Маковичанин, Кошан** та інші.

До русских ліриків належить **Андрій Карабелеш, Мих. Попович, Вас. Добош** й інші.

ВАСИЛЬ ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ.

Василь Гренджа-Донський народився у Воловому в 1897. році, скінчив середню торговельну школу й є тепер банковим урядовцем в Ужгороді. До тепер видав такі збірки поезій: **Квіти з терньом** (Ужгород, 1923.), **Золоті ключі** (Ужгород, 1923.). **Шляхом терновим** (Ужгород, 1924.), **Китиця**

квіток — дїточї вершики (Ужгород, 1925.), **Тернові квіти полонин** (Держ. Вид. України, Харків. 1928.), **Тобі рідний краю** (Ужгород, 1936.), У «Пчілці (Ужгород, 1922.) друкував історичну поему: **Червона скала**. Крім ліричних віршів та поем писав теж драми, з яких **Сиротина**, драма на 1 дію, була видрукована в Ужгороді 1925. — друга: **Сотня Мочаренка**, видрукована в «Українським Слові» — Ужгород 1932. і виставлена на сцені тогож року. З прози були видруковані до тепер: **Оповідання з карпатських полонин**, **На зустріч волі** — збірка оповідань з часів революції 1918—18 р. (Ужгород, 1930.), **Ілько Липей**, повість, Львів, 1936., **Петро Петрович**, істор. повість, Ужгород 1937.

Гренджа-Донський досить плідний та всесторонній письменник, що — очевидна річ — відбивається на формі та змісті його творів. В перших літературних творах автора переважала лірика, опісля лірична епіка, доки в останніх часах не звернувся автор цілковито до епіки.

Темою його лірики — краса гір, нужда Верховини, змагання до волі, за це слабша у автора суспільно-політична та патріотична лірика, яка часто переходить в реторику та публіцистику. Найкращою збіркою лірики його — це: **Тернові квіти полонин**.

Щирі поцілунки полонин-красунь.

Під полониною	Ви моя колиска,
Сам один стою,	Мій діточий вік,
Тут забув за горе,	Я не раз дивився,
За журбу свою.	Як поточок тік.
Щире привітання	Я люблю дивитись,
Шле для мене ґрунь,	Як блищить роса...
Щирі поцілунки	Гей, ви, полонини,
Полонин красунь.	Ви моя краса.
Гей, високі гори,	Під полониною
Вам я дуже рад.	Сам один стою,
Полонини — сестри,	Тут забув за горе,
Буйний вітер — брат.	За журбу свою.

Про відносини, серед яких виріс і про себе, говорить автор у вірші:

Ми нужденний хлібець їли,

Ми нужденний хлібець їли,	Посилала до сусіда,
Чорний,—чорний, як земля...	У його сад, у його млин —
Раз їли, раз не їли,	Чи то соли позичати,
Не було — то голоділи.	Чи грушок там попрохати...
І я бачив, як зідхала,	«Не піду я, серденьтко,
Як зідхала й заплакала	В мене трохи гордий батько,
Матінка моя.	А я його син».

В інтерв'ю (Новий Час із 6. X. 1935) сказав Гренджа-Донський: — Люблю епіку, от і любив би написати цілий цикл епічних творів, поперш з нашої бідної закарпатської історії вигребсти героїв і оспівати їх.

Всюди тихо, всюди сумно,
Мовчки плаче тишина,
Полишилась, позабулась
Романтична давнина

— скаржитесь автор у вірші «В мукачівському замку» — в альманаху «Трембіта» (1926.).

Ходжу по руїнах слави,
Тихо, сумно, всьо мовчить...
О, скажіте, давні ярки,
Корятович де лежить? (Тамже).

Оці фрагменти показують нам в авторі типового романтика, який в давнині, в її виідеалізованій славі хоче знайти доказ, що нині понижене плем'я мало колись своїх князів, було славне й дорівнювало своїм значенням іншим племенам — риска, яку бачимо у всіх романтиків, почавши від Коллара й на Шенченкові скінчивши. До цих романтичних поем належить: **Княжна Гуцулія** (Збірка: **Золоті ключі** 7—20) з фантастичною сценерією, боротьбою з відьмами й їздою на відьмах. Представлений тут царгородський князь, що довідавшись про красу княжни Гуцулії — стає... пастухом в її батька. Пізніше на лицарських змаганнях перемагає мадяра, італійця й моравана, побиває й послів хана й добуває красну княжну Гуцулії. Сюди належить і довша поема: **«Червона скала»**, написана на основі народнього переказу про князя хустського замку Богдана.

Цей князь володіє в Хусті в часах нападів турків, турки нападють на хустський замок, мимо завзятої боротьби князь не всилі встояти, замок паде в руки турків, а князь, що в часі боротьби був випав з города на ворогів — пропав. Його жінку й сина беруть турки в неволю, де Богданова жінка стає рабинею, а сина виховують на янічара. Мати пильнує сина, колиж той син вже виріс і став славним войовником, мати-невільниця признається синові, що — вона його мати. Син є славним турецьким князем, але почувши від мами про своє походження, бажає вернутися в рідну землю. Вибирається з мамою в дорогу. Додати треба, що князя Богдана побили були турки, але він зібрав в горах нові сили, відбив хустський замок і знов почав в ньому володіти, про що не знає його жінка. Мати вертається із сином, але недалеко хустського замку знеможена гине, перед смертю передає синові медальйон, який мала від свого чоловіка. Син в турецькому одягу зближається до замку. Батько, побачивши, що до замку зближається якийсь турок, вбиває його, аж коли побачив на шії вбитого медалик, спізнав свою помилку й пробивається мечем.

Це короткий зміст цієї довшої поеми, яка має свої красні ліричні та епічні партії. Піднести слід, що це загалом перша довша поема, яка появилася в тутешньому письменстві, хоч ритміка й рими ще просяться, щоби їх місцями поправити... — **Червона скала** 1932. р. друкowana в «Пчілці».

Такими самими романтичними поемами, в яких автор хоче прославити минувшину, є **Князь Лаборець** в збірці «Квіти з терньом» і **Верховинка** в тій самій збірці. Князь Лаборець представлений хоробрим князем, який на вістку, що зближаються мадари —

Дубнув ногов князь Лаборець,
Сабля заgrimіла,
І промовив до старого,
Аж стіна стремтіла:
— Циж нам, брате, новина це чути?

Йдемо битись, так як має бути!
А циж сюди гуни не ходили?
Наші батьки край оборонили.
Гей до бою хоробрі хорвати,
За край рідний, за гори Карпати!

В бою переважає мадярська сила, але князь Лаборець бореться відважно, вже полягло багато з обидвох сторін, але князь не здається в боротьбі.

Іще тільки князь Лаборець
Змежи них лишився,
Дармо плече посічене,
Ще з ордою бився!

Другою добою, якою захоплюється Гренджа-Донський, це події 1919. року. До тем із цієї доби вертався автор в творах різної форми. Сюди належить поема **Вставайте!** (1932.), **Бій під Сиготом** (1926.), збірка оповідань **«На зустріч волі»** (Ужгород, 1930.) і драма в одній дії **Сотня Мочаренка** (1932.). Але ця доба ще засвіжа в душі автора й замість артистичних композицій, автор подає нам часто — сухі спомини й репортаж. До цієї доби належить і кілька ліричних віршів.

В останніх часах виступив Гренджа-Донський з двома повістями: **Ілько Липей** і **Петро Петрович**. В повісті Ілько Липей (Львів 1936 — видання Української Бібліотеки) змалював автор трагічну постать розбійника Ілька Липея, якого родинні відносини та суспільно-політичні обставини викидають із природного сільського життя й роблять убійником, а опісля розбійником. Авторowi йшло в першій мірі про це, щоб вірно змалювати постать Липея, з причини того меншу увагу звернув на психічну аналізу й деякі психічні конфлікти, які аж просяться, щоб їх ширше опрацювати, пр. конфлікт між батьком і сином збутий коротко. мовляв батько мав камінне серце. (Чомусь то тільки для Ілька, не для інших дітей?).

Події й переживання трактовані трохи поверхово, форма повісти — сам І. Липей оповідає про себе — не витримана до кінця, хоч автор міг легко оповідання Липея довести аж до вечера перед смертю. Помимо цих браків повість читаємо живо, автор описує в ній околиці, серед яких виріс, яких красу вже відчув малим хлопцем. Ілюде, їх спосіб думання, говорення, поступовання, йому відомі й знані. Діялоги в повісті короткі, теж живі.

Під впливом туги — звеличати давнину — написав Гренджа-Донський історичну повість **Петро Петрович**. Це повість на тлі випадків, коли то в Угорщині вимерла династія Арпадовичів і коли угорський престіл заняв неаполітанський князь Карло Роберт з роду Анжу. Проти нього повстав Петро Петенько Петрович, в боротьбі проти Карла Роберта шукав П. Петрович помічі в галицького князя Юрія Львовича, якого теж просив заняти угорський престіл, обіцяючи свою підтримку й підтримку частини угорської шляхти. Князь Юрій Львович був однак старий, занятий державними справами у себе й не бажав здобувати угорську корону. Повстання Петра Петровича кінчиться його упадком.

Рівнобіжно з описом історичних подій йдуть описи пригод і палке кохання (Ольга — Ростислав), чим автор хоче злагіднити тверді удари історичної логіки.

Оцю повість можна оцінювати з різних точок, можна закинути деякі анахронізми, можна навести приклади, де автор неповні випрацював поодинокі мотиви — та мимо всего треба зазначити, що цю повість читаємо гладко й живо і що в розвою творчості Гренджі-Донського вона становить великий крок.

Можна тільки привітати, що В. Гренджа-Донський зважився на довші поважні епічні речі. Мабуть є вони переломом в його літературній діяльності і становлять зворот від коротких ліричних віршів до довших епічних концепцій (повістей).

ЮЛІЙ БОРШОШ-КУМЯТСЬКИЙ.

Другим поетом молодії Підк. Руси — **Юлій Боршош-Кумятський**, уроджений в 1905, тепер учитель горожанської школи в Рахові. Виступає виключно на полі лірики й до тепер видав такі збірки ліричних віршів: **Веснянѣ квѣты** — поезія для дітей, **З мого краю** — поезії — Ужгород 1919. — **Країна див** — поезії — Ужгород 1934. **В Карпатах світає поезії**, Прага 1935.

Вірші Боршоша-Кумятського мають два основні мотиви — красу природи й суспільно-патріотичні мотиви, в цих останніх часто реторика й публіцистичні тони приглушують лірику. Про себе співає поет:

Зелених гір я дитина.

Ой, не вчився я співати,
Не вчив вірші віршувати,
Не ходив я на науки,
Не до ліри мої руки.

Мене вчила Верховина,
Зелений гай, полонина,
Сопілонька малювана,
На всі боки ціфрована.

Співав мені соловейко,
Потік шумів веселенько,
Тай побратим вітресенько
Співав мені все миленько.

Моя мати Верховина,
Сестра рідна полонина,
В них опився я красою
Й скропив серця біль росю.

Головним артистичним засобом автора є контрасти й дисгармонії. Контрасти між красою ліса й — його винищенням з охоти зиску, контраст між чудовим гірським пейзажем і — голодом та нуждою верховинців. Легкі батисти панів і — подерті гуцульські кожухи, авто — й вівці на дорозі. Радіо, турист — і жебрак — Верховинець і т. п.

Симпатії автора по стороні краси ліса й гір, по стороні Верховинця, а проти чужого нанесеного елементу та його культури.

І не раз пружаються нерви мої,
прямо стіну дру на такий вид,
як обдерти хоче й шкіру з гоїв
екзотичний, блідолиций жид.

В перших своїх творах йде Боршош-Кумятський за народньою піснею, в новіших поезіях шукає нових висловів і тим стає в ряди модерних поетів. Це бачимо в його описово-ліричному вірші «Храм у Богдані».

Пливе з лісів ріка живиць,
Попід верхи — гіганти,
Співає хор смerek, ялиць
Величні, вічні канти.

Читають свій німий коран
Стоверхії Горгани,

Петріс, Близниці, Піп-Іван
Немов німі органи.

В підніжках гір, поміж ліси
Співа ріка — солістка,
О, храме гір! Пянить краси
Твоя весела вістка...

— — —
Каже гора одна другій:
Подивися там,
Йде весела гуцулія
У Богдан на храм.

Жартуючи йдуть із ґрунів,
Пишні як розмай,
Квіттям убрані красуні
Мов стобарвний гай.

На рукавах многоцвітні
Пристрастні краски,
В сяйві сонця кольоритні
Хтиві запаски.

Живий похід, гуцульщини
Прямує в село,
Вишивками, запасками
Село зацвіло.

Вечір.

Вмирає день мов ніжна мрія,
На небі — кровотечі.
Червоно мов калина спіє
Липневий синій вечір.

А на ґрунях і на узгіррях
Згубили сонце квіти
І казку повіда сузір'ям
На липах ніжний вітер.

Другим родом лірики Боршоша-Кумятського є патріотична лірика. Приміром патріотичної лірики може бути:

Поклик

Пробойців нам треба, як тверде каміння,
відважних, сміливих до певних побід,
щоб рвали віками кинене терпіння,
і спасли від згуби країну і рід.

Розкчайте шаблями залізними вітер,
не треба жаліти ворожих нам тіл,
повстаньте, гримайте, в неволі не ждіте,
ударте хоробро під свистами стріл.

Змістовість віршів Ю. Боршоша-Кумятського більша як у ліричних віршах Гренджи-Донського, на жаль автор не привязує старанної уваги до зверхньої форми вірша, в нього виступають місцями недбалі рими й асонанси.

Подбавши більш о форму, став би Боршош-Кумятський одним з перших ліриків Підкарпаття.

ЗОРЕСЛАВ.

Зореслав (псевдонім — Соболь Стефан), уроджений 1909. року, монах чина о. Василя В.

Дотепер видав дві збірки: **Зі серцем у руках**, книжка поезій I. — Ужгород 1933. — і **Сонце й блакить**, книжка поезій II. — Ужгород 1936.

Вже в першій збірці виступив Зореслав із широким змістом мотивів, з виробленою формою й великою артистичною культурою. Зореславові вірші ліричні, епіки мало. Мотиви лірики дуже різномірні, знаходимо в нього особисту лірику, патріотичну, соціальну, релігійну, а теж утіху й радість з модерного розвою культури.

Не знаходимо в нього описів краси Карпат, таких типових мотивів для його попередників, за це дає нам Зореслав імпресіоністичні образки не тільки з Карпат — але з Фіоме, Триесту, Венеції, Везувія, Риму...

Нема у Зореслава теж виідеалізованої давнини — за це є реальна сучасність й віра в героїчну прийдешність.

Наші храми у розвалинах чорніють,
Наша давня слава мохом пороста,
І нема князів, провідників, Мойсеїв,
Що у них ступив би дух старовини
Й воскресив святу зухвалість Прометєїв.
Давню славу нашої минувшини.
Та руїни ждуть мовчазно й понад ними

Казку повідають дерева старі
 Й пророкують листочками молодими
 Про героя в соняшному панцирі
 (Замок - Сонце й блакить).

Світогляд Зореслава динамічний західно-європейський.. Зореслав не покладає надій на Схід Європи, як то було у Попрадова, Е. Фенцика та інших, ні не покладає надій на Захід Європи, а вірить у власні сили свого народу, які збудить велика ідея.

Ідеї, ідеї, ідеї нам треба,
 Ідеї, мов чистий хрусталь,
 Високої мов тії хороми неба,
 Міцної, мов граніт, мов сталь.

Ідея — крило це могутнє, орлине
 У льоті по хмарних валах,
 Хто має ідею, той певно не згине
 В великих, безсмертних ділах.

Ідея — це молот, що скрушує кремінь
 І мури лама перешкод,
 Це світло, що блеском розгонить всю темінь,
 Це іскра, що будить народ.

Ідея — вогонь це, у чищенню злата,
 Що спалює низьке усе,
 Це порив, що все піднімає з болота,
 Що землю до неба несе.

Ідея — це голод, це спрага жагуча
 З неволі народ піднімать,
 Ідея — це сила нестримна, могутча,
 Що зможе і смерть поконать.

Такої міцної, святої ідеї
 Нам треба до наших сердець!
 Ми з нею великі! А кожний без неї,
 Це справжній, живучий мерлець!

У автора безмежній оптимізм і завзяття до бою. По віршах авторів другої половини ХІХ. в. — повних сумнівів, нарікань, жалів і обтяжених прокльоном — вірші Зореслава відсвіжують атмосферу, будять приспані сили, підносять людям голови — відроджують душевно.

Ідемо.

В авреолі ранку йдемо — —
 В авреолі вогняній,
 Долам і верхам несемо
 Зрив розкоханих стихій.

Ми — нестримане завзяття,
 Ми — любов і правда й гнів,
 Ми — світанок Підкарпаття,
 Ми — пролог великих днів.

Ми стихією грізною
 Йдем вперед на ясний шлях,
 Ми — воплощене хотіння,
 Ми — непереможний чин,
 Ми — підвалина й коріння,
 Ми — окрилення вершин,
 Перед нами шлях останній —
 Шлях неблаганих борень;

Лиш у бою, лиш в змаганні
 Спалахне життя вогень.
 А за нами йде горою
 Перемога в блискавках.

(Сонце й блакить).

Прикладом описової лірики може послужити одна з гарніших поезій другої збірки «Під Везувієм».

Про широку скалю мотивів, запал і віру в розвій культури може служити прикладом вірш **Авантурне** із Збірки: Сонце й блакить.

Ми пишемо нову Апокаліпсу —
 грядучим поколінням заповіт;
 лабораторії розбили тайни Сфінксу,
 стиснувши в жмені тисячки століть.

Розірвано космічну бар'єру
 у гостру мить завзяттям і знанням
 і вистрелено бунт у стратосферу —
 земний привіт зоріючим вогням.

В грізній зухвалості конквістадорів
 тріскачегромим рокотом ракет
 окрилимо несамопитий порив
 й здобудем серце соняшних планет.

(Сонце й блакить стр. 63).

Форма його віршів мистецька, там не знаходимо слова викиненого тільки тому, щоб доповнити ритм, чи рим — кожне слово має в нього своє значення й стоїть на своєму місці. Образи його ясні, пластичні, викінчені. Та не тільки зовнішня форма в нього викінчена, але так само й внутрішня форма його віршів виказує мистецьке викінчення мотиву. Прикладом може послужити сонет **Казка** з збірки: Сонце й блакить. В тому сонеті кожна строфа — свій, в собі викінчений і для себе характеристичний образ. Перша строфа — закована королівна, друга — кований шолом лицаря, що йде її визволити, третя — бій, а четверта — радість з перемоги. Та не тільки, що кожна строфа віддає нам свій образ, але кожна строфа має свої, для себе характеристичні, алітерації, які відповідають настроєві, викликаному змістом строфи. Ціла казка витримана в тоні не епічно-описовому, а лірично-імпресіоністичному.

Казка.

Весняний ранок казку нам казав (А)
 Про королівну в золотому хитоні (О)
 Заковану в соромному полоні (О)
 У далі там, де жах весь край обняв. (А)

І ранок далі казку повідав (А)
 Про кований шолом, в ороні коні, (О)
 Про бої мов огонь і кров червоні, (О)
 Про шал — одчай невблаганих розправ. (А)

Ми чули шум грядучих туч понурих, (У)
 Ми чули згуки лун, тріскучі бурі, (У)
 Шалений рев скажености борень. (Е)

А ген далєко, деє вєсєлий дєнь (Е)
 Підвєсь і сєв квіти прємністї (І)
 На пєрєможців — лицарів вогністїх. (Е, І)
 (Сонце й блакить).

Зореслав здобув собі новими мотивами, артистичною культурою й досконалою формою не тільки перше місце між поетами Підк. Руси, але й вибився на одно з перших місць на Парнасі загально української літератури. Поява його віршів для Підкарпаття ще й тим важна, що тут з причини ма-

лої території ставили й нині ще ставлять малі домагання до поетів, Зореслав поставив дуже високі домагання до себе, а тим самим — і до інших поетів Підкарпаття.

ФЕДІР МОГІШ.

Від кількох років у часописах зрідка появляються вірші **Федора Могіша** (Боевір), які визначаються і значною досконалістю форми і глибиною почуття. Мальовничі околиці його рідного села — Скотарського — можна одразу впізнати в перших рядках одного його сонета, що містять в собі такий могутній образ верховинської природи:

Зродивсь я наче яструб хижозорий,
В обіймах крутохребтих височин,
Де пахне вітер запахом ялин
І ліс шумить в незміряні простори.

Там день ясний — мов сонце — і прозорий
Купає в золоті трави й цвіт долин
А над верхів'ям синіх полонин
Співає з громом буревій суворий.

Могіша не лякає самотність людини в горах, де людина — уявляється такою малою серед велетнів — гір.

В його уяві непомітний гірський потічок неминуче пробється крізь усі перепони і бадьоро вілється у широке і глибоке море: в одному із своїх початкових віршів, що має назву «Потічок», Могіш пише:

Тихо, тихо... Лиш потічок не мовчить —
З беріжками розмовляє, говорить,
Розмовляє й поспішає в світ, у даль,
Розливає по камінню свій хрусталь.

На своїх легеньких хвилях він пливе
У широке і глибоке море життєве.

Хоч краплина в ньому сили — не дрожить!
Рие скелі, тре каміння і біжить...

І не страшиться негоди й перепон,
Бо мета для нього — море — це закон!

Могіш оптиміст, але оптиміст трагічного, героїчного стилю.

Він переконаний, що:

Покривджених сердець завзяття
Й камінні гаті забере!

Поруч з тим, йому добре знані верховинські злидні, Нещасливу осінь 1933. року, коли по хмарнім і дощистім літі перед Верховиною повстала примара голоду у всій своїй грізній величі, поет змальовує такими розпачливими рисами в одному з своїх початкових віршів:

Сіре небо. Сірі гори.
Сірі люде й все кругом...
І в повітрі вється горе,
Плаче вітер над селом.

Всі комори і стодоли
Сном тяжким, порожні, сплять.
І млини ще не мололи, —
Всі задумано стоять.

Дрібнорослі картоплі
Ниють — гниють на полях,
Зеленню цвітуть коноплі
Й фасоління на тичках...

Глянь! Під лісом сумовитим
Хтось понуро так іде...
Із грудей несамовито
Рветься: Боже! Що буде?!

Про поезію Могіша, може в більшій мірі, як про Рішкову творчість, можна сказати, що в ній щасливо об'єднуються кращі традиції української поезії від Шевченка до Маланюка. На жаль, досі ще не видано ані одної збірки Могіша, яка напевно забезпечила б йому одно з перших становищ серед близьких сучасників.

МИКОЛА РІШКО.

Микола Рішко уродився 13. грудня 1907. р. в Драгові, учитель, видав в 1936. р. **Гірські вітри** (Ужгород) — збірку патріотичних та лірично-описових віршів.

Вірш Рішка гладкий, рівний. Композиція вірша (внутрішня форма) теж згармонізована із змістом, тому зміст і фор-

ма у Рішка творять суцільну єдність. Читаючи його вірші, відчуваємо, як правильно і природно-легко пливе рядок за рядком.

Настрій віршів бадьорий, любовні мотиви не існують для автора. Рішко не малює нам своїх настроїв плямами барв, а точно виведеним рисунком. З багатьох прикладів наведемо два:

Літній вечір.

Вечірний шум жаркого літа
Мрійливо сходить на поля широкі,
Десь з полонин дзвінка трембіта
Летить на зустріч ночі ясноокій.

І розгулявся легкокрилий вітер
Понад сади й сухі гірські покоси,
Похилені зівялі квіти
Скупалися в прозоро-свіжих росах.

Злетів святочно тихий віддих,
Мовчить село в обіймах колискових,
А місяць пролітає віддаль
Кризь золоту й блакить зірок казкових.

Суша.

Під спекою, гнітючим теплим днем,
Під сонцем, що горить грізним вогнем,
Терпить земля посухи люті кари,
А люде у журбі, немов примари,
Зідхають важко в нестерпимій суші
І моляться: «Спасай нам хліб насущний
І спраглі ниви щедро ороси,
Щоб насититься плодами рослин
Тобі на славу»...

Та марно. Ще жаркіші дні лукаві.
Ані хмаринки. Порох. Дим імлистий...
А сонце, мов смола парке, вогнисте,
Зсилає пімсту на поля жорстоко.
Куди не кинеш по просторі оком —
Хороби смертної погрози.
Село і місто, поле й ліс в тривозі,
Що впаде іскра грішний світ скарати
І вибухне вогнем жажливий кратер.

ІНШІ ЛІРИЧНІ ПОЕТИ.

З інших авторів треба згадати **Миколаю Божуківну**, авторку збірки ліричних поезій під наголовком **Поезії** (Ужгород 1930. Вид. Просвіта).

В збірці авторка звеличує красу природи, весну й любов — причому взорується на народній пісні. **Ф. Потушняк** видав в 1934. р. під псевдонімом **Ф. Вільшицький** збірку: **Далекі вогні** — поезії, в яких виступає містично-романтичний світогляд та ще не досить вироблена форма.

До ліриків належать ще: **Кошан** (І. К.) та **Лазорик** (Федь Маковичанин), який крім ліричних віршів дав і психологічну новелю з лемківського побуту **«Панько Котик»** в стилі В. Стефаника. Всі ці молоді українські поети студіюють сучасну модерну українську поезію й дбають про викресання артистичної форми. Покищо їх поезії появлялися в поодиноких часописах, але вже то, що появилось, свідчить, що вони відійшли від народньої поезії і від української символістичної поезії й йдуть поруч з найкращими представниками модерної української поезії. Федь Маковичанин інколи піддається почуттям зневіри і нудьги, занесеним на П. Русь імітаторами російських зразків (Лермонтова — в межах його «героя» — Грушніцкаго). Але в зневірі і журбі **Ф. Маковичанина** є більше гордої гідності, що примушує скорше згадувати кращі зразки справжньої байронічної поезії.

В однім з своїх віршів **Ф. Маковичанин** гордо відкликається до цілого гучного і бучного світу з свого забутого й занедбаного верховинського села:

Замість передумови.

Ні гордим жестом Мусоліні,
Ні міццю слів його крицевих,
Ні шорстким зором — до доміній —
Нахмурених бритійських левів,
Ні чаром звинности й ілюзій
Рудо-багряної Мадони... (прим.: Москва, Комінтерн)
Ані підступом Аль-Капоне, —
О, ні! нічим тим — погляд ярий

В полон не зможу я закути:
В мене карпатська лиш флюяра,
І рідні верховинські нути.

Кошан (І. К.) автор клясично-стриманих поезій, друкованих здебільшого у празькім студентськiм часописі «Пробоем». Його лірика боева і патріотична з філософічно-дидактичним забарвленням. Взагалі в цім авторі мислитель-філософ, цілковито опановуючий себе, переважає над розбурханістю лірика. Наприкінці «Октав» І. К. читаємо:

Я знаю те, куди пливу й за чим.
То ж сумніви не можуть в душу вдертись,
Бо вірю, що човен в панцирі сталевім
Не легко знищити і слід оттак затерти,
Щоби не лишилось ніщо, ніщо зовсім
По боротьбі, чи по геройській смерті.
Це мій девіз і мотор у човні,
Що завезе мене в колумбові краї.

Слід додати, що І. К. був чинний не лише яко поет, але також і яко критик.

Окремо стоїть **Марко Бараболя** (власне імя **Іван Рознічук**), який містив у «Свободі», «Пчілці» та в «Українському Слові» свої сатиричні вірші та сатиричні нариси. Дуже видатний і тонкий гуморист. На превеликий жаль, поза межами П. Руси зовсім незнаний — в той час, коли його відливі сатири можуть цілком певно витримати порівняння з сатирами Володимира Самійленка, а гумористичні оповідання дорівнюють якщо не перевищують такі популярні «Усмішки» Остапа Вишні (Грунського-Губенка), хоч кількістю продукція Бараболі порівнює дуже невелика. Дуже прикро, що досі немає окремо виданої збірки його творів, через що такі перлини «їдкого пера Марка Бараболі», як «Правописна конференція», або «Програма Кошицького радія», загублені по старих річниках газет, є тяжко приступні.

Русска лірика.

АНДРІЙ КАРАБЕЛЕШ.

Представником русскої лірики є **Андрій Карабелеш**, ур. 1906. р., тепер професор гімназії. А. Карабелеш друкував свої поезії в часописах, а в 1928. році видало Общество ім А. Духновича в Ужгороді збірку його віршів: «**Избранныя стихотворенія**», а в 1929. видала знов «Школьная Помощь» (Ужгород) збірку **В лучах разсвѣта** — в цю другу збірку увійшли й поезії з першої збірки.

Бажання спокою, ненависть до бою, почуття безсилля й — бажання — утечи з активного життя — це найважливіші ноти поезії Карабелеша.

Тогда желал бы я, как пѣсни тон,
На вѣк уйти в гармонию святую,
На вѣк уйти в мечтаній райскій сон,
В страну далекую, в страну златую...
И так забыть на вѣки жизнь пустую,
Забыть, забыть житейскій, горькій стон...

(В лучах разсвѣта, ст. 23.).

Спокій — це той найвищий ідеал, за яким тужить, про який снить молодий віком поет.

Мнѣ жизнь покой пообѣщала,
И вѣчно я его искал, —
Душа покой не испытала,
На вѣки слѣд его пропал,
И жизнь лишь горе мнѣ давала.
Пора бы лечь и отдыхать,
Под вѣчной тишиной могилы!

(К себѣ).

Карабелеш перший уводить в літературу Підк. Руси поняття: лишній человек (зайва людина), відоме досі тільки з російського життя й російської літератури.

Как лишній я под липами бродил,
Томясь в тоскѣ, без счастья и покоя,
И стыла грудь и сердце молодое...

(В осенней мглѣ).

Народне життя цього напряму, до якого автор належить, малює ось такими барвами:

Спит народ.

И все молчит, как в тѣмѣ могилы,
Среди развалин и крестов,
Гдѣ больше нѣтъ кипящей силы,
Гдѣ больше нѣтъ живых борцов,
Гдѣ все бывшее червь грызет,
Гдѣ нѣтъ вгрядущем возрожденья.
Гдѣ все молчит и все гниет,
В глубокой лужѣ разложенья...

Стою средь дремлющих гробов
И нѣтъ моей груди покоя,
Я молча плачу в тѣмѣ застоя...
Как жадный червь мнѣ грудь грызет.

Безсилья горькое сознанье,
Что мнѣ родное — все гниет
В безумном прахѣ увяданья,
И все без жизни, без слѣда,
В загробный, темный мір уходит,
И так безслѣдно, навсегда
Страна родная хороводит.

Надії автора на «Восток» — цей «восток сіяєт золотой»
(Волшебная пѣснь). На сході:

...блаженная страна
Покой, свобода свѣтлым взорам
И глубина и тишина.

(На границѣ).

Поезія Карабелеша є приглушеним відгомоном поезії наслідувачів Байрона, Лермонтова, Тютчева, Фета — в часі, коли українські поети виходять з народньої пісні і взираються на сучасній українській ліриці. Друге, що відрізняє Карабелеша, це його песимізм, страх перед всяким боєм. Цей песимізм безумовно вплив психіки автора, але в ще більшій мірі, це автором перенята з російської літератури ідея терпіння, ідея не противитися злу — перенята з творів Достоевського, Толстого,

Чехова та інших. І тут вистане порівняти оптимізм Зореслава з песимізмом Карабелеша, щоб побачити різницю між поетом вихованим на західно-європейській літературі й культурі і — вихованим на східно-європейській російській літературі й культурі.

Російська мова авторові чужа, у віршах автор раз поет, то по українськи співає, раз бачить елку, то знов українську сосну, смереку..., Будова вірша й строф старанна, але його песимізм без сили й динаміки романтиків початку ХІХ. віку, каже зачислити його до декадентів, який продовжує то, що було в Ставровського, Фенцика — найслабшого.

ІНШІ ЛІРИКИ.

Другим автором, що плекає русску лірику, є **Мих. С. Попович**, ур. 1908. року. В 1928. видало студентське товариство «Возрождєніє» його вірші під наголовком **Первые стихи**. Вірші Поповича менше артистично оформлені, як вірші Карабелеша, Попович і менше звязаний з російською літературою. Головними його мотивами — Підк. Русь, її біда, нужда. Поезії автора не вільні від публіцистики й реторики, мова його ще менше чиста, як Карабелеша. У віршах друкованих по виданню першої збірки, автор віддалюється від російської літературної мови — а переходить на місцеві діалектичні слова і форми.

Не забудьте.

Нас за русскость угнетали
и водили по тюрьмам,
но мы вѣру не теряли
и твердили все врагам:

эти нивы, эти горы,
от Ужграда до Кремля, —
это русские просторы,
это Русская Земля.

Мы всегда были и будем
дѣти матери одной!
Слова Русь мы не забудем
над Карпатскою страной.

До школи Карабелеша належить **Василь Добош**, який видав збірку **Святая злоба** (Ужгород 1936, видавн. Содружество ч. 1.). — Як у Карабелеша і у В. Добоша віра не в західно-європейську культуру, а у східну, і в нього як у Карабелеша що крок, то горе, грусть, мрак ночной... І він — молодий, але вже змучений життям, нарікає на боротьбу в житті. (Мой путь). Правда, в іншій місці автор накликає до боротьби (Искусство жить), але в молодого автора нема охоти, радости з боротьби.

В. Добош взорується на тих самих російських поетах-песимістах, що й Карабелеш. А що вся російська література яка підготувала комунізм, знайшлася нині в сліпій вулиці — так і В. Добош. Коли Карабелеш вніс в літературу П. Руси — будь — що-будь частину Західної Європи! — тип чисто російський, тип «лишнього чоловіка», то В. Добош вносить новий дар російського життя: тип бродяги Горького.

Автор прибитий горем та песимізмом, зітхає, як і Карабелеш:

Очаг, прими в свої об'яття
 Меня, чтоб не томился я.
 Под страшным знаменем проклятья,
 В ярмъ земного бытія.

(Перед родным домом).

Свій песимізм, своє нарікання, свій страх перед життям, не уважає однак автор негативною рисою своїх віршів та свого світогляду, а позитивною, відси й назва збірки: «Святая злоба». Хай та злоба буде названа не «свята», але й «пресвята» — вона однаково злоба, розкладова, не творча сила душі, тим більше, коли перенята з російських зразків, з окрема від Федора Сологуба і його злісно песимістичної передонощини «Мелкаво Беса».

До того самого роду лірики належать і перші проби **Емиліяна Балецького**, який видав **Вербный трепет** (Ужгород 1936.). Крім віршів — перших проб, дає автор й кілька оповідань, перше під титулом... Бродяги...

В 1929. році видав **Павло Федор** (учитель) **Мысли** (Ужгород). У вступі говорить автор, що його «Мысли являются

не мистецько оформлені твори. Ця увага відноситься здебільшого до українських, ще в більшій мірі до русских авторів.

Теми прози головно із життя селян, мало із життя інтелігенції, мало із переживань років перевороту й по перевороті, не використані в прозі теж переміни в побуті і в психиці по 1919. році.

Перший виступив на полі прози **Лукач Демян**, селянин, тепер кондуктор залізниць, видав в Ужгороді в 1921. році оповідання **Чорт на весілю** (вид. Просвіти в Ужгороді), а в 1924. оповідання **Відьма** (вид. Просвіта в Ужгороді). Оповідання Лукача Демяна із сільського життя, виступає в них фантастичний світ, чорти, відьми, які впливають на ділання людей і їм шкодять. Чоловік в боротьбі з чортами безборонний, паде. — Стилль Лукача Демяна цвітистий, красний, особливо гарні, щиро відчуті описи природи. — Крім цих двох довших оповідань містив Лукач Демян цілий ряд оповідань із життя селян по різних видавництвах.

Про оповідання **В. Гренджі-Донського** та про його повісті Ілько Липей та Петро Петрович вже згадано при його ліричних творах.

До прозаїчних авторів належить далі **Ірина Невицька** (уроджена 1886.), яка крім віршів писала теж оповідання, повісті і драми. В 1923. р. вийшла в Ужгороді її повість **«Правда побідить»**. Збірка її оповідань із часів війни вийшла в Пряшеві 1929. р. під наголовком **Дарунок**. Інші оповідання друковані по різних часописах та в Альманаху підкарпатських українських письменників — Севлюш 1936.

Александр Маркуш (шкільний інспектор, ур. 1891.), видав збірку оповідань із гумористичною закраскою під наголовком **«Виміряли землю»** в 1925. р. Оповідання А. Маркуша із життя селян, Маркуш уміє підглянути дрібні смішності життя і їх змалювати. Крім оповідань в тій збірці видрукував кілька оповідань по різних часописах. Кращі з тих оповідань: **Сільський дипломат**, **Задля качок** та інші. На жаль, А. Маркуш не пробував своїх сил в більшій епічній річі, пр. в повісті. Крім белетристики займається Маркуш видаван-

ням часопису для молоді «**Наш Рідний Край**» та редагуванням шкільних книжок.

Петро Міговк (учитель, ур. 1899.) пише короткі оповідання — фотографії із життя на селі, вірші, казки та драматичні сцени для шкільної молоді, з яких досі видав **Вінок матери і Подвійна радість** (1936.).

Згадати треба ще **Александра Полянського** (учитель, ур. 1890.), який видав книжку оповідань **Оповідання ловця** (в Ужгороді 1925. р.) і книжку віршів для молоді. Друкував А. Полянський теж оповідання із життя учительства.

Всі вище згадані автори видавали свої твори в книжках. До авторів, які працюють на полі прози, але які не видали своїх творів книжково, а містили в поодиноких часописах Підкарпатської Русі, або у Львові, належить: **Андрій Ворон** (фах. учитель, нар. 1901.), пише оповідання з гуцульсько-селянського життя — найліпше оповідання: **Марійка**, (Друк. Вістник—Львів). В 1936. зредагував із М. Храпком **Альманах підкарпатських українських авторів. Кирило Феделеш**, (проф. гімназії) пише оповідання із життя інтелігенції й селянства, які відзначаються щиро відчутю красою природи, гарним стилем та доброю будовою, **Юрій Станинець**, (священик) містив свої оповідання із селянського життя у Вістнику та в Альманаху підк. укр. авторів. В оповіданнях Ю. Станинця видно впливи В. Стефаніка. — **Александр Джумурат** (учитель), який писав оповідання до Нашої Землі та Пчілки, **Димитрій Попович** (проф. гімн. ур. 1899.) пише крім шкільних книжок та релігійних статей теж моралізуючі оповідання.

Із прози належить піднести окремий відділ, що станув досить високо, то є сатиру. Про **Марка Бараболу** була згадка вище. Крім нього треба ще згадати **Кейленк Віллі**, що в сатиричних фелетонах висмівав комічні сторони життя П. Русі.

До авторів, що пишуть по руски, належать: **Михайло Козик**, **Алеша Маковичанин**, **Коля Лаборчанин**, **Е. Балецький**, **А. Патрус** та інші.

Михайло Козик, судовий ексекUTOR в Ужгороді, зачав свою літературну кар'єру тим, що переписав з маленькими змінами Федьковича: Фармазони й видав під своїм іменем... Пише оповідання із сільського життя без бажання й уміння їх мистецьки оформити, накопичено багато фактів, часто скарикутованих. (**Черт винен** 1923., **Темна вода** 1935., **Живий покойник** 1935.). **Алеша Маковичанин** пише ліричні вірші на різні теми, від патріотичних шаблонів почавши — а на куплетах скінчивши. Свого собі питомого характеру, ні глибших переживань лірика А. Маковичанина не виказує. Писав теж короткі нариси із життя селян, вінцем його літературних заслуг є без сумніву роман **Стальна роза**, в якому тутешнє життя змальоване неначе в романах Брешко-Брешковського, Зноско-Боровського й пані Лаппо-Данілевської — як життя давного, бюрократичного Санкт-Петербурга. Написав автор теж цілий ряд протиукраїнських статей, в яких ясно й коротко вирішує українське питання: українського течення нїт...

Коля Лаборчанин (вл. ім'я Ник. Горняк), видав дві драми: **День рожденія у селяського учителя** (Пряшів, 1934.) і **«Наши Дни»** (Пряшів 1935.) — обі кумедні своїм змістом і своєю мовою. В 1935. р. видав Др. Е. Недзельський оповідання К. Лаборчанина під наголовком: **Старая былъ**, Др. Е. Недзельський заохочує автора, щоб далі працював на «полі дійсно нової», не тільки щодо часу, але й щодо духу, карпатурської прози.

В дійсності ці оповідання духом старі, а опрацьованням — примітивні, «не олітературені» — як сам Др. Е. Недзельський каже в тому самому вступі. Більш як своїми оповіданнями прославився К. Лаборчанин тим, що в американських газетах називав сам себе... генієм.

ДРАМА.

По прилученні Підк. Руси до ЧСР., заосновано в Ужгороді **Руський Театр тов. Просвіти** (1920.), який давав вистави не тільки в Ужгороді, Мукачеві, Берегові й Хусті, але й по менших містах і селах. Рівночасно з тим дають вистави й читальні тов. **Просвіти**, заоснованої в Ужгороді в 1920. р.

— пізніше читальні Общества ім. А. Духновича, заоснованого в Ужгороді в 1925. р.

Репертуар мав Руський Театр готовий, це були українські побутові й історичні пєси, або перекладені з чеського, або російського. Ці пєси йшли й на село до читалень. Пєси як **«Наталка Полтавка»**, **«Не ходи, Грицю»** та інші обійшли цілу Підк. Русь. Театральне мистецтво запустило корінь на Підк. Русь, не дивно отже, що й місцеві сили хотіли на театральних дошках зобразити місцеве життя.

Заки однак припустимо до обговорення важніших творів місцевої драматичної творчості, треба звернути увагу ще на таку річ. Українські автори Підк. Руси уживають одної й тої самої мови в драмі — що і в ліриці і в оповіданнях. В гіршій ситуації драматурги, що причисляють себе до русского напрямку. В ліриці мають вони відносно ще найчистішу мову, але в драмі вони вже не можуть уживати чистої російської мови, бо їх не зрозуміли б на селі, тому уживають місцевої української мови з домішкою церковнослов'янщини й російщини, ба й чещини, в наслідок чого витворився спеціальний воляпик, ніде на світі не уживаний, — не уживаний й на Підкарпатській Русі в жадному роді письменства.

Із творів старших авторів виставляли тут-і-там на селі дидактично-поучну драму **А. Духновича: «Добродѣтель перевысшает богатство»**, писану місцевою земплинською говіркою, при чому під церковнослов'янським словом «добродѣтель» (чеснота) — часто розуміли — «добродія»...

З молодих авторів треба згадати **Августина Юрія Шерегія**, тепер учителя горож. школи у Вел. Бичкові, який написав патріотичну пєсу із життя селянства й інтелігенції **«Нова генерація»**, виставлювану кільканадцять разів. Враз із братом Євгеном — теж учителем — написав оперету із життя Підк. Руси **«Флірт і кохання»**, яку грав театр ними організований — **«Нова Сцена»** — в кількох місцевостях з добрим успіхом. **Василь Гренджа-Донський** написав віршом патріотичну пєсу на одну дію **«Сотня Мочаренка»**, з часів боїв в 1919. році в Мараморошині, цю пєсу грали в

1932. році в Ужгороді. **Ірена Невицька** написала драму із селянського життя на три дії «**Огонь**» і «**Радости майстра Філардіна**», на одну дію, обидві грали в Ужгороді. На драматичному полі виступив і **Августин Волошин** з двома драмами із селянського життя, **Маруся Верховинка**, видана під псевдонімом Андрій Верховинський, Ужгород 1931. і «**Без Бога, ні до порога**». Перша драма представляє боротьбу на селі проти самоволі низького урядовця й коршмаря, які виступають проти культурного відродження села в українському народному дусі. Боротьбу веде енергічна учителька Маруся Верховинка й ту боротьбу виграє, виказуючи при тому надужиття писаря й коршмаря. В драмі виведені живі типи селян й доторкнені найпекучіші справи нинішнього села Підк. Руси. Це все виведено живо й виставлена драма здобула собі признання. Друга драма побутова із релігійно-моралізуючою тенденцією.

Місцевою говіркою з домішкою російщини та церковно-слов'янщини написав **Сіон Сильвай**, священик, 1876—1932, народню оперетку в 4 діях **Маруся**. (Ужгород 1930. Видання Общества ім. А. Духновича, ч. 94.). Цю оперетку виставляли й виставляють аматорські театри з добрим поведженням.

Приклад мови:

І. Дѣйствіє.

І. Явленіє.

(Простая комната с обычной деревенской мебелью. Маруся сидит у окна на лавицѣ с вышиваньем в руках и грустно (жалостно) поет:

О, я нечестна! Что маю дѣлать?
Пьяницу за мужа выбрала мнѣ мати.
Як я маю с таким живот пережити?
Волилам ся на свѣтѣ, нигда не вродити!

(Поднимает очи к небу и с плачем говорит):

О, Боже Милостивый! Чѣм я заслужила, что жестоко меня караешь? Я Василя люблю всѣм сердцем — хотя бы и сто раз был бѣднѣе — но при тому он честный, трезвый и работный; а за того другого никогда не пойду замуж, хотя

бы у него и были звѣзды на челѣ! Пусть загину с тоски, или забіють меня родители! Я за того пьяницу — за Хрѣнова Гаврила — никогда не пойду, даремно богатый!

(С улицы слышно пѣніе Василя, который приближается).

Доле моя, доле! Доле несчастлива!
 Бодай былась мене мамко не вродила!
 Пережил я в бѣдѣ, смутно свои роки,
 И нигда'мъ не зазнала жадной роскоши!

Родичі хотять видати Марусю за багатого Гаврила Хріна, який є піяком і про якого Маруся й чути не хоче. Мимо того родичі заручують її з багатим піяком. Василь виїхав тимчасом до Америки, де зароблює гроші. Гаврило Хрін і його батько з багатів сходять з причини п'янства на жебраків і їх ліцитують. Тоді саме вертається багатий Василь з Америки, купує для себе на ліцитації хату й поле Хрінів і женеться з Марусею.

Мотив цієї оперетки — це мотив Наталки Полтавки. Непотрібно втручені епізоди, які з акцією не вяжуться.

Крім того написав автор ще й другу песу: **Не добре ко-та в мішку купувати** (1932. в календарі Общ. ім. А. Духновича), в якій висміває женячку на основі анонсів в часописах. Найслабшою песою є: **Іосиф Египетскій**, 1. Его униженіе и страданіе (3 дії), 2. Возвращеніе (3 дії). — Цих шість дій ілюструють біблійне оповідання, а не є жадною драмою.

Для сільських сцен написав **Антоній Бобульський** комедії з побутового життя: «Уйко з Америки», «Нѣмая невѣста» та інші, а проф. Іван Мураній дав проби історичної драми «**Тарасович**» і комедію з народнього життя: «**Тестамент**».

ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА.

На закінчення треба сказати кілька слів про літературну критику.

Коли говорити про русску літературу, то в ній по нинішній день не існує літературна критика, а одно ідеалізування та безкритична хвальба кожного, хоч якого слабого й дитячого твору. Цей спосіб реагування на літературні твори впливає із давнини; тоді кожний, хто писав по руськи,

вже тим самим був патріотом, наражував себе на прикrostі із сторони тих, що мали силу і його вчинок, його твір, уважано гідним похвали. Що такий спосіб реагування на літературні твори — не причинявся до піднесення літератури, це розуміється само собою.

Цей погляд, що все написане — треба друкувати, а все видруковане — треба хвалити — лишився до нинішнього дня серед прихильників русского напрямку. Кожна збірка, хоч би й яка слаба, зустрічає тут похвали до небес і признання без меж. Не диво, що читаємо в часописах, що Карабелеш це — Пушкін, а про перші проби гімназистів, з яких ще й не видно авторового Я — пишеться, що вони зачинають нову добу літератури...

Із признанням треба підчеркнути, що серед української літератури зродилося вже й критичне відношення до друкованого слова. Від уряду років кожна нова книжка викликає оцінки, а їх ціль піднести домагання ставлені поетові. На тому полі заслугоє на увагу між іншими стаття І. К. **«Розмова з поетом»**, видрукована в часописі «Пробоем» (Прага), ч. 6. із 1934. — в якій автор наводить розмову між читачем і одним поетом, поетові приходитьcя почути слова докору. Коли поет хвалиться, що його книжки ніхто не розуміє, тому всі осуджують, читач відповідає:

«Мені здається, що рівень читачів вищий, ніж рівень самих творців літератури. Наші письменники дістають славу поетів (що в нас дуже легко), — але не працюють над собою, не хочать удосконалюватися».

Автор розмови закидає поетам брак самокритики й почуття відповідальності і вказує, що хиби дотеперішньої літератури лежать не в — обставинах, а в — самих творцях літератури.

Висновки із вище наведеного огляду самі тиснутьcя на думку. Українські автори переняли від народу не тільки мову, але й цілий комплекс цінностей, які зв'язані з народньою мовою; в творах українських авторів є змагання зобразити історичні події, життя й побут країни. Українське письменство отже тісно зв'язане з мовою,

історією й життям Підк. Руси. Про руске письменство того сказати не можна.

Різниці між ними є і щодо тону, настрою. Українське повне віри, пробоеве, войовниче, руске пасивне, прибите.

Українське затримує суцільність мови у всіх родах письменства, руске мусить в драмі відступати від так званого «руського літературного язика» і писати так званим «карпаторусским язиком». Але цією грою слів годі заслонити дійсний стан річи, що нарід не розуміє мови того письменства, тому рускі автори мусять інакшою мовою писати для інтелігенції, інакшою для народу.

Коли возьмемо ще під увагу, що в рускій літературі всі твори розхвалені, а в українській вже розвинулося й критичне відношення до письменства — не тяжко нам означити й дальший розвій обидвох літератур. Українське письменство станеться й на П. Руси одиноким висловом народнього життя, як це сталося й на інших теріторіях заселених українським народом.

З М І С Т.

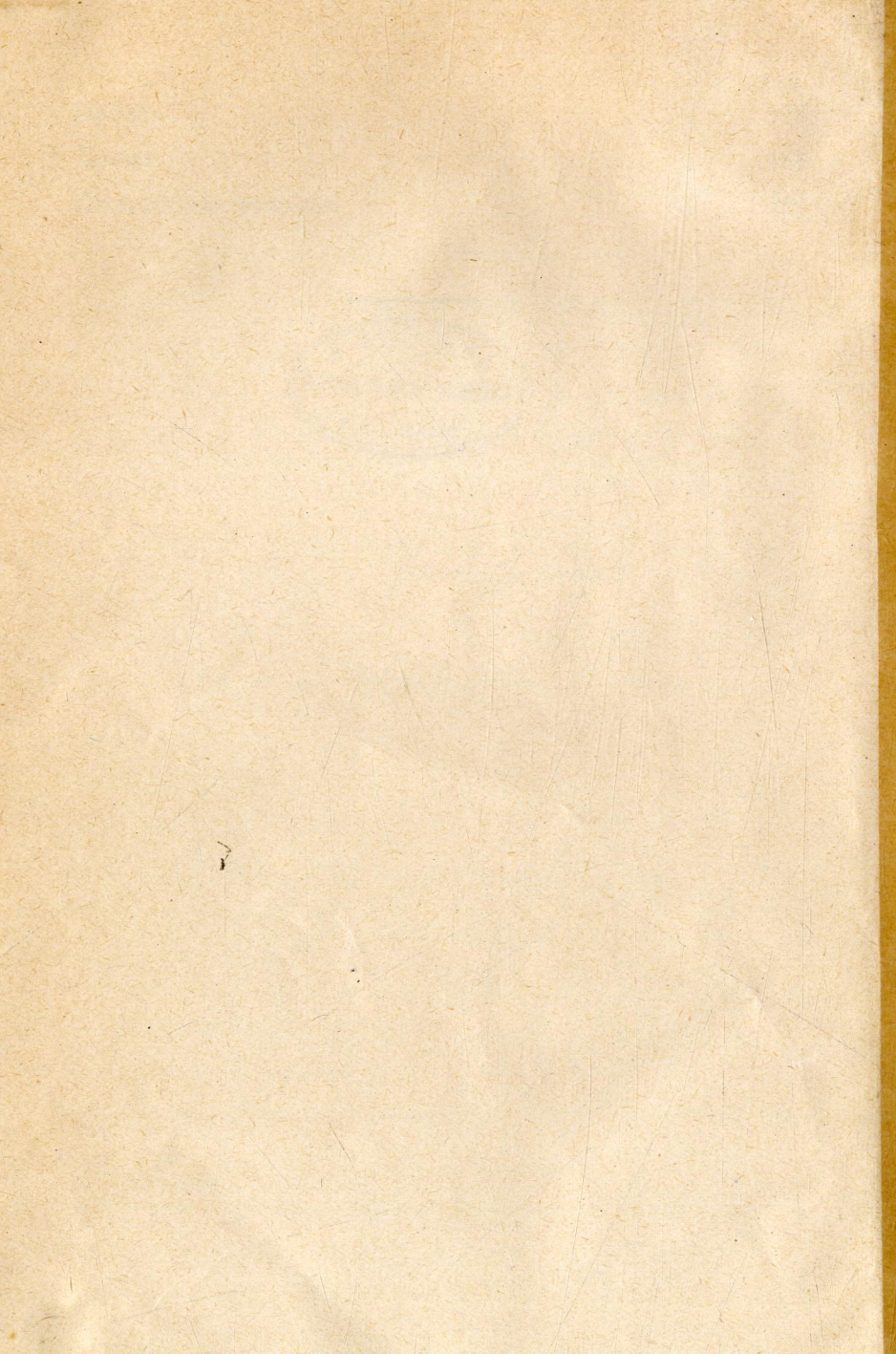
	Стор.
Передмова	3
Вступ	5
Поділ історії літератури	9
Письменство I. доби	11
<i>Пришча о слѣпцѣ и хромцѣ</i>	12
Письменство II. доби	14
Загальні замітки	14
Школи	19
Письменство II. доби — з перевагою народньої мови	22
Учительні євангелії, поучення, пролоґи	23
<i>В недѣлю Ѡмину поученіє</i>	27
Белетристично-поучні твори	29
<i>Гисторія: памяшай, человекѣ...</i>	31
Апокріфи, повісті	34
<i>О смерши Нектанова...</i>	36
<i>Як собі представляли будову всесвіта</i>	38
Полемічне письменство	40
Літописи	41

	Стор.
О пути ерусалимской	44
Вірші	44
Зміст віршів	47
<i>Пѣснь о образе Клоковском...</i>	48
<i>Пѣснь о Будинѣ</i>	51
Студентські вірші	54
<i>Ах коли я почну...</i>	54
<i>Добру новину</i>	55
Ліричні вірші	55
Грамматика церкслов. мови	57
Латинсько-руська доба	59
Учені поза Підк. Руссю	61
Важніші автори лат.-р. доби	64
Іван Пастелі	64
Николай Теодорович	65
Йоаникій Базилович	67
Іван Фогарашій (Бережанин)	69
Василь Довгович	73
Михайло Лучкай	80
Церковнословянсько-руська доба	85
Александр Духнович	89
Педаг. діяльність А. Духновича	93
Духнович як поет	94
Видавнича діяльність і погляди на мову	102
Наукові праці Духновича	105
Значення А. Духновича	105

	Стор.
Зворот до «русского літ. языка»	106
Симпатії до Росії	107
Важніші часописи і полеміка	110
Общество св. Василя В.	111
Мова й письменство	118
Ал. Павлович	120
Анатоль Кралицький	122
Ал. Гомичков	126
Іван Сильвай	128
Юлій Ставровський (Попрадов)	134
Євген Фенцик (Владимір)	140
Перехід до нової доби	147
Зближення до народньої мови	147
Юрій Жаткович	150
Др. Г. Стрипський	152
Авг. Волошин	153
Огляд літератури Підк. Руси по перевороті	156
Поезія	157
Василь Гренджа-Донський	157
Зореслав	165
Федір Могіш	169
Микола Рішко	170
Інші ліричні поети	172
Русска лірика	174
Андрій Карабелеш	174
Інші лірики	176

Проза	178
Драма	181
Літературна критика	184

5,58
(1987)

Р 6505

25.11.8/45.
ВІДДАВНИЦТВО ПЕДАГОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА ПІДК. РУСИ
В УЖГОРОДІ.

Ч И С Л О 45

Д-р ВОЛОДИМИР БІРЧАК

**ЛІТЕРАТУРНІ
СТРЕМЛІННЯ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ**

Друге доповнене видання

1 9 3 7 .

ДРУКАРНЯ „ШКОЛЬНАЯ ПОМОЩЬ“ В УЖГОРОДІ